

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UDC80 (82)

ISSN 1857-7059

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

2019

YEARBOOK

2019

ГОДИНА 10
БРОЈ 14

VOLUME X
NO 14

GOCE DELCEV UNIVERSITY - STIP
FACULTY OF PHILOLOGY

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2019
YEARBOOK
2019**

**ГОДИНА 10
БР. 14**

**VOLUME X
NO 14**

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF PHILOLOGY**

ГОДИШЕН ЗБОРНИК ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

За издавачот:

вонр. проф. Драгана Кузмановска

Издавачки совет

проф. д-р Блажо Боев
проф. д-р Лилјана Колева-Гудева
проф. д-р Виолета Димова
вонр. проф. Драгана Кузмановска
проф. д-р Луси Караниколова -Чочоровска
проф. д-р Светлана Јакимовска
доц. д-р Ева Горѓиевска

Редакциски одбор

проф. д-р Ралф Хајмрат – Универзитет од Малта, Малта
проф. д-р Нецати Демир – Универзитет од Гази, Турција
проф. д-р Ридван Цанин – Универзитет од Едрене, Турција
проф. д-р Стана Смиљковиќ – Универзитет од Ниш, Србија
проф. д-р Тан Ван Тон Та – Универзитет Париз Ест, Франција
проф. д-р Карин Руке Бритен – Универзитет Париз 7 - Дени Дидро, Франција
проф. д-р Роналд Шејфер – Универзитет од Пенсилванија, САД
проф. д-р Кристина Кона – Хеленски Американски Универзитет, Грција
проф. д-р Златко Крамариќ – Универзитет Јосип Јурај Штросмаер, Хрватска
проф. д-р Борјана Просев-Оливер – Универзитет во Загреб, Хрватска
проф. д-р Татјана Гуришиќ-Бекановиќ – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
проф. д-р Рајка Глушица – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
доц. д-р Марија Тодорова – Баптистички Универзитет од Хонг Конг, Кина
доц. д-р Зоран Поповски – Институт за образование на Хонг Конг, Кина
проф. д-р Елена Андонова – Универзитет „Неофит Рилски“, Бугарија
м-р Диана Мистреану – Универзитет од Луксембург, Луксембург
проф. д-р Зузана Буракова – Универзитет „Павол Јозев Сафарик“, Словачка
доц. д-р Наташа Поповиќ – Универзитет во Нови Сад, Србија
проф. д-р Светлана Јакимовска, доц. д-р Марија Кукубајска, проф. д-р Луси
Караниколова-Чочоровска, доц. д-р Ева Горѓиевска, проф. д-р Махмут Челик,
проф. д-р Јованка Денкова, доц. д-р Даринка Маролова, доц. д-р Весна Коцева, виш
лектор м-р Снежана Кирова, лектор м-р Наталија Поп-Зариева, лектор м-р Надица
Негривска, лектор м-р Марија Крстева

Главен уредник

проф. д-р Светлана Јакимовска

Одговорен уредник

доц. д-р Ева Горѓиевска

Јазично уредување

Лилјана Јовановска
(македонски јазик)

лектор м-р Биљана Петковска, лектор м-р Крсте Илиев, лектор м-р Драган Донов
(англиски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров, Благој Михов

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Филолошки факултет

ул. „Крсте Мисирков“ 10-А п. факс 201, 2000 Штип Р. Македонија

**YEARBOOK
FACULTY OF PHILOLOGY**

For the publisher:

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Editorial board

Prof. Blazo Boev, PhD

Prof. Liljana Koleva-Gudeva, PhD

Prof. Violeta Dimova, PhD

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Prof. Lusi Karanikolova-Cocorovska, PhD

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Ass. Prof. Eva Gjorgjievska

Editorial staff

Prof. Ralf Heimrath, PhD — University of Malta, Malta

Prof. Necati Demir, PhD— University of Gazi, Turkey

Prof. Rıdvan Canım, PhD— University of Edrene, Turkey

Prof. Stana Smiljkovic, PhD— University of Nis, Serbia

Prof. Thanh-Vân Ton-That, PhD— University Paris Est, France

Prof. Karine Rouquet-Brutin PhD — University Paris 7 – Denis Diderot, France

Prof. Ronald Shafer— University of Pennsylvania, USA

Prof. Christina Kkona, PhD— Hellenic American University, Greece

Prof. Zlatko Kramaric, PhD— University Josip Juraj Strosmaer, Croatia

Prof. Borjana Prosev – Oliver, PhD— University of Zagreb, Croatia

Prof. Tatjana Gurisik- Bekanovic, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Prof. Rajka Glusica, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Ass. Prof. Marija Todorova, PhD— Baptist University of Hong Kong, China

Ass. Prof. Zoran Popovski, PhD— Institute of education, Hong Kong, China

Prof. Elena Andonova, PhD— University Neoflt Rilski, Bulgaria

Diana Mistreanu, MA— University of Luxembourg, Luxembourg

Prof. Zuzana Barakova, PhD— University Pavol Joseph Safarik, Slovakia

Ass. Prof. Natasa Popovik, PhD— University of Novi Sad, Serbia

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD, Ass. Prof. Marija Kukubajska, PhD, Prof. Lusi

Karanikolova-Cocorovska, PhD, Ass. Prof. Eva Gjorgjievska, PhD, Prof. Mahmut

Celik, PhD, Prof. Jovanka Denkova, PhD, Ass. Prof. Darinka Marolova, PhD,

Ass. Prof. Vesna Koceva, PhD, lecturer Snezana Kirova, MA, lecturer Natalija Pop-Zarieva,

MA, lecturer Nadica Negrievska, MA, lecturer Marija Krsteva, MA

Editor in chief

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Managing editor

Ass. Prof. Eva Gjorgjievska, PhD

Language editor

Liljana Jovanovska

(Macedonian language)

lecturer Biljana Petkovska, lecturer Krste Iliev, lecturer Dragan Donev

(English language)

Technical editor

Slave Dimitrov, Blagoj Mihov

Address of editorial office

Goce Delchev University

Faculty of Philology

Krste Misirkov b.b., PO box 201 2000 Stip, Republic of Macedonia

СОДРЖИНА CONTENTS

Јазик

- Надица Негриевска**
ПОТЕКЛОТО НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК
Nadica Negrievska
THE ORIGINS OF PREPOSITIONS IN ITALIAN LANGUAGE 9
- Дејан Маролов**
ДЕТЕРМИНАЦИЈА И ДЕМАРКАЦИЈА НА ПОИМИТЕ
„МАЛА ДРЖАВА“ И „МАЛА СИЛА“
Dejan Marolov
DETERMINATION AND DEMARCATION OF THE TERMS
“SMALL STATE” AND “SMALL POWER” 17
- Даринка Маролова, Марина Христовска**
СИНТЕТИЗАМ И АНАЛИТИЗАМ ВО ГЕРМАНСКИОТ И
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
Darinka Marolova, Marina Hristovska
SYNTHETISM AND ANALYTISM IN GERMAN AND
MACEDONIAN LANGUAGE 29

Култура

- Ана Витанова-Рингачева**
ШАМАНИСТИЧКИ РЕЛИКТИ ВО
РУСАЛИСКИОТ ОБРЕДЕН КОМПЛЕКС
Ana Vitanova-Ringacheva
SHAMANIC RELICS IN
RUSSAL RITUAL COMPLEX 37
- Krste Iliev, Natalija Pop Zarieva, Marija Krsteva, Dragan Donev**
THE ORIGINS OF THE SEVEN DEADLY SINS 49

Книжевност

- Marija Krsteva, Dragan Donev, Kristina Kostova**
OUTLINE OF FICTIONAL APPROPRIATIONS OF
F. SCOTT AND ZELDA FITZGERALD 57
- Наташа Сарафова**
ЖЕНАТА ВО САЈБЕР-ПРОСТОРОТ
Natasa Sarafova
WOMEN IN CYBERSPACE 61
- Наталија Поп Зарева, Крсте Илиев, Драган Донеv**
ДРАКУЛА НА БРАМ СТОКЕР: СУЕВЕРИЕ ИЛИ РЕЛИГИЈА?
Natalija Pop Zarieva, Krste Iliev, Dragan Donev
BRAM STOKER'S DRACULA: SUPERSTITION OR RELIGION? 69

Методика

Neda Radosavlevikj, Hajrulla Hajrullai
ENHANCING LEARNING AUTONOMY IN AN ESP CLASS BY USING
LMS GOOGLE CLASSROOM 77

Марија Тодорова
НАСТАВАТА ПО ШПАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК ВО
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
Marija Todorova
TEACHING SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE
REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA 85

Весна Коцева
РЕАКТИВНА ИМПЛИЦИТНА НАСТАВА НАСПРОТИ
ДИРЕКТНА ДЕДУКТИВНА ПРОАКТИВНА ЕКСПЛИЦИТНА НАСТАВА
Vesna Kocева
REACTIVE IMPLICIT INSTRUCTION VS.
DIRECT DEDUCTIVE PROACTIVE EXPLICIT INSTRUCTION 93

Марија Тодорова
МЕЃУКУЛТУРНИ РАЗЛИКИ ВО ВЕРБАЛНАТА И
НЕВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЈА
Marija Todorova
INTERCULTURAL DIFFERENCES IN VERBAL AND
NONVERBAL COMMUNICATION 103

Прилози

Ева Ѓорѓиевска
АМЕРИКАНСКИ ПРЕДАВАЊА ОД ИТАЛО КАЛВИНО
Eva Gjorgjievska
AMERICAN LECTURES BY ITALO CALVINO 113

ПОТЕКЛОТО НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК

Надица Негриевска¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
nadica.markoska@ugd.edu.mk

Апстракт: Предлозите се едни од најупотребуваните јазични единици во јазиците што ги поседуваат. Овие јазични единици имаат многу значајна функција во економијата на говорот: да ги поврзуваат различните елементи во реченицата и да воспоставуваат однос меѓу различни елементи во реченицата. Предлозите се поврзани со категоријата падеж, а во јазиците каде што деκлинацијата е загубена, каков што е случајот со италијанскиот и македонскиот јазик, предлозите ги преземаат функциите на падежите или на падежните флексии и тие ги изразуваат односите меѓу зависните и главните членови во синтагмата и во реченицата. Во нашиот труд ќе направиме еден историски преглед на предлозите во италијанскиот јазик со цел да ја увидиме поврзаноста на овие јазични единици со падежите во латинскиот јазик затоа што прилошките определби кои ги означуваат италијанските предлози, во класичниот латински јазик се изразуваат исклучиво со помош на падежите.

Клучни зборови: *предлози, потекло, латински јазик, деκлинација, прилошки определби, падежи*

THE ORIGIN OF THE PREPOSITIONS IN ITALIAN LANGUAGE

Nadica Negrievska¹

¹Faculty of Philology, Goce Delchev University, Shtip
nadica.markoska@ugd.edu.mk

Abstract. The prepositions are one of the most used linguistic units of the language they pertain to. These linguistic units have a very important role in the economy of the language: to connect different parts of the sentence and to establish relation between the different parts of the sentence. The prepositions are associated with the cases, and in the languages that lose the case declension over time, like the Italian and Macedonian language, the prepositions assume the function of the cases or the flexion and they represent the relation between the subordinate and main clause of the syntagm and the sentence. In our paper we are going to analyse the historical evolution of the prepositions in the Italian language in order to understand the connection of these linguistic units with the cases in the Latin with the view of the fact that the adjuncts that represent the Italian prepositions in the Classical Latin were solely expressed by the use of the cases.

Keywords: *prepositions, origin, Latin language, declension, adjunct, cases*

Вовед

Предлозите, како едни од најупотребуваните јазични единици во јазиците што ги поседуваат, се сфаќаат само како зборови што поврзуваат, како општи релатори или маркатори на односите. Најдоследен претставник на формалното и апстрактно сфаќање на предлозите како лексеми што упатуваат на некој однос е Виго Брондал (Brøndal, 1967). Тој ги дефинира предлозите како „зборови кои ги карактеризира само логичкиот елемент *relation*, односно предлозите се чисти односи или зборови кои изразуваат чисти односи независно од објектите или ситуацијата“ (Brøndal, 1967, str. 25). Пристапот според кој предлозите изразуваат некаков општ однос меѓу две јазични единици точната интерпретација на исказот ја темели пред сè на контекстот. Ваквото функционално сфаќање на предлозите потекнува уште од 16 век кога се согледала сличност меѓу падежните афикси и предлозите. Така предлозите изразуваат само општ однос меѓу два елемента, а конкретната интерпретација на односите произлегува од контекстот. Функционалното сфаќање на предлозите имплицитно е присутно уште во дефиницијата на предлозите од страна на Аристотел кој ги означува предлозите како „сврзници“, а „сврзниците“ според него ги опфаќаат сите зборови кои не се именки или глаголи. Основна функција им е да ги поврзуваат именките со глаголите во речениците, а сами по себе немаат значење.

Во западната култура, Грците први ја одредиле категоријата предлог и воочиле дека заедничко прототипно својство на сите јазични единици во таа категорија е нивната местоположба пред друга јазична единица со која формираат целина. Прв кој ги издвоил предлозите како самостојна јазична категорија, бил Дионизиј Трачанин во делото *Граматички вештини* (Τέκhnῆ γραμματικῆ) каде што ги одредил предлозите како зборови кои стојат пред сите други делови на исказот во сложенките и во синтагмите (Трачанин, 1995, str. 173). Грчкото име за предлозите *próthesis* означува „сместено или стои напред“, а латинското име *praepositio* е буквален превод на грчкиот термин. Под влијание на традиционалната лингвистика во голем дел современи европски јазици овој вид збор се именува со сложенка во која првиот дел значи „напред, пред“, на пример: во германскиот јазик за именување на категоријата предлог се користи името *Vorwort* (пред збор), во италијанскиот јазик терминот *preposizione* води потекло од латинскиот збор *praepositio*, па значењето му е (стои напред), во полскиот *przyimek* (пред именка), во албанскиот јазик *parafjalë* (пред збор) итн. (Bortone, 2010, str. 5).

Секој предлог располага со свои автономни семантички елементи, но во исто време претставува елемент кој има функција да поврзува и според тоа неговото значење го добиваме во однос на видот на зависност која се определува во составот елемент + предлог + елемент и во однос на значењата на одделните зборови кои се поврзани со посредство на предлогот. Како што е познато, предлозите се поврзани со категоријата падеж, а во јазиците каде што деклинацијата е загубена, каков што е случајот со италијанскиот и македонскиот јазик, предлозите ги преземаат функциите на падежите или на падежните флексии и тие ги изразуваат односите меѓу зависните и главните членови во синтагмата и во реченицата. Значи, со помош на предлозите се означувале сите прилошки определби кои во класичниот латински јазик се изразувале исклучиво со помош на падежите.

Потеклото на предлозите во италијанскиот јазик

Латинскиот јазик во најстаро време бил говорот на градот Рим и неговата околина. Се нарекува латински по италското племе *Latīni* кое живеело во покраината *Latium* каде што е сместен градот Рим. Како што се ширела римската држава, така се

зголемувало и подрачјето каде што се говорел латинскиот јазик. Кога Римската Република завладеала со целиот Апенински Полуостров, латинскиот јазик како службен јазик ги потиснал останатите италски јазици меѓу кои најзначајни биле умбриски (во покраината Умбрија) и оскиски (во Јужна Италија). По долги војувања Рим ја наметнал својата власт и врз народите од брегот на Средоземното Море во Европа, Африка и Азија, и така латинскиот јазик станал светски јазик (Gortan & Gorski & Pavao, 1982, str. 11).

Латинскиот јазик припаѓа на групата индоевропски јазици. Индоевропската група на јазици ја сочинуваат многу јазици кои се користат или се користеле во Европа и во дел од Азија. Од Европа се вбројуваат следните јазици: келтските јазици, латинскиот, италските јазици, германските јазици, грчкиот, албанскиот, балтичките и словенските јазици.

Кај индоевропските јазици се забележуваат повеќе совпаѓања на граматичко и лексичко рамниште, а тоа е доказ дека сите потекнуваат од еден ист јазик, индоевропскиот.

Употребата на латинскиот јазик како жив јазик започнува најверојатно во осмиот век пр.н.е. (обемна пишана документација постои почнувајќи од третиот век пр.н.е.) и завршува во периодот помеѓу 17 и 18 век н.е. кога се раѓаат романските јазици (Dardano & Trifone, 1997, str. 36). Тие претставуваат резултат на еден долг процес на еволуција и диференцијација на латинскиот јазик.

Од говорниот латински јазик во одредени провинции на римската империја се создале денешните романски јазици: португалскиот, шпанскиот, францускиот, италијанскиот и романскиот јазик. Но, долго време латинскиот јазик останал да се употребува како пишан јазик. За првпат народниот јазик станува позначаен во Италија во тринаесеттиот век. Голем број наратори, есеисти, нотари и поети го користеле народниот јазик во своите дела. Но, уште од деветтиот и десеттиот век во некои делови на Италија се појавиле сведоштва за пишани текстови на јазикот кој всушност се говорел. Околу деветнаесеттиот век се појавила гатанка на јазик кој бил мешавина од латински и народен венетски: тоа е првиот документ на италијански јазик и првиот текст од италијанската литература. Гатанката од Верона, името го добива по библиотеката во која е чувана и која се наоѓа во градот Верона, а претставува споредба меѓу чинот на пишување и на орање (Dardano & Trifone, 1997, str. 277):

*Se pareba boves, alba pratalia araba,
albo versorio teneba et negro semen seminaba;*

односно: „Spingeva avanti i buoi (= le dita), arava prati bianchi (= la pergamena), teneva un aratro bianco (= la penna d'oca) e seminava un seme nero (= l'inchostro)“. Решението на гатанката е „писател“, кој со своите прсти, слични на говедата на селаните, го држи пенкалото (l'aratro bianco) со кое пишува на листот (il prato bianco), сејќи црно семе од мастилото (l'inchostro). Јазикот на текстот сè уште не може да се нарече народен: станува збор за средновековен латински јазик со некои народни елементи, како на пример, испуштањето на финалното *-t* во глаголите *pareba, araba, teneba, seminaba*, или употребата на *albo, versorio, negro*, наместо *album, versorium, nigrum*.

Уште позначајна употреба на народниот јазик се забележува во еден краток напис од деветтиот век (Dardano & Trifone, 1997, str. 277). Во римската катакомба од Комодила некој религиозен човек, на една фреска го напишал следниот натпис: *Non dicere ille secreta a bboce*, или „Non dire le secrete ad alta voce“. *Le secrete* претставувале тајните молитви на мисата или „*preghiere segrete*“ кои се изведувале во тишина. Од лингвистичка гледна точка значајно е што формата *ille* има функција на член, а не на

показан збор како во латинскиот јазик. Формата *dicere* (*dire*) е типична за античкиот дијалект во Рим.

Народниот или говорниот латински јазик бил јазик употребуван од сите општествени слоеви, со многу разлики и нијанси во зависност од потеклото и општествената припадност на говорителите. Јазик, кој за разлика од класичниот латински, бил подложен на временски и просторни промени заедно со развојот на општеството во кое се говорел. Пomeѓу класичниот латински и народниот латински јазик постојат разлики кои се однесуваат на ниво на фонологијата, морфологијата, синтаксата и лексиката. Но, сепак не станува збор за два јазика, туку за два аспекта на еден ист јазик. Разликите кои постојат меѓу литературниот италијански и говорниот италијански јазик денес можеби се многу мали и незначајни, но на некој начин би можеле да ги споредиме со оние кои го разликуваат класичниот од народниот латински јазик.

По распадот на римската држава латинскиот јазик бил сочуван како јазик на науката и книжевноста низ целиот среден век, па сè до почетокот на новиот век. Денес ниту еден народ не го говори овој јазик, но сепак латинскиот јазик често се користи во науката, особено во терминологијата на многу науки.

Италијанскиот јазик ја има изгубено категоријата падеж. Јазиците кои имаат флексија на именките (како грчкиот или латинскиот од античките јазици, и германскиот, рускиот и други, од модерните јазици) ги изразуваат синтаксичките односи кои ги поврзуваат зборовите во реченицата со помош на падежите кои претставуваат морфолошки промени на зборот: на пример, латинскиот термин *domīnus* (*il signore* = господинот), *domīni* (*del signore* = од/на господинот), *domīno* (*al signore* = на господинот). Исто така се бележи и комбиниран начин на изразување на ваквите односи, односно со помош на предлозите и со падежите: *Eo in urbem* (*Vado nella città* = Одам во градот). Јазиците кои немаат падежи, ваквите односи ги изразуваат со помош на предлозите и со редоследот на зборовите:

Pietro parla a Paolo e ascolta Maria. = Пјетро му зборува на Паоло и ја слуша Марија.

Индоевропскиот јазик претставувал систем од осум падежи: номинатив, вокатив, генитив, датив, акузатив, аблатив, инструментал и локатив. Од овие осум, латинскиот јазик ги изгубил последните два (инструментал и локатив), грчкиот последните три (аблатив, инструментал и локатив), а старословенскиот јазик го изгубил само падежот аблатив. Романските јазици ги изгубиле сите падежи од латинскиот јазик. Истото се случило и со македонскиот јазик кој ги има изгубено сите падежи од старословенскиот јазик.

Во класичниот латински јазик падежниот систем не бил совршен. Кај деклинациите често се забележувала иста форма со повеќе различни функции. Ќе наведеме неколку примери: *rosae* е генитив еднина, датив еднина, номинатив множина и вокатив множина (односно *della rosa*, *alla rosa*, *le rose*, *o rose*); *domīno* е датив и аблатив еднина (*al padrone*, *con il padrone*). Во множина кај сите деклинации се совпаѓаат формите за датив и аблатив: *rosis*, *domīnis*, *civibus* (*alle rose*, *con le rose*; *ai padroni*, *con i padroni*; *ai cittadini*, *con i cittadini*). Исто така во множина, формите за номинатив, акузатив и вокатив се совпаѓаат во третата, четвртата и петтата деклинација: *leges*, *manus*, *res* (*le leggi*, *o leggi*; *le mani*, *o mani*; *le cose*, *o cose*). Номинатив, акузатив и вокатив кај именките од среден род имаат иста форма: *templum*, *animal*, *genu* (*il tempio*, *o tempio*; *l'animale*, *o animale*; *il ginocchio*, *o ginocchio*). Ваквото совпаѓање на формите честопати доведувало до недоразбирања особено кога и самиот контекст не бил доволно јасен. Оваа состојба станала уште посложена кога

во еволуцијата на латинскиот јазик се појавиле два феномена: губење на крајните согласки и губење на опозицијата меѓу кратки и долги вокали (Dardano & Trifone, 1997, str. 363). На тој начин се изгубиле многу од разликите: на пример, меѓу номинатив и акузатив еднина од прва и втора деklinација: *rosa* наместо опозицијата *rosa/rosam*; *dominu* наместо опозицијата *domīnus/domīnum*. Во трета деklinација се изгубила разликата меѓу генитив и датив еднина: *legi* наместо *legis* и *legi* и меѓу акузатив и аблатив еднина: *lege* наместо *legem* и *lege*. Во исто време, со губењето на разликата меѓу краток и долг вокал, формата *rosā* (номинатив еднина) се мешала со формата *rosā* (аблатив еднина); формата *manūs* (номинатив и вокатив еднина) се мешала со формата *manūs* (генитив еднина, номинатив, акузатив и вокатив множина). На тој начин настанал еден морфолошки колапс: дошло до губење на деklinациите. За да се означат горенаведените односи кои се изразуваат со помош на падежите, се прибегнало кон други два начина на изразување (Dardano & Trifone, 1997, str. 364). Со помош на предлозите се означувале сите прилошки определби кои во класичниот латински јазик се изразуваат исклучиво со помош на падежите:

Класичен латински јазик	Народен латински јазик	Италијански јазик	Македонски јазик
Filiūs patrīs.	Filiu de padre.	Il figlio del padre.	Синот на таткото.
Do panēm matrī.	Do pane ad matre.	Do il pane alla madre.	Ќ давам леб на мајката.
Aratrō terram aro.	Aro terra cum aratro.	Aro la terra con l'aratro.	Ќ орам земјата со плуг.

Вториот начин е со самата местоположба на подметот и директниот предмет: подметот секогаш стои пред прирокот, па потоа следи директниот предмет. Така слободниот редослед (кој бил можен затоа што постоеле деklinациите) се заменува со постојаниот редослед (подмет – прирок – директен предмет):

Класичен латински јазик	Народен латински јазик	Италијански јазик	Македонски јазик
Petrūs Paulūm amat	/	/	
Paulum Petrus amat	Petru ama Paulu.	Pietro ama Paolo.	Пјетро го сака Паоло.
Amat Petrūs Paulūm	/	/	

Од повеќето фонетски феномени видовме како наведените два феномена (губењето на крајните согласки и губењето на опозицијата меѓу кратки и долги вокали) довеле до губење на деklinациите. Со тоа морфологијата се обновува, се развива предлошкиот систем, се раѓаат нови предлози. Но, исто така и синтаксата се развива: се утврдува редоследот подмет – прирок – директен предмет, а исто така се појавуваат и нови структури на синтагмите и на пропозициите. Во класичниот латински јазик генитивот и акузативот немале строго определени функции. Поради тоа сè повеќе имало тенденција за определување на функциите на падежите со посредство на предлозите. Предлозите станувале сè позначајни во историјата на

латинскиот јазик, а падежите полека почнале да губат важност. Покрај старите конструкции (без предлози) како, на пример, *eo domum* (*vado a casa* = одам дома) и *domo venio* (*vengo da casa* = доаѓам од дома), класичниот латински јазик поседува конструкции со предлози: *eo in urbem* (*vado nella città* = одам во градот) и *ex urbe venio* (*vengo dalla città* = доаѓам од градот). Уште во стариот латински јазик се појавиле аналитички конструкции кои претставуваат предвесник на оние кои ќе станат својствени за народниот латински јазик. Така, на пример, ќе сретнеме *dimidium de praeda* (*metà della preda* = половина од пленот), наместо *dimidium praedae* (Dardano & Trifone, 1997, str. 365).

Преминот од класичен латински во народен латински јазик, од кој подоцна настанале романските јазици, го означува не само ширењето на постоечкиот предлошки систем, туку и појавата на нови предлози. Падежите во латинскиот јазик биле заменети од следните предлози: генитивот во народниот латински јазик бил заменет со предлогот *de* (во италијанскиот јазик *di*, а во францускиот и шпанскиот јазик *de*), дативот со предлогот *ad* (во италијанскиот и шпанскиот јазик *a*, во францускиот јазик *à*), аблативот и локативот биле заменети од различни предлози. На тој начин се увидело дека постои вистинска еквивалентност меѓу падежите и предлозите. Така, во граматиките ќе сретнеме како изразот *del padre* одговара на генитивната форма *patris*, додека *al padre* за свој еквивалент ја има дативната форма *patri* (Brøndal, 1967, str. 35).

Во романските јазици, некои од латинските предлози се сочувале (на пример: *ad, de, cum, contra, in, supra*), а некои пак се изгубиле (на пример: *ab, apud, erga, ob, prae, pro, propter*). Многу значајни се новосоздадените предлози: *de+ab* (а можеби *de+ad*)>*da*, *ad+abante*>*avanti*, *de+intro*>*dentro*, *de+retro*>*dietro*, *de+post*>*dopo*, *in+ante*>*innanzi*.

Постојат италијански предлози кои настанале со спојување на предлог и именка: *accanto* (*a+canto*) = „покрај“, *allato* (*a+lato*) = „отстрана, настрана“, *dirimpetto* (*di+in+petto*) = „спроти“ (Dardano & Trifone, 1997, str. 365).

Од гледна точка на потеклото, предлозите како составен дел на адпозициите настануваат по пат на граматикализација или употреба на еден лексички елемент во функција на граматички елемент, односно феномен во кој еден лексички елемент кој располага со свое значење, добива граматичка функција (Dardano & Trifone, 1997, str. 557).

Многу предлози и суфикси потекнуваат од стари, антички зборови кои имале своја семантичка содржина. Така, на пример, предлогот *mediante* (*mediante le promesse* = со посредство на ветувањата) потекнува од партиципот на сегашното време од глаголот *mediare* (посредува). Истиот феномен се однесува на предлозите *durante* и *nonostante* (*durante la partita* = за време на натпреварот, *nonostante la stanchezza* = и покрај заморот) кои настанале од партиципите на сегашното време од глаголите *durare* (трае) и *ostare* (исклучува); предлогот *eccetto* (*eccetto il presidente* = освен претседателот) потекнува од латинската форма *exceptum* или партицип на минатото време од глаголот *excipere*; предлогот *tranne* (*tranne Marco* = освен Марко) е стара форма за императив од глаголот *trarre* (вади, извлекува) и др.

Грамматикализацијата е еднонасочен и постапен процес како последица на кој меѓу лексичките единици и граматичките единици нема остри граници, туку граматикализациониот синцир може да се интерпретира како континуум од јазични единици на чиј еден крај се наоѓаат лексички единици, а на другиот граматикализирани граматички единици. Според тоа и граматикализираноста на јазичната единица која има функција на предлог е променлива величина, па од едната страна на континуумот имаме изразито граматикализиран прост предлог, а од другата

страна предлошко-падежни изрази, како на пример, сложени предлози, кои го започнуваат процесот на граматикализација и не се разликуваат од слободните изрази. Хајне и Кутева (Heine & Kuteva, 2007, str. 83) говорат за три основни граматикализациски синцири кои доведуваат до создавање на предлози, а тоа се: именка>предлог, глагол>предлог и прилог>предлог, односно предлозите според граматикализациската основа можат да се поделат на именски предлози, глаголски предлози и прилошки предлози. На овие три основни граматикализациски синцири можеме да додадеме уште еден, а тоа е придавка>предлог (вака настанатите предлози можеме да ги наречеме придавски предлози). Исто така, предлозите можат да бидат позајмени од други јазици, на пример во англискиот јазик навлегле предлозите *vis-à-vis* (наспроти) и *sans* (без) од францускиот јазик, предлогот *circa* (околу) од латинскиот јазик (Bortone, 2010, str. 92) итн.

Заклучок

За крај би заклучиле дека едно вакво кратко истражување беше неопходно поради фактот што во италијанскиот јазик именските зборови ги загубиле падежните форми, па предлозите ја преземале најважната улога во јазикот – да ги изразуваат синтаксичките функции употребени заедно со именскиот збор или именската група. Во италијанскиот јазик употребата на предлозите бележи исклучителен развој токму поради прогресивното исчезнување на падежните форми кај именските зборови. На процесот на синтетизирање на класичниот латински јазик кој ги искажува синтаксичките односи преку падежни наставки, се спротивставува аналитичкиот процес во италијанскиот јазик, кој секогаш се потпира на предлозите како на знаци кои ги регулираат односите меѓу различни компоненти во реченицата.

Користена литература

1. Andorno, C. (2003). *La grammatica italiana*. Milano: Bruno Mondadori.
2. Battaglia, S. & Pernicone, V. (1965). *La grammatica italiana*. Torino: Loescher Editore.
3. Bortone, P. (2010). *Greek Prepositions: From Antiquity to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
4. Brøndal, V. (1967). *Teoria delle preposizioni: introduzione a una semantica razionale*. Milano: Silva editore.
5. Chiuchì, A., Fazi, M.C. & Bagianti, R. (1982). *Le preposizioni*. Perugia: Edizioni Guerra.
6. Chiuchì, A. & Coletti, E. (2006). *Guida all'uso delle preposizioni*. Perugia: Guerra Edizioni.
7. Dardano, M. & Trifone, P. (1997). *La nuova grammatica della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
8. Devoto, G. (1940). De Mauro, T. (1976). *Storia linguistica dell'Italia unita*. Roma-Bari: Laterza.
9. Gortan, V., Gorski, O. & Pavao, P. (1982). *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Heine, B. & Kuteva, T. (2007). *The Genesis of Grammar: A Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
11. Tračanin, D. (1995). *Gramatičko umijeće*. Zagreb: Latina et Graeca.

*

12. Раданова, Н. и Саржоска, А. (2007). *La sintassi dell'italiano. Corso di linguistica applicata*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
13. Угринова-Скаловска, Р. (1997). *Старословенски јазик: граматика, текстови, речник кон граматиката и текстовите*. Скопје: Универзитет „Св.Кирил и Методиј“.

ДЕТЕРМИНАЦИЈА И ДЕМАРКАЦИЈА НА ПОИМИТЕ „МАЛА ДРЖАВА“ И „МАЛА СИЛА“

Дејан Маролов¹

¹Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
dejan.marolov@ugd.edu.mk

Апстракт: Сметаме дека дефинирањето на поимот „мала држава“ е и можно и пожелно и има за цел да послужи како алатка во науката на меѓународните односи. Нашата основна забелешка во досегашната теоретска работа кај авторите кои се занимаваат со оваа проблематика, е фактот што во најголем број од случаите кога се обидуваат да дадат дефиниција, тие поаѓаат од погрешната претпоставка дека овој поим (секогаш) е ист со поимот „мала сила“ и практично не прават разлика помеѓу двата термина. Токму тоа е основната задача и цел на овој труд, т.е. од една страна да ја наметне потребата од дефинирање на поимот „мала држава“ и да го сугерира начинот на дефинирање, како и да направи и да ја образложи разликата со терминот „мала сила“, од друга страна.

Клучни зборови: *мала држава, голема држава, мала сила, голема сила*

DETERMINATION AND DEMARCATION OF THE TERMS "SMALL STATE" AND "SMALL POWER"

Dejan Marolov¹

¹Faculty of Law, Goce Delchev University, Shtip
dejan.marolov@ugd.edu.mk

Abstract: We consider that the definition of the term “small state” is both, possible and desirable, in order to serve as a tool in the science of international relations. Our basic remark on the previous theoretical works of the authors dealing with this issue is the fact that in most of the cases in trying to give a definition they start from the wrong assumption that this term is (always) the same with the term "small power" and virtually they do not make difference between these two terms. This is exactly the basic task and goal of this paper, i.e. on one hand, to impose the need to define the term „small state“ and to suggest the way of its defining, as well as to make and to explain the difference with the term "small power", on the other hand.

Key words: *small state, big state, small power, great power*

Вовед

Науката за меѓународни односи честопати оперира со термини како „мала/голема држава“, „мала/голема сила“ и сл. Со цел претходните термини да можат да се користат како соодветни аналитички алатки, бројни автори се обидувале и се обидуваат да ги дефинираат. Во најголем дел од овие дефиниции се тргнува од погрешната претпоставка дека мала држава е идентичен поим со држава со мала моќ, односно сила. Токму првиот дел од овој труд се занимава со досегашната работа на

бројни автори кои работеле на темата. Иако нивниот придонес е неспорен во конкретнава проблематика, сепак сметаме дека мора да се направи јасна дистинкција помеѓу двата горенаведени термини и дека тие во одредени случаи може да се идентични, но исто така во добар дел од случаите и не се. Токму со ова прашање се занимава вториот дел од овој труд кој ги дава двете варијабли по кои може да се дефинира поимот „мала/ голема држава“ во современиот меѓународен систем. Со цел решавањето на проблемот се користиме пред сè со легислативниот (правниот) концепт на дефинирање на држава според меѓународното јавно право. Претходново важи пред сè во обидот да се дефинира и разграничи поимот „мала/голема држава“. Во понатамошниот труд, поточно во неговиот трет дел, се анализира и концепт на моќ, а со цел утврдување и разграничување на разните видови сили кои постојат во меѓународниот систем, како држава без некоја сила, држава мала сила, држава голема сила и конечно држава супер сила. Претходново исто така се анализира од аспект на бројните варијабли кои ја дефинираат одредената држава како повеќе или помалку моќна што пак може да биде комплетно независно од фактот дали државата е мала или голема согласно нашата предложена дефиниција. Како сублимат од претходното се даваат јасни контури за дефинирање на поимите на „мала/голема сила“ и нивно јасно разграничување од поимите на „мала/голема сила“.

Теоретска расправа

Постојат бројни обиди да се дефинира терминот „мала држава“. На самиот почеток можеме да ја искористиме работата на авторите кои го дефинираат поимот на обратен начин. Така наместо да кажеме што е тоа мала држава, ние можеме да кажеме што е тоа што малата држава не е. Така, малите држави не се големи (моќни) сили, па оттука малите држави се сите држави кои не се големи (моќни) сили. Иако овој пристап е прилично широк, сепак може да биде од помош на почеток, зашто повеќе или помалку се знае кои се големите сили. Со други зборови, големите сили се оние кои се способни да направат одредена разлика во меѓународниот систем и да ги променат правилата на игра, па оттука малите држави се спротивно од ова, односно неспособни да направат разлика и да ги променат правилата на игра (Archer, Bailes and Wiver, 2014). Сепак, мора да напоменеме дека исто така постои и долга дебата за утврдување на прецизна концептуализација и дефиниција на поимот „голема сила“ (Organiski 1958, Modelski, 1974, Waltz, 1979 или Mansfield, 1993). Според одредени автори, тоа се државите кои играат главна улога во меѓународната политика во делот на безбедносните прашања. „Воената моќ, иако е важна, не е единствената нивна карактеристика. Големите сили се распознаваат преку нивните континентални/глобални, а не локални/регионални интереси, нивната способност да проектираат воена сила надвор од своите граници, нивната подготвеност да ги застапуваат своите интереси поагресивно, нивниот непропорционален ангажман во сојузи и војни, како тоа што други сили што ги перципираат како големи (моќни) и преку нивната идентификација како голема сила на меѓународни конгреси, организација или договор.“ (Levy, 1983, p. 10–19). На слични позиции се и останатите автори како на пример Фокс, според кој, додека големите сили вршат влијание врз широк простор, малите сили се речиси по дефиниција „локални“ сили чии барања се ограничени на сопствените области. (Fox, 1959). Сепак, како што веќе погоре напоменавме, многу е полесно да се лоцираат големите сили зашто науката веќе ги има детектирано во конкретни меѓународни системи и временски периоди. Така на пример, во меѓународниот систем пред Првата светска војна постоеја шест големи

сили, во системот по Втората светска војна постоеја две супер сили, а во системот по Студената војна една супер сила.¹

Одредени автори се обидуваат да бидат попрецизни во обид да дадат дефиниција на поимот „мали држави“. Сепак сметаме дека она што всушност го прават е комбинирање на претходните две варијабли, односно, (1) мали држави се оние кои не се големи сили и (2) ова е така зашто малите држави не се способни да наметнат разлика и промена на правилата во меѓународниот систем. Значи, мали држави се оние кои немаат способност да наметнат разлика и промена во меѓународниот систем и воедно токму заради тоа се мали држави. Така во оваа насока се и одредени автори кои сметаат дека ако големите сили ги променат своите политики, ова ќе влијае врз условите кај креаторите на политиките на малите држави (Thorhallsson and Wivel, 2006). На слични позиции се и други автори. Така, според некои од нив, малите држави мора да се адаптираат на промените кои големите сили ги наметнуваат во системот (Mouritzen, 1996). Практично малите држави се тие кои мораат да се адаптираат на промените наметнати врз меѓународниот систем од страна на големите сили бидејќи тие самите не се способни да направат било каква промена на ниво на меѓународен систем, а согласно нивните национални интереси. Во овој правец е и Jaquet, според кого мала држава е државата која не е способна да го наметне својот политички или национален интерес преку употреба на политика на моќ на глобално, па и на регионално ниво (Jaquet, 1971). Други автори се исто така на слични позиции и сметаат дека слабоста на малите држави се препишува на нивните квантитативни карактеристики како мала територија, популација, економија и прилично ограничени воени капацитети. Сето ова ги прави неспособни да ги одбранат сопствените национални интереси преку политички или воени алатки (Vaicceauskaite, 2017), односно малите држави се консументи, а не создавачи на безбедносната политика.“ (Army, 1964). Повторно, ја сретнуваме истата логика, односно, малите држави се тие кои не можат да направат промена во меѓународниот систем со цел да си ги одбранат сопствените национални интереси преку употреба на политички или воени алатки, а токму оваа карактеристика ги сместува во групата на мали држави.

Постојат и автори кои даваат поинаква димензија на дефиницијата за мали држави. Така, се смета дека елитите (креаторите на политиката) во малите држави не очекуваат дека можат да направат значаен исчекор делувајќи самостојно или дури и во мали групи во однос на безбедноста. Токму претходново ги дефинира како мали држави. (Keohane, 1969). Иако оваа дефиниција не е премногу различна од претходно споменатите варијабли, сепак овде акцентот е ставен врз субјективниот елемент, односно, државните елити не очекуваат да направат разлика. Честопати истиве елити го користат овој аргумент како оправдување на определени свои политики. На многу слични позиции е и Ротштајн според кого малите држави „признаваат дека не се способни да уживаат безбедност без да се потпираат на други држави, институции или ресурси, но оваа неспособност исто така треба да биде призната и од други држави“ (Rothstein, 1969, p. 29). Сепак, тој го вклучува и елементот на објективност со тоа што бара перцепцијата на државната елита од малата држава да биде и перцепција на другите држави. Според Виберг пак, скоро секоја држава во светот може да се класифицира како мала држава од аспект на безбедносна перспектива (Wiberg, 1996).

Одредени автори пак, го апострофираат елементот на односот (релацијата) помеѓу државите како клучен во дефинирањето на малите држави. Така, според нив, малата држава ја има карактеристиката на послабата страна во еден асиметричен однос и не е

¹ Постои разлика помеѓу голема сила и супер сила. Види подолу.

способна да ја измени природата на функцијата на овој однос (Archer, Bailes and Wivel, 2014). Мала држава е држава која не може да се справи со војна со моќна држава на еднакви основи. (Vandenbosch, 1964). Во овој правец е и Бјол според кого „сам по себе концептот на мала држава не значи ништо. Државата е мала само во однос со поголема. Белгија можеби е мала држава во однос на Франција, но Луксембург е мала држава во однос на Белгија, а Франција е мала држава во однос на САД.“ (Bjøl, 1971, p. 29). Слично размислува и Хандел според кого „Позицијата и релативната сигурност на секоја слаба држава мора да се оцени во однос на специфичниот меѓународен систем во којшто функционира ... Дури и во истиот период на историјата, слабите држави што се наоѓаат во различни области, имаат различни соседи и на тој начин се соочуваат со различни проблеми ... Не Русија, туку арапските држави се најголемата опасност за Израел (и обратно). За Индија тоа беше Пакистан отколку Кина ... Затоа, кога станува збор за способноста или неможноста на слаба држава да се одбрани, мора веднаш да праша: „Против кого?“ (Handel, 1981, p. 37). Претходниве автори ја дефинираат малата држава само во специфичен и конкретен однос помеѓу две држави (или група на држави), но не и во општа смисла. Сметаме дека ова не е до крај исправно стојалиште. На пример, несомнено, Чехословачка беше мала држава (според претходниве дефиниции) во однос со нацистичка Германија во периодот меѓу двете војни, меѓутоа гледајќи општо, во истиот временски период постоеја други помали држави од Чехословачка. Оттука кога зборуваме за однос помеѓу две држави, сметаме дека би било мудро да се користи терминот „помала“ или „значително помала“ наместо „мала“, зашто овде станува збор само за билатерален однос.

Иако во истиот правец, ја сметаме дефиницијата на Кнудсен, како многу подобра. Според него, релациите, а не големината, се одлучувачкиот фактор што може да помогне во дефинирањето под одредени околности. (Knudsen, 1996). Забележливо е дека тој зборува за релации наместо за релација, односно билатерална врска или однос. Така, на пример, се работеше за конкретните релации помеѓу СССР, нацистичка Германија и Полска, што ја направи Полска помалата држава под овие специфични околности. Теоретски, ако немаше договор за поделба на Полска помеѓу овие две големи сили, веројатно работите ќе беа поинакви за Полска. Во овој правец Јуркиња прави навистина добра поента кога го истакнува историскиот или географскиот контекст како многу значаен, а особено ако ги определува асиметричните релации (Jurkynas, 2014). Претходново има многу смисла зашто историјата честопати се користела за да се оправдаат одредени потези на државите, а можеме само да ги замислиме релациите помеѓу нацистичка Германија, Полска и СССР, ако Полска теоретски не беше лоцирана географски помеѓу овие две големи сили, туку некаде далеку од нив.

Интересно е да се забележи дека одредени автори ја сметаат дефиницијата за мали држави како непотребна или дури невозможна и без никаква аналитичка вредност зашто многу држави потпаѓаат под овој заеднички детерминатор на мала држава (Baehr, 1975). Според автори како Бејкер Фокс (Baker Fox), Дејвид Витал (David Vital) стриктна дефиниција не е неопходна. Според други пак, заедничка дефиниција за мали држави не постои зашто овој термин е дефиниран од односите на силата и квантитативните фактори кои ги детерминираат ограничувањата и способноста на малите држави да имаат влијание во одлуките на безбедносна политика (Vaicekauskaitė, 2017).

Определување на поимот „мала држава“

Имајќи ги предвид претходните дефиниции, го предлагаме и нашето поимање на поимите на „мала држава“ и „мала сила“ (small power). Сметаме дека многу често најголем дел од претходните дефиниции прават грешка заради тоа што тргнуваат од погрешната претпоставка дека овие два термина се едно исто. Заради ова ние предлагаме пристап според кој се прави јасна разлика помеѓу овие термини и објаснуваме во што истата се состои. За да се справиме со овој проблем, ќе се користиме пред сè со легислативниот (правниот) концепт на дефинирање на држава според меѓународното јавно право. Така, секоја држава (без разлика дали е голема или мала, моќна или не, развиена или во развој итн.) има четири белези. Имено, мора да има сопствена државна територија (при што големината на таа територија е ирелевантна како детерминанта за утврдување на овој белег), сопствено постојано население (повторно бројноста е ирелевантна), сопствена суверена власт (влада која е способна да ја владее територијата и да ги спроведува законите) и конечно, да поседува капацитет да влегува во односи со други држави, односно да ги менаџира надворешните работи (кон другите држави и меѓународни организации). (Маролов, 2019) Овде ќе ги искористиме првите два белега како варијабли, а со цел да дефинираме мала/голема држава, додека пак останатите два белега очигледно се поврзани со концептот на моќ и ќе ги оставиме за подоцна (види подолу). Едноставно можеме да кажеме дека мала држава е било која држава која има мала територија и население. Точните параметри за тоа што ќе се смета за мала територија и население мора дополнително прецизно да бидат утврдени на определена меѓународна конференција свикана за таа тема.¹ За почеток, малку произволно, а во служба на правење на поента во однос на дефинирање на поимот, можеме да предложиме дека мало население е населението помало од 10 милиона. Исто така помалку или повеќе произволно можеме да предложиме и претпоставиме дека мала територија е секоја територија под 200.000 km². Значи, ако еднаш утврдиме што е тоа мала територија и население, ќе ја имаме и дефиницијата за мала држава. Многу е важно да се напомене дека една ваква дефиниција ќе биде целосно применлива само во еден конкретен (сегашниот современ) меѓународен систем, зашто разните меѓународни системи низ разни периоди на историјата имаат свои специфики, па оттука значењето на двете варијабли по кое ја даваме дефиницијата, ќе има различна тежина. Доволно илустрирачки е фактот што светската популација беше значително помала во минатото од она што е денес. Оттука значењето на варијаблата за население варира низ историјата.

Сепак, во реалноста честопати ќе се најдат примери кои отстапуваат од идеално замисленото теоретско дефинирање. Таков е случајот и со нашата дефиниција. Така, ние генерално можеме да кажеме дека сите држави во светот кои имаат население под 10 милиона и под 200.000 km² територија, се во групата на мали држави. Сепак во пракса лесно ќе се најдат примери на држави, како на пр., државата А која може да има територија од 250.00 km² но популација од 7 милиона население. Овој случај, според нашата дефиниција треба да биде решен на тој начин што ќе се каже дека државата А треба да биде сметана за голема држава според својата територија, но мала според своето население. Таков пример е Кралството Данска² кое е прилично

¹ Слично со примерот на Меѓународната конференција за статистика од 1987 год. на која беше заклучено дека големите градови се сите градови кои имаат над 100.000 жители.

² Вклучувајќи го и автономниот остров Гренланд кој е под Данска управа.

големо во смисла на територија околу 2.220.930 km², но има прилично мал број население од околу 6 милиона.

Воедно треба да се нагласи дека, иако според предложената дефиниција ние ќе бидеме во состојба да ги поделеме државите на мали и големи, сепак ова не значи дека внатре во конкретната група нема да има големи варијации помеѓу припадниците на истата група. Така, на пример, одредена држава може да припаѓа во групата на големи држави, но да има значително помало население или територија во споредба со други држави припаднички во истата група. Исто така, треба да се истакне дека овие две варијабли не се статични и можат да бидат динамични, особено населението како таква. Така, една држава може да има мало население кое со тек на време се зголемило и обратно. Истово (иако во помала мера) важи и за територијата како варијабла и промените до кои може да се дојде преку процеси како дисолуција, обединување и сл. Можна е и ситуација да одредена држава се наоѓа на самата граница (според однапред фиксираниите варијабли) помеѓу мала и голема држава. Таков пример би бил кога определена држава има на пр. население од 10 милиона и 500.000 жители, а територија од 210.000 km². Ваквата ситуација ќе биде разрешена преку аналогија на примена на легалистичкиот пристап од националното право кое смета дека личност со наполнети 18 години е полнолетна личност без разлика на фактот што има наполнето само 18 год. и двај 6 месеци, на пример.

Уште еднаш напоменуваме дека се обидуваме да дадеме рамка за дефинирање на мали/големи држави на глобално ниво во денешниот современ меѓународен систем. Претходново е потребно да се направи со цел да може да се користат претходните термини како аналитичка алатка. Исто така, како што веќе напоменавме, ова не значи дека сè уште не можеме да ги компарираме државите помеѓу себе без разлика дали тоа го правиме со држави припаднички на иста или различна група. На пример, билатерално сè уште можеме да ги споредиме Франција и Белгија, при што очигледно Франција е поголемата држава, а Белгија помалата. Меѓутоа она што ние го предлагаме при ваквиот начин на споредување е дека поправилно би било да се користи терминот „помала/поголема“ или многу (значително) поголема/помала од терминот „мала/голема“ зашто ова веќе се однесува на една од двете групи држави согласно нашата предложена дефиниција на глобално ниво, а овде имаме само билатерално компарирање. Уште подобар пример би биле Франција со САД. Така Франција е помалата држава од САД, но не е мала држава согласно нашата дефиниција на глобално ниво. Претходново важи и за компарација помеѓу повеќе држави, на пример, од еден регион. Така компарирани помеѓу себе државите може да се отприлика со слична големина на население и територија при што да постои една држава во тој ист регион која компаративно со другите од тој регион е значително поголема, но сепак сите овие држави сè уште да припаѓаат на истата група мали држави согласно нашата предложена дефиниција.

Мала, голема и супер сила

Ги искористивме првите два белега како две варијабли со цел да го дефинираме терминот „мала држава“ и да направиме разлика од „голема држава“. Она што ќе се обидеме во овој дел е да ги искористиме останатите два белега на државата со цел да го определиме и терминот „мала/голема моќ“, односно сила. (small/big power). За потсетување, останатите два белега се однесуваат на имањето на сопствена влада која има полн капацитет кон внатре и кон надвор во однос на надворешните работи. Оттука доколку владата не е способна да ги спроведе сопствените закони внатре во државата, излишно е да зборуваме за некоја нејзина моќ во надворешната политика и

се доведува во прашање статусот на конкретната држава како држава. Меѓутоа, она за што ние најмногу сме заинтересирани, е колкава е моќта на конкретна влада кон надвор и како тоа да се определи. Во прилог се мислењата на повеќе автори. „Мерката за моќта на државата е капацитетот на владата да ги насочува другите држави – или владите – да ги следат линиите на однесување или надворешната политика што инаку не би ги следеле; Алтернативно, тоа е капацитет кој има намера да го одврати од курсот за кој се чини дека нивниот националниот интерес или интересите на нејзиниот водач го бара.“ (Vital, 1967, p. 37). Според одредени автори, не е возможно да се дефинира концептот на моќ се неколку реченици зашто е субјективен на перцепцијата или разбирањето на секоја личност или група или држава вклучена во тој однос. (Baldwin, 1979.) Според Моргентхау, политичката моќ е психолошка поврзаност меѓу оние кои ја спроведуваат и оние над кои се спроведува. (Morgenthau, 1973). „Моќта може да се смета како способност на актерот да ги натера другите да направат нешто што инаку не би го направиле“ (Keohane and Nye, 1977, p. 11). „Моќта ... е способноста да се влијае врз однесувањето на другите во согласност со сопствените цели ... Постои аспект на моќ во секоја врска.“ (Organski, 1968, p. 104). „Постојат најмалку три различни значења на моќ; моќ да убедиш некого да направи нешто што сакаш да го направи, моќ да убедиш некого да не прави нешто што не сакаш да го направи, и моќ да не го правиш она што некој сака да правиш.“ (Bjøl, 71, p. 29).

По прегледот на одредени дефиниции за терминот „моќ“, можеме да го поставиме прашањето што ја чини моќта или поточно во нашиот контекст, што ја чини одредена држава моќна? Во обид да го одговориме претходното прашање, можеме и мораме да земеме повеќе варијабли предвид, како на пример, ресурсите со кои располага државата, степенот на развој, економијата, воените капацитети, дипломатијата, историја, геостратешката положба и значење во определен момент на односи на силите во меѓународниот систем итн. Всушност, врската помеѓу овие варијабли ја прави државата моќна или не. Така, знаеме дека различните ресурси се нееднакво распределени ширум светот. Тоа практично значи дека одредени држави ќе имаат повеќе ресурси (квантитативно и квалитативно) на нивната територија од други. Некој може да тврди дека колку поголема е државата (во територија), толку повеќе ресурси ќе има. Но, претходново воопшто не е апсолутна вистина, а вистината е дека колку е поголема територија, толку се поголеми шансите за повеќе ресурси, но тоа е сè. На пр., мала држава како Кувајт е многу богата со нафтени извори додека пак, многупати поголемото Мароко е половина пустина. Сепак, треба да се напомене дека не постои директен линк помеѓу ресурсите и моќта. Односно, не значи по автоматизам дека ако една држава е богата со разни ресурси, дека во исто време е и моќна или пак на пр. дека нејзините граѓани живеат во благосостојба. Така, одредена држава може да е богата со природни ресурси, но истите да бидат во пракса експлоатирани од помоќни држави како што имаме бројни примери во државите поранешни колонии во Африка. Можеме да заклучиме дека една работа е да имаш ресурси, а друга како (и дали) ќе ги користиш. Ако се користат за трговија или продукција, ќе помогнат во градење на силна национална економија што пак е друга варијабла. Иако многу потешко, и држава со мали ресурси може да развие силна економија базирана на пр., на туризам, даночен рај, законодавство итн. Од друга страна пак, силната економија сама по себе не значи и силна дипломатија и/или војска, иако може да значи определено влијание врз другите држави преку финансиски заеми, инвестиции и сл. Сето ова многу зависи и од начинот на носење на одлуки во државата и самото државно лидерство на кој начин ќе ги користи бенефитите од силната економија. Ако соодветна сума се троши на креирање на силна

дипломатија и современа и опремена воена армија, тогаш државата ќе добие повеќе моќ во меѓународните односи, без разлика дали е мала или голема. Сепак, работите не се едноставни и државното лидерство секогаш не е толку слободно при носење на одлуките и изборите кои ги прави. Овде секако дека предвид мораме да ја имаме и специфичната историја на државите и уште повеќе нивната геостратешка позиционираност. Така на пр., државата Израел заради историски причини и географска позиционираност помеѓу непријателско настроените арапски држави повеќе или помалку е принудена да одвојува добар дел од својот буџет на своето министерство за одбрана, но и на своето министерство за надворешни работи.

Значи, може да заклучиме дека комбинацијата помеѓу различни варијабли ја прави одредена држава моќна или не. Поточно, поседувањето ресурси, односно начинот на нивното искористување, во корелација со степенот на економска развиеност и пред сè, одлуките на државното раководство за степенот на инвестирање во војска и дипломатија, а притоа земајќи го предвид историскиот и геостратешкиот контекст и моментум, ја прават конкретната држава да биде моќна или, без разлика дали станува збор за мала или голема држава. Имено, одредена држава може да биде мала, но тоа не значи дека во исто време е и мала сила и обратно, ако одредена држава е голема, не значи дека е и голема сила. Понатаму, големината не ја спречува државата да го проширува своето влијание врз меѓународните политики (Vaicekaskate, 2017). Така, додека дефиницијата за мала/голема држава зависи и се определува преку варијаблите на територија и население, термините мала/голема моќ зависат и се определуваат преку други и побројни варијабли во определена меѓусебна врска во конкретен меѓународен систем. „Маленоста за која зборуваме за мала сила е маленост во меѓународното општество кон кое ќе припаѓаат.“ (Wight, 1978, p. 61) Нашите позиции особено се слични со Свиис кој претпочита да го употребува терминот „мала сила“ наместо „мала држава“. Тој исто така смета дека воената моќ варира од ера во ера. (Sweijjs, 2010)

Денес, во современиот меѓународен систем (согласно легалистичкото формално-правното гледиште) сите држави се барем, формално-правно, еднакви (како што пак сите граѓани се формално правно еднакви во една држава во однос на своите права и обврски). Претходново се рефлектира во дипломатското и конзуларното право каде на пр., сите амбасадори треба да бидат подеднакво третираны од државата на прием без разлика на државата која ја претставуваат. (Виенска конвенција за дипломатски односи, 1961). Или пак начинот на донесување одлуки во бројни меѓународни организации каде секоја држава има права на еден глас, како на пример, во генералното собрание на ОН. Воедно, секоја држава има право и задолжение да ги спроведува сопствените закони внатре во самата држава (што всушност е еден од белезите над државност). Исто така можеме да тврдиме дека секоја држава има капацитет да, барем влијае во некаков степен, во билатералните односи со своите соседи. Ако го сублимираме претходново, можеме да заклучиме дека секоја држава денес има определен степен на моќ (внатре кон своите граѓани и надвор преку своите дипломати и членство во меѓународни организации и начин на однесување во билатералните односи). Меѓутоа токму поради фактот дека сите држави ја имаат оваа минимална моќ, таа и не е некоја моќ, туку едноставно нормална моќ која се подразбира за секоја држава мала или голема и можеме да ја означиме како држава без некоја сила. Нормална моќ им, на пример, Хрватска, но и Нигер. Најголем број од државите денес ја имаат само оваа моќ, односно се држави без некоја сила.

Покрај фактот дека сите држави имаат нормална моќ, односно се држави без некоја сила, сепак одредени држави се помоќни од другите и имаат капацитет поголем од можноста само да влијаат врз билатералните односи со соседите.

Понекогаш одредена држава е способна да преземе дејствија кои можат да влијаат и врз поширокиот регион (без разлика на природата на конкретното дејство и влијание кое може да биде дипломатско, економско, воено, културно, религиско и сл.). Овие држави имаат еден степен повеќе моќ од останатите држави кои се без некоја сила. Овие држави се држави со мала моќ, односно држави мали сили. Пример за таква држава денес е Израел (дејствата на Израел имаат безбедносно влијание врз остатокот на поширокиот регион на арапски држави.) За Ватикан пак, која инаку по територија и население спаѓа во групата на микро држави, како подгрупа во групата на мали држави, може да се каже дека дури е и еден вид голема сила, секако мора да се прецизира дека станува збор за религиско влијание во католички држави, што пак не исклучува и друг вид влијание (на пример политичко) на база на ова.

Инаку, голема сила, од друга страна би била државата со голема моќ, односно држава која може да влијае во различни делови на светот, па дури и надвор од сопствениот регион и континент. Историски тоа беше англиската империја, или пак француската империја итн. Меѓутоа, по Втората светска војна веќе можеме да зборуваме и за супер сила. Основната разлика помеѓу голема сила и супер сила е тоа што супер силата покрај тоа што ги има сите атрибути на голема сила, воедно поседува и нуклеарно оружје. Претходново се поклопува со легалистичката концепција на меѓународното право кое признава право на вето само на 5-те постојани членки на Советот за безбедност при ОН што пак се држави кои имаат нуклеарно оружје. Повторно напоменуваме дека ваквото дефинирање и групирање не значи дека тврдиме дека внатре во една конкретна група не постојат значителни варијации во однос на моќта помеѓу државите од иста група.

Заклучок

Прегледот на постоечката литература која се занимава со дефинирање на поимите мала и голема држава, ни открива дека најголем број од авторите ги темелат своите дефиниции на база на две варијабли. Првата која вели дека мали држави се оние кои не се големи, и втората која вели дека малите држави се оние кои не се способни да наметнат промена на правилата на игра во меѓународниот систем, па она што им преостанува, е да се адаптираат на истиот. Додека пак, други автори сметаат дека мали држави се оние кои како такви се доживуваат од сопствените елити кои со нив управуваат, но и како такви се доживуваат од останатите држави. Има и автори кои сметат дека мали држави можат да се дефинираат и препознаат само во конкретен билатерален компаративен однос. Ние овде сметаме дека нема ништо спорно во компарирање на државите, но не би требало да се употребува терминот „мала држава“ во овој контекст од причини што овде станува збор билатерален однос, а ние предлагаме утврдување на група мали и група големи држави на глобално ниво. Исто така од прегледот на постоечка литература може да се заклучи дека постои и група на автори кои сметаат дека дефинирањето на поимот „мали држави“ е невозможно, па дури и непотребно да се направи. Нашите ставови се сосема спротивни од последново. Имено, поаѓајќи од пред сè, легислативниот (правниот) концепт на дефинирање на држава според меѓународното јавно право кој тврди дека секоја држава мора да има четири белези за воопшто да биде држава, ние го предлагаме начинот на дефинирање на овој поим. Имено, станува збор за сопствена државна територија, сопствено постојано население, сопствена суверена власт и конечно истата да поседува капацитет да влегува во односи со други држави, односно да ги менаџира надворешните работи. Во обидот да го дефинираме поимот на мала држава, ние ги користиме првите два белега на државноста како две варијабли, додека пак

останатите два белега очигледно се поврзани со концептот на моќ, односно сила. Едноставно можеме да кажеме дека мала држава е било која држава која има мала територија и население. Точните параметри за тоа што ќе се смета за мала територија и население, мора дополнително прецизно да бидат утврдени на определена меѓународна конференција свикана за таа тема. Многу е важно да се напомене дека една ваква дефиниција ќе биде целосно применлива само во еден конкретен (сегашниот современ) меѓународен систем зашто разните меѓународни системи низ разни периоди на историјата имаат свои специфики, па оттука значењето на двете варијабли по кои ја даваме дефиницијата, ќе има различна тежина. Во однос на утврдувањето на поимот „мала/ голема сила“, може да заклучиме дека комбинацијата помеѓу различни варијабли ја прави одредена држава моќна или не. Поточно, поседувањето ресурси, односно начинот на нивното искористување, во корелација со степенот на економска развиеност и пред сè, одлуките на државното раководство за степенот на инвестирање во војска и дипломатија, а притоа земајќи го предвид историскиот и геостратешкиот контекст и моментум на распоредот на силите во меѓународните односи, ја прават да биде моќна или, без разлика дали станува збор за мала или голема држава. Во однос на видовите сила, ние државите ги поделивме на држави без некоја сила, држави мали сили, држави големи сили и држави супер сили (како дел од големите сили). При ова основен критериум ни беше степенот на моќ, односно можноста и капацитетите на влијание од најразличен вид. При ова можеме да заклучиме дека денес најголем број од државите се без некој моќ, помал дел се држави мали сили, а само помал дел се држави големи сили. Како сублимат на крај, можеме да заклучиме дека дефиниција на поимот „мали држави“ е можна и потребна, како и негова дистинкција од поимот на „мала сила“. Односно, мала држава е едно и воопшто не мора да значи по автоматизам дека малата држава е и мала сила, многу почесто таа ќе е држава без некоја сила, а поретко мала држава ќе биде мала сила и во исклучителни случаи дури и голема сила (зависно од комбинацијата и значењето на варијаблите во конкретниот моментум).

Користена литература

- [1] Archer, S., Bailes, A.J.K., Wivel, A. (2014). *Small states and international security: Europe and beyond*. Abingdon, Routledge.
- [2] Baldwin, A.D. (1979) *Power Analysis and World Politics: New Trends versus Old Tendencies*, World Politics.
- [3] Bjoł, E. (1971) *The Anaysis of Small Power Politics*, " in Schou and Bruntland.
- [4] David V. (1967) *The Inequality of States*, New York, Oxford University Press.
- [5] Hakan, W. (1996) *Security Problems of Small Nations* in Bauwens, Werner et al (eds.).
- [6] Handel,M. (1981) *Weak States in the International System*. London, Cass and Company.
- [7] Jaquet, L. (1971) *The role of a small state within alliance system*. In: Schou A. and Brundtland A.O., ed. *Small states in international relations*, Wiley-InterScience.
- [8] Jurkynas, M. (2014) *Security concerns of the Baltic states in the twenty-first century*. In: Bailes, A.J. , Wivel, A., Clive, A., ed. *Small states and international security*, Routledge.
- [9] Keohane, R. and Nye, J. (1977) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston; Little Brown.

- [10] Keohane, R. (1969). *Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics*, International Organization.
- [11] Knudsen, O. (1996) *Analysing Small State Security: The Role of External Factors*. In: Bauwens, W., Clesse, A., Knudsen, O., ed. *Small States and the Security Challenge in New Europe*. London, Brassey's.
- [12] Marolov. D. (2018) *Скупина по меѓународно јавно право*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“–Штип.
- [13] Morgenthau J.H. (1973) *Politics among Nations*, New York, Alfred A. Knopf.
- [14] Organski, A.F.K. (1968) *World Politics, 2nd edition*, New York, Alfred A. Knopf.
- [15] Peter R, B. (1975) *Small States: A Tool for Analysis?* World Politics.
- [16] Rothstein, R. (1969) *Alliances and Small Powers*. New York:, Columbia University Press.
- [17] Sweijts T. (2010) *The Role of Small Powers in the Outbreak of Great Power War*, University of Iceland, Centre For Small State Studies Publication Series.
- [18] Thorhallsson, B., Wivel, A. (2006) *Small States in the European Union: What Do We Know and What Would We Like To Know?* Cambridge Review of International Affairs.
- [19] Vaicekauskaitė Z.M. (2017) *Security Strategies of Small States in a Changing World*, Journal on Baltic Security.
- [20] Vandenbosch A. *The Small States in International Politics and Organization*, The Journal of Politics.
- [21] Waltz, K. (1954) *Man State and War*, New York, Columbia University Press.
- [22] Waltz, K. (1979) *Theory of International Relations*, New York, McGraw Hill.
- [23] Wight M. (1978) *Power Politics*, edited by Hedley Bull and Carsten Holbraad, New York, Holmes & Meier.

*

- [24] Виенска конвенција за дипломатски односи, 1961.
- [25] Витал, Д. (2009) *Опстанокот на малите држави*. Скопје: Табернакул.

СИНТЕТИЗАМ И АНАЛИТИЗАМ ВО ГЕРМАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Даринка Маролова¹, Марина Христовска²

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
darinka.marolova@ugd.edu.mk

²Филолошки факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
marina.talevska@gmail.com

Апстракт: Во групата на флексивни јазици според типолошката класификација, германскиот се третира како синтетички, а македонскиот, како аналитички јазик. Поле на истражување на овој научен труд е деталната корелација синтетизам наспроти аналитизам, поткрепени со примери од германскиот и од македонскиот јазик, земајќи го предвид морфолошкиот критериум. Цел на истражување е да се одреди степенот на синтетизам, односно на аналитизам, кои се присутни во овие два јазика и да се докаже дека нема чисто синтетички, односно чисто аналитички јазици. Имено, во германскиот јазик преовладуваат синтетички форми, иако веќе поодамна е почната тенденцијата кон аналитизам, а во македонскиот преовладува аналитизмот, но постојат и остатоци од некогашните синтетички форми.

Клучни зборови: *типолошка класификација, флексија, синтетизам, аналитизам*

SYNTHETISM AND ANALYTISM IN GERMAN AND MACEDONIAN LANGUAGE

Darinka Marolova¹, Marina Hristovska²

¹Faculty of Philology, Goce Delchev University, Shtip
darinka.marolova@ugd.edu.mk

²Faculty of Philology, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje
marina.talevska@gmail.com

Abstract: In the group of flexible languages according to the typological classification, German is considered as a synthetic, and Macedonian is considered as an analytic language. Research field of this paper is the detailed correlation between synthetism versus analytism, by using examples from German and Macedonian, taking into consideration the morphological criteria. Purpose of the research is to determine the degree of syntheticism or analyticism present in both languages and to prove that there are no purely synthetic or purely analytic languages. Namely, in German prevail the synthetic forms, although the tendency towards analyticism has begun a long time ago, and in Macedonian prevail the analytism, but there are remnants of former synthetic forms.

Key words: *typological classification, inflection, syntheticism, analytism*

Вовед

Според добро познатата типолошка класификација, јазиците се разгледуваат од аспект на сличностите во граматичката структура, односно средствата со кои се

изразуваат граматичките односи во јазикот, затоа некаде се среќава оваа класификација под називот морфолошка класификација. Според неа постојат: флексивни, аглутинативни, коренски и полисинтетички јазици.

Флексивни јазици се јазиците од индоевропското семејство и кај нив флексијата се јавува како тип морфолошко средство. Со други зборови, граматичките морфеми се прилепуваат на лексичката морфема. Според досега најприфатената класификација, овие јазици се делат на синтетички и аналитички.

Аглутинативните јазици се јазици со афикси, лепенки, додатоци на зборот како тип на морфолошко средство. Овде лексичките и граматичките морфеми чинат еден збор, а во рамките на зборот тие се јасно одделени. Овде спаѓаат турскиот, унгарскиот и др.

Кај коренските јазици, како тип морфолошко средство се јавува коренот. Овде зборовите се неменливи, а граматичките односи се изразуваат на други начини, не со наставки. Овде спаѓаат кинескиот и виетнамскиот јазик.

Кај полисинтетичките јазици како тип морфолошко средство се смета зборовната компонента. Овде нема разлика меѓу зборот и реченицата, туку овде се формираат еден вид сложенки од повеќе лексички морфеми комбинирани со граматички морфеми. Овде спаѓаат северноамериканските индијански јазици и ескимскиот јазик.

Меѓу првите теоретичари на морфолошката типологија се Аугуст Вилхелм Шлегел (1767 – 1845), Вилхелм фон Хумболт (1767 – 1835) и Едвард Сапир (1884 – 1939). Сапир (Sapir, 1921) ја редуцира морфолошката типологија на два параметра: 1. Степен на фузија на афиксите еден со друг и со коренот, според што разликува изолирани (аглутинативни) и фузивни¹ јазични типови. 2. Степен на синтеза на составните делови на реченицата на повеќе или помалку комплексни зборови, според што разликуваат аналитички², синтетички и полисинтетички јазични типови.

Поаѓајќи од јазичните карактеристики како изолирани, аглутинативни или флективни, Гринберг (Greenberg, 1960) развил десет мерила за изразување на морфолошки и синтаксички карактеристики, со кои што може точно да се измери степенот во кој еден јазик покажува одредена карактеристика. Најпознатото мерило е т.н. „индекс на синтеза“, со кој бројот на морфемите на еден текст се доведува во релација со бројот на зборовите, во кои се појавуваат овие морфеми. Така, овој индекс се протега од еден екстрем на потполно изолирани јазици, каде сите морфеми се слободни до ситуација кога сите граматички релации помеѓу морфемите се морфолошки реализирани и тогаш говориме за екстремна полисинтеза, т.е. за полисинтетички јазици. Овој концепт понатаму бил доразвиен од Алтман и Лефелд (Altmann/Lehfeld, 1973), со што подоцна продолжил и Силински (Silintsky, 1993), кој истражувал и други јазици и испитувал нови јазични мерила за класификација на јазиците.

¹ „Фузивни“ е нов поим за флективни. Со тоа се редуцира полисемијата на изразот флективни. Истовремено она што е суштинско за поимот флективни, се редуцира на некој надворешен аспект, имено замаглување на границите помеѓу морфемите, т.е. помеѓу коренот и граматичките морфеми.

² Традиционалниот термин „аналитички“ е реинтерпретиран од „изолирани“. Со тоа се поставува традиционалниот концепт на аналитичко-флективниот тип. Изолираните конструкции преку граматикализација делумно се однесуваат на аналитичките конструкции (од нив всушност се разликуваат само во некој степен. Во друг дел се флектираат граматички формативи на аналитичките конструкции, што на ниту на еден начин не е компатибилно со изолираниот тип.

Бидејќи корпусот на истражување на овој труд е ограничен на германскиот и на македонскиот јазик, како флексивни јазици кои спаѓаат во индоевропското семејство според погоре опишаните поделби, во однос на морфолошкиот критериум поле на интерес на овој научен труд е деталната корелација синтетизам наспроти аналитизам во овие два јазика. Цел на истражувањето е притоа да се одреди степенот на синтетизам, односно аналитизам, присутни во наведените јазици и да се покаже дека не постои строго разграничување на овие два ентитета во јазиците.

Синтетизам наспроти аналитизам

Појмовниот пар синтетички – аналитички во јазичниот опис бил воведен од страна на Шлегел (Schlegel) на почетокот на 19 век. Улрих (Ulrich, 1972) синтетизмот го дефинира како особина на еден јазик, во кој синтаксичките релации помеѓу зборовите се изразени со збороформи преку врзани морфемии (најчесто наставки), за разлика од аналитичкиот јазичен тип, во којшто истите релации се изразуваат со самостојни зборови (член, замена, предлог), на пр.: лат. *gadio* = гер. *mit dem Schwert*; лат. *amaverunt* = гер. *sie haben geliebt*.

Според тоа, синтетички се оние методи каде што во еден збор истовремено се изразуваат како дел од неговата содржина и неговите граматички определби. Ова може да се случува или со промени во внатрешноста на зборот (аблаут или умлаут) или со претставување или продолжување на граматичките афикси.

Аналитички, наспроти тоа се оние форми, кај коишто значењето на зборот и изразувањето на граматичките определби се искажува со различни зборови. Пр.: лат. *portabor* како синтетичка форма наспроти германскиот превод *ich werde getragen* како аналитичка форма. Термините синтетички и аналитички означуваат како поединечни форми, така и јазици, во коишто доминираат овие методи, што значи дека овие поими се употребуваат како ознака за јазични типови. Во сите индоевропски јазици се случува еден долгорочен процес на премин од синтетички кон аналитички јазичен тип, којшто е во доста напредна фаза. Така од синтетичкиот латински јазик се развиле видно поаналитичките романски јазици, а од синтетичкиот германски денешниот германски јазик³ и англискиот, при што германскиот пројавува поизразен синтетизам од англискиот.

Денес со брзиот развој и интерференцијата на јазиците веќе и не може да се зборува за чисто синтетички или чисто аналитички јазици. Така на пр., во германскиот јазик преовладуваат синтетички форми, иако веќе поодамна почната е тенденција кон аналитизам, а во македонскиот преовладуваат аналитички форми, со што се карактеризира јазикот како аналитички, но и ден-денес и во македонскиот постојат остатоци од некогашните синтетички форми. Подолу ќе ги разгледаме и двата типа во рамките на двата јазика кои се во доменот на нашиот интерес.

Синтетизам и аналитизам во германскиот јазик

Како што видовме погоре, германскиот според индексот на синтеза тендира кон синтетички тип и тоа пред сè врз основа на следниве јазични карактеристики:

³ Германските јазици (germanische Sprachen) се гранка на индогерманското јазично семејство, од кое се создале 15 јазици. Денешниот германски јазик (deutsche Sprache) е еден од тие јазици.

падежниот систем (и тука постои стремеж кон аналитизам на формата, има остатоци на падежниот маркер само кај генитив машки и среден род и кај датив множина, додека во сите други форми самата именка не носи никакво морфолошко средство за означување на падежот, информацијата за тоа ја носи детерминативот кој е препозитивен и е во конгруенција со именката, што значи може да се зборува за силно изразен синтетизам токму во таа цврста, силно обусловена релација помеѓу членот и именката); потоа, при образувањето на презенс и претеритум (*ich trage / ich trug*); граматикализација и проширување на умлаутот; надградба и стабилност на множинските форми; претопување на препозициите со членот *in dem = im*; конјунктив кај силните глаголи; генитивен атрибут и сл., но пред сè кај повеќечлените сложени зборови (композиции) и афиксоиди.

Со историскиот развој и низа јазични промени веќе од 11 век силно е започнат процесот на премин кон аналитички јазични форми. Тоа се должи на слабеење на вокалите во финална позиција, со што тие ја губат значенската функција во рамките на парадигмата на флексијата, пр. вокалите (*a, e, i, o, u, ê, î, ô*) ослабеле во Schwach-Laut.⁴ Причина за овој процес е преминот на слободниот акцент во иницијален, што понатаму ќе издејствува и други граматички промени кои тендираат кон развој на аналитички јазичен систем.⁵

Синтетизам и аналитизам во македонски јазик

Кога би зборувале за овој сооднос во денешниот стандарден македонски јазик, според принципот по кој зборувавме за овие феномени во германскиот, лесно можеме да констатираме дека во македонскиот јазик видно преовладуваат аналитизмот и аналитички методи на формо- и зборообразувања, но со тоа не се исклучува фактот дека и во македонскиот јазик кај некои граматички времиња, а особено во системот на заменките и постпозитивниот член присутни се синтетички форми.

На пр. синтетички начин на образување е присутен при образувањето на сегашно време (*одам, одиш*), минато определено свршено (*седнав, седна*), минато определено несвршено време (*седев, седеше*) и во императивот (*дојди, дојдете*), додека, пак, минато неопределено време (*сум дошол, си дошол*), идно време (*ќе одам, ќе одиш*), минато-идно време (*ќе одев, ќе одеше*), предминато време (*бев дошол, беше дошол*), можен начин (*би дошол*), пасив (*се прикажува, се чита*) се образуваат на аналитички начин.

При изразувањето на именските односи во реченичната конструкција во македонскиот јазик јасно е отсуството на некогашниот падежен систем и негова замена со предлошки конструкции. Овој процес, според Конески (1986), започнал во 15 век и сè уште трае, како резултат на извесни фонетски промени, но дотолку повеќе

⁴ Глас, кој од аспект на артикулацијата и акустиката се наоѓа во вокален трапез во средината помеѓу другите вокали. Во германскиот тој се наоѓа во редуцирани слогови во зборови како *gehen*.

⁵ Пр. образување на формите со корен и флексија, појава на јака и слаба деклинација (вокална и консонантна), преземање на падежот од страна на членот и други придружни зборови, појасно изразување на категоријата број (поизразена разлика помеѓу еднина и множина), тенденција кон замена на генитивниот атрибут со предлошка дативна конструкција итн. *gelegen* и се транскрибира со *э* ; ненагласено германско *-e-* (освен во странски зборови). изразување на категоријата број (поизразена разлика помеѓу еднина и множина), тенденција кон замена на генитивниот атрибут со предлошка дативна конструкција итн.

поради територијалното влијание од страна на балканските јазици.⁶ Од некогашните седум падежи (номинатив, акузатив, датив, генитив, локатив, инструментал и вокатив) денес во македонскиот јазик е присутен само вокативот, кој има ограничена примена. Високо изразен синтетизам денес постои кај заменскиот систем, кај којшто со потполно право можеме да зборуваме за номинатив, акузатив и датив, иако и тука присутна е тенденција кон аналитизам.

Образувањето на сложените зборови е поле каде што најмногу може да дојде до израз синтетичноста, односно аналитичноста на еден јазик. Така, во македонскиот јазик е евидентно присуството на сложени зборови, иако фонолошкиот јазичен систем, а пред сè третосложниот акцент не отвора можност за нивно активно и непречено образување (сп. Симоска, 2010, стр. 128). Така, тие се ограничуваат единствено на два члена, и се најчесто навлезени во македонскиот јазик од литературниот жанр пр. *ороводец, оревокршачка, очевидец, срцебиење* и сл., а не ретко се заемки од други јазици кои низ јазичниот развој се адаптирале на јазичниот систем (пр. *клима-уред, кафе-пауза, тач-скрин, прес-конференција* и сл.). Па, поради ваквата опструкција, евидентна е нужноста од употреба на фрази, придавски конструкции, предлошки конструкции и сл., каде најсилно се потврдува аналитичкиот карактер на македонскиот јазик. Пр. *сончева енергија, вода за пиење, агенција за вработување, странски инвестиции* и сл.

Заклучок

За крај може да се заклучи дека меѓу синтетизмот и аналитизмот во јазиците не постои реска граница бидејќи не постојат чисто синтетички, односно чисто аналитички јазици. Ова го согледаваме врз основа на анализа на примери од германскиот и од македонскиот јазик и може да се каже дека, иако во германскиот јазик, за кој се вели дека е синтетички јазик, преовладуваат синтетички форми, веќе поодамна е почната тенденцијата кон аналитизам, а, пак, во македонскиот иако преовладуваат аналитичките форми, и се смета дека е ова аналитички јазик, сепак постојат и остатоци од некогашните синтетички форми.

Во контекст на ова се некои понови лингвистички истражувања кои доаѓаат до поинакви сознанија од она што е општо познато и прифатено кај морфолошката класификација на јазиците. Имено, едно истражување на Кели (Keliћ, 2011) извршено на словенските јазици: руски, словенечки, словачки, македонски и бугарски, ги класифицира македонскиот, рускиот и бугарскиот јазик како синтетички јазици, наспроти словенечкиот и словачкиот кои се помалку синтетички од првите, односно се аналитички, што е сосема спротивно на класификацијата за која зборувавме погоре, која македонскиот го третира како аналитички јазик, што пред сè се должи на губењето на падежниот систем. Кели како основен критериум при текстуалната паралела што ја прави, и тоа на два романи од руски јазик⁷, преведени кон останатите

⁶ Во современата лингвистика на 20 век, посебно на онаа што ги изучува европските јазици, посебно внимание се обрнува на Балканскиот јазичен сојуз. Според нашиот познат лингвист Петар Хр. Илиевски (1988), во центарот на овој сојуз се македонскиот, бугарскиот, ароманскиот и меглено-влашкиот јазик. Малку подалеку од нив се романскиот, (ново) грчкиот и албанскиот јазик, а на периферијата се југоисточните српски говори, српскиот јазик и турскиот. Понатаму во литературата за Балканскиот јазичен сојуз Асенова (1989) говори за заеднички системски појави наречени балканизми. (преземено од Николовска, 2012)

⁷ Првиот роман е “Как zakaljalas stal” од N.Ostrovskij, а вториот е “Master i Margarita” од M. Bulgakov

четири јазика, ја зема должината на зборот, односно бројот на морфеме содржани во зборот. Воедно и самиот „индекс на синтеза“ на Гринберг (Greenberg, 1960, str. 187) се базира токму на должината на зборот. Според него, еден јазик се карактеризира како аналитички кога просечната должина на зборовите во тој јазик изнесува од 1,00 до 1,99 морфеме. Кога просечната должина на зборовите во некој јазик изнесува помеѓу 2,00 и 2,99 морфеме се работи за синтетички јазик, а над 3,00 веќе станува збор за полисинтетички јазик. Притоа по извршената анализа и на двата корпуса Кели доаѓа до истиот резултат: македонскиот со највисок индекс на синтеза, односно просечна должина на зборот од 2,48 морфеме се покажа како најсинтетички од петте анализирани словенски јазици. По него следува бугарскиот, кој исто така во општата класификација важи за аналитички јазик, па потоа рускиот и на крај словачкиот и словенечкиот кои се поблиску до аналитичките јазични типови. Она што кај македонскиот и бугарскиот јазик придонесува до зголемен број морфеме е постпозитивниот определен член, што всушност претставува типично синтетичка одлика кај јазиците.

Па, затоа наместо кон разграничување и дефинирање на синтетичките наспрема аналитичките јазици, лингвистиката треба оди во насока на детерминација на степенот на аналитичност, односно, синтетичност, затоа што тие се повеќе или помалку присутни во сите флексивни јазици.

Користена литература

- [1] Altmann, G./Lehfeld, W. (1973). *Allgemeine Sprachtypologie*, München, Fink.
- [2] Greenberg, H. J. (1960). “A quantitative approach to the morphological typology of languages”. In: *International journal of American Linguistics*, Band 26: 178–194.
- [3] Конески, Б. (1986). *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, Култура.
- [4] Николовска, В. (2012). *Македонски јазик со култура на изразувањето*, Штип, Универзитет „Гоце Делчев“, 15–17, 19–25.
- [5] Sapir, E. (1921). *Language. An Introduction to the Study of Speech*, New York, Harcourt, Brace.
- [6] Silintsky, G. (1993) “Typological indices and language classes, a quantitative Study“. In: Gabriel Altmann (Hrsg.) *Glottometrika*, Band 14, Trier, Wissenschaftler Verlag, 139-160.
- [7] Симоска, С. (2010) *Контрастивни проучувања; Сложените именки во германскиот и во македонскиот јазик*, Скопје, Филолошки факултет, „Блаже Конески“.
- [8] Ulrich, W. (1972) *Wörterbuch, Linguistische Grundbegriffe*, F.Hirt:141.
- [9] https://homepage.univie.ac.at/emmerich.kelih/wp-content/uploads/p2011_Kelih_Polyslav_14_analytismus_synthetismus_slawische_sprachen_final.pdf, 02.09.2019

Культура

ШАМАНИСТИЧКИ РЕЛИКТИ ВО РУСАЛИСКИОТ ОБРЕДЕН КОМПЛЕКС

(Паралели на релација шаманизам – русалиски игри од
источниот дел на Балканскиот Полуостров)

Ана Витанова-Рингачева¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
ana.ringaceva@ugd.edu.mk

Апстракт: Трансните ритуални игри кои егзистирале на просторите на Балканскиот Полуостров, покажуваат големи сличности со шаманската обредна практика која постоела, но и сè уште постои на местата кои се сметаат за жариште на шаманизмот како религиозен феномен. Русалиските игри во Македонија, Бугарија, Романија и Србија, содржат компоненти кои ги поврзуваат, но и такви по кои се разликуваат. Меѓутоа, заедничко за сите нив е целта со која се изведуваат, а тоа е плодородие, истерување на злото и заштита од него како и лекување на болни. Овие цели пред себе си ги поставуваат и повиканите за шаманскиот позив. Иако, просторно и временски неверојатно оддалечени, русалиските игри и шаманистичките обредни активности отвораат простор за повлекување асоцијативна врска, која овозможува детекција на сличностите кои се во фокусот на нашето истражување.

Клучни зборови: *Русалии, трансни игри, обреди, заштита, шаманизам*

SCHAMANIC RELICS IN RUSSAL RITUAL COMPLEX

Ana Vitanova-Ringacheva¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip
ana.ringaceva@ugd.edu.mk

Abstract. The transitional ritual plays that existed on the Balkan Peninsula show great similarities to the shamanic ritual practice that existed and still exists in the places that are regarded as the hotspot of shamanism as a religious phenomenon. The Russal plays in Macedonia, Bulgaria, Romania and Serbia contain components which connect them, but also those that differ from one another. However, the common for all of them is the aim with which they are performed, and that is fertility, the expulsion of evil and protection from it as well as the treatment of the sick people. These goals are set by the callers for the shamanic call. Although spatially and temporally incredibly remote, the Russal plays and the shamanistic ritual activities open up space for pulling an associative connection, which enables the detection of the similarities which are the focus of our research.

Key words: *Rusalii, transitional games, rituals, protection, shamanism*

Вовед

Човекот, уште од мугрите на своето создавање, па сè до неговото дејствување како припадник на најсовремените цивилизации, го негува убедувањето дека злото е насекаде околу него (дека болестите се резултат на злите сили), а тој има должност да се брани од него и да го истера што подалеку од својот видокруг. Дејствувањето на шаманите во древните цивилизации, но и нивните практики денес, било и е насочено, токму кон справувањето со силите на злото, без разлика во каква форма се манифестираат и го напаѓаат човекот. Трансните ритуални игри засведочени на Балканот ја имаат истата функција, иако со текот на времето ја изгубиле, сепак останале во културната меморија на народите чии предци ги практикувале. Русалиските игри во Македонија, Бугарија, Романија и Србија, покажуваат свои сличности, но и разлики. Меѓутоа заедничко за сите нив е целта со која се изведуваат, а тоа е плодородие, истерување на злото (заштита од него) и лекување болни.

Учесниците и изведувачи на трансните ритуални игри на Балканот покажуваат големи сличности со шаманите. Она што неспорно ги поврзува со шаманите е правото да бидат „избрани“ од натприродните сили или пак наследно да ја играат улогата на „врач“ во рамки на својата заедница, значи поседуваат еден посебен општествен статус. Во примитивни општества со верувања на анимистичко ниво, лицата кои паѓаат во ритуален транс се многу ценети: тие прорекнуваат, врачаат, лечат и помагаат на својата заедница. Тие на некој начин се наоѓаат на границата меѓу овој и оној свет, имаат улога на медијатори или посредници меѓу живите луѓе и душите на умрените предци. Во функција на поведението на обредните учесници кои ги поврзува со „другиот свет“ се: парниот број, обредното молчење, танцувањето на гранични места кои сугерираат демонски хронотоп (крстопати, гробишта, крај суво дрво), собирањето дарови со лева рака, закопувањето на мртвите русалии на местото на смртта како „нечисти покојници“. Сите овие црти ги карактеризираат русалиите како суштества од другиот свет, а тоа ја објаснува и нивната магиска моќ да лекуваат. Анчо Калојанов (2002), кој смета дека русалиите се одглас на воената традиција на бугарскиот народ, а остатоци од таа традиција се ајдучките и коледарски песни, е заговорник на тезата дека русалиите се одглас на древните шамански обичаи. Ваквото свое тврдење тој го поткрепува со фактот дека вертикалната организација на просторот во шаманската митологија е во основата на календарското одредување на русалиските игри, а тоа се т.н. Погани дни. Според народните верувања, тие дванаесет дена небото се отвора, се прибираат душите на мртвите (пуштени уште на Врбница), слично како кај шаманот кој може да лета и да ги спроведува душите низ световите. Како дополнителна поткрепа на тезата, Калојанов ја посочува народната песна за *Русалка (Русанта) девојка* која ги измамила тројцата јунаци Марко, Момчил и Релјо Крилатина, ги затворила во калето на Велигден, а ги пушта на Спасовден (Русалиската недела која е во сооднос со нејзиното име Русалка). Девојката ќе биде измамена со итрината на Релјо Крилатина, кој како лик кој во себе има змејовити карактеристики, според Калојанов е спомен од некогашната шаманска митологија.

Трансните ритуални игри кои егзистирале на просторот на Балканот, имаат обединувачки карактерни црти, но и суштински се разликуваат. Нивна обединувачка карактеристика е секако култот кон мртвите, но она што нераскинливо ги држи во единство е терапевтската функција и нивното партципирање во лекувачкиот обреден комплекс. Истражувајќи ги балканските трансни ритуали, Драгослав Антонијевиќ (1990) потенцира дека на прв поглед македонските, дубочките и бугарските русалии се разликуваат, а ги обединува само името. „Варијабилите (временски, месни и сижејни) не ја разбиваат внатрешната кохезивна мистична сила изразена во ликот на

русалското божество кое ги опседнува учесниците кои имаат иста идеја и цел изразена во сите нив, не како инстинкт, туку како потреба на човечкиот разум за борба милениуми назазад да ја повторува примордијалната идеја и решение во корист на раѓањето, смртта и воскресението на човекот¹. (Антонијевиќ, 1990, стр. 156) Во бугарската, романската и српската традиција, русалиските обичаи, изведувани преку техниката на паѓање во транс, ги исполнувале основните функции, особено исцелителската. Во Македонија пак, моментот на паѓање во транс е изоставен, иако елементи на трансот се среќаваат, во играта и музиката. Магиското лекување во најслаб степен се среќава кај македонските русалии бидејќи играчите само попатно допуштаат средби со болни или наменски (со покана) влегуваат во куќи каде има болен, без тоа да им биде примарна цел. За разлика од македонските, романските русалии и русалиите во Северна Бугарија речиси целосно ја прифаќаат улогата на древните жреци и исцелители. Дали таа практика ја наследиле од древните Тракијци или пак во неа може да бараме елементи на грчко-римските мистерии, навистина е тешко да каже.

Заедничко за шаманите од Азија, Америка и Австралија и русалиите и нестинарите е исцелителската функција. Покрај тоа тие имаат и други сличности: претставуваат еден вид посредници или медијатори меѓу боговите и луѓето, можат да воспостават контакт со мртвите и да ги пренесат нивните пораки до живите, да влијаат на злите духови и да ја истераат болеста (чудесно оздравување), имаат моќ да дејствуваат на времето, а со тоа да влијаат на плодородието и берикетот и слично. На овој начин современите шамани – калушари целосно се допираат до поклониците на корибантите, демонските суштества од свитата на божицата Кибела, на кои им се припишува оргијазмот, сличен на оној од култот на Сабазии – Дионис. Во мистериите на корибантите, жреците танцуваат околу болниот со цел да го истерат од него лошиот дух, активност која Прелер (Preller Ludwig, *Griechische mythologie*, Weidmann, Berlin 1854) ја поврзува со традицијата на турските и персиските дервиши. (Арнаутов, 1971, стр. 165–166)

Каталепсијата е во најтесна врска со шаманизмот, а се среќава во најчиста форма кај „русале/кралице“ во Дубока, Србија, како и во танцот на калушарите.¹ Таквата појава е во тесна врска со психотерапијата и науката настојува да објасни дека, поради врската меѓу состојбата на организмот и појавите на сознанието, не е невозможно да се објаснат некои влијанија врз аномалиите на духот и телото, особено ако врз нив дејствуваат некои функционални растројства. Од аспект на народните верувања дека таквата врска со светот на оностраниот е возможна и реална, промените на телото (трансот) се сосема нормална и очекувана појава. Хипнозата на болниот, без разлика дали ја изведува искусен хипнотизер или со силата на духовната концентрација помогната од музиката се случува одземање на свеста на реалност, се случува заради силната вера дека тоа е единствениот начин да биде излекуван. Калушарите и русалиите кога играат околу болниот, целосно наликуваат на шаманот

¹ Каталептичниот транс се среќава во Индија кај поклониците на богот Сива. Имено болни жени стојат пред храмот на богот и чекаат да засвири музиката. Со очи свртени кон храмот, со распуштени коси, неколку мажи ги попрскуваат со света пепел и под влијание на музиката играат и гестулираат, што е знак дека паѓаат во транс. Ги носат на еден импровизиран олтар, таму пијат течност од кокосов орех, пак ги попрскуваат со пепел и паѓаат во бесознание. Околу нив и други чекаат истото да им се случи, но по нивните верувања, ќе го доживеат трансот само ако ги погледне богот Сива. Но, објаснувањето е дека неможноста тоа да се случи е резултат на нивната неподготвеност да станат медијатори или пак неможноста за самосугестија. Види во: Михаил Арнаутов, *Студии върху българските обреди и легенди II*, БАН, София, 1971, стр.160–161.

кој се обидува да ја стекне довербата кај пациентот и да го убеди дека преку трансот, злото, односно болеста ќе биде истерана. Бугарскиот етнолог Михаил Арнаудов (1971) посветува доста обемна статија за врските на шаманизмот со русалиството, а во сржта на неговото истражување е **моментот на магично истерување на болеста**. (Подвлеченото е мое – А.В.Р.) Тој смета дека магичното лекување е секундарна појава во русалискиот ритуал наследена од римските колонисти на Балканскиот Полуостров, а како примарна појава се претпоставува дека функционира надвор од празникот на розите (култот кон мртвите), а присоединувањето е резултат на сличноста на танцот. При магиското лекување на шаманите и на русалиите – калушари, Арнаудов (1971) ги потенцира следниве особености: 1. Припаѓање (паѓање во транс); 2. Заклетва; 3. Голите мечеви; 4. Тојагата; 5. Танцот; 6. Организацијата; 7. Костимите.

1. **Паѓањето во транс** претставува суштинска одлика на трансните ритуални игри и тоа всушност претставува своедвиден доказ дека душата го напуштила телото и заминала во другиот свет или пак злите духови од телото на болниот се преселиле во телото на играчот, за потоа сосема да исчезнат. Конкретно, за паѓањето во транс во бугарската традиција вниманието е насочено кон нестинарите и калушарите. Ватафинот, водачот на калушарите, има слични особини како и шаманот во Азија, Америка, Австралија. Тој со својата моќ да дејствува врз болниот, ја предизвикува состојбата на транс, која, ако се случи брзо и лесно, тогаш се верува дека и лекувањето ќе се случи побрзо. Во тесна врска со трансната состојба е и појавата на жени – бајачки, т.н. исцелителки, за кои се верува дека имаат моќ да воспостават врска со светот на духовите и преку страдање кое самите го поднесуваат, да го истераат лошиот дух од болниот. Во бугарската, но и во македонската народна традиција се засведочени жени-бајачки, исцелителки за кои народот верува дека за да го излекуваат болниот воспоставуваат контакт со другиот свет, доживуваат силни мачења, но од својата мисија не се откажуваат. Според едно кажување на Митко Мучев² од Струмица (по негово сеќавање и по сеќавање на Мара Запрова од с. Старчишта, Егејска Македонија, живее во Струмица) неговата баба по мајка, Крстана Драгинова, била бајачка која поседувала исцелителски моќи:

...Баба ми ретко зборуваше и ништо не ја возбуждуваше. Таа со некакви свои молитви успевала да ги истера демоните од болниот човек и по долга и исцрпувачка борба со нив, човекот оздравувал. Дел од демоните се вгнездувале и во неа, по што таа после обредот со денови лежела болна, сè додека не ги протера од себе. Истераниот демон од одредена личност, со денови лутал низ шумите и планините и откако не му успевало да се насели во друга личност, засилен со уште 3 – 4 нови демони пак се враќал назад и уште пожесток ја напаѓал истата жртва. Какви маки тогаш имала мојата баба, можам само да замислам...

Полскиот истражувач, етносоциолог, Јозеф Обрембски (2001) собрал етнографски материјали во кои сведочи за жени кои имале моќ на светици, преку запаѓање во состојба на сон можеле да остварат контакт со оностраниот свет, со цел исполнување исцелителска функција и пронаоѓање лек за болниот. Драгоцена е информацијата за начинот на кој една обична селска жена ќе се здобие со моќ и привилегија на посредник со светот на непознатото. Во текстот „Светицата од Речане“ претставен е процесот на запаѓање во трансцендентна состојба на старицата Мирчејца од селото Речане, која општи со светците со цел да најде лек за болеста на болниот

² Инф. Митко Мучев: Митко Мучев, роден 1952 од Струмица. Терен 20.3.2016.

која бара помош од неа. Како што апострофира полскиот истражувач и собирач, тоа општење со светците ја воведува во медицински циклус, таа е всушност медијатор, посредник кој треба да ја добие основната информација за болеста на болниот и лекот за неа и истата да ја пренесе до земниот свет. Таа жена од обичниот народ се доживувала како посредник кој општи со светците, таа знае сè и благодарение на нејзината дарба ќе се најде лек за болниот. Начинот на кој Мирчејца стапувала во контакт со светците е сонот, всушност таквата практика може да се поврзе со објаснување на соновите од религиозен аспект. Но, овде станува збор за остварување на исцелителска функција, т.е. да се најде причината за болеста на оној кој бара помош. Светците ѝ се појавувале на сон и одговарале на нејзините прашања. Индивидуалните баења кои најчесто се практикуваат за лекување болести и нив ги изведува бајачка која е специјализирана за тоа, подразбираат вербални искази, мимики и гестикации, како и неразбирливи зборови кои најчесто се шепотат. Ваквата поставеност во чинот на изведбата нè навраќа на ликот на шаманот – првиот актер, според Е.Т.Кирби. (Петровска-Кузманова 2006). Сведоштвото за бајачката нè доближува до ликот на шаманите, чија основна функција во заедницата била исцелителската. Шаманите поднесуваат големи страдања додека се борат со злите духови и додека ја воспоставуваат комуникациската врска со светот на „вишите сили“. Нашиот информатор сведочи дека бајачката – исцелителка „магијата ја растурила со баење, понекогаш и по два дена била во големи телесни и душевни напрегања“. Шаманите, како и бајачките исцелителки, биле високо ценети во заедницата во која живееле, сведоштвото за Крстана Драгинова вели дека луѓето „кон неа се однесувале со страхопочит, ја поздравуваале и ѝ ја бакнувале раката.“

2. Заклетва – Молитвите, говорот или текстот што го изговараат шаманите, калушарите, русалиите се чуваат во најдлабока тајност (слично како и во баењето), бидејќи се смета дека токму молитвата е најсилното оружје за борба против злите демони кои се населиле во болниот. За сугестивната сила на зборот, особено неговото ритмичко повторување е познато дека има моќ да влијае на потсветста на човекот и да предизвика најразлични промени. Во некои обредни ритуали зборовите се изговараат силно и гласно, а во некои сосема тивко и нечујно. Шаманите и калушарите викаат силно, додавајќи им материјална сила на зборовите, тогаш кога треба да се исплаши или протера лошиот дух. Доколку пак таинствената молитва не треба да биде слушната од обичните луѓе, тогаш таа сосем тивко му се шепнува на увото на пациентот. Во асировавилонската култура има обреди во кои таинствената молитва му се шепнува на увото на жртвеното животно. (Арнаулов, 1971, стр. 172) Македонските русалии своите русалиски обреди ги извршувале тивко, во молк, без непотребно и празно изговарање зборови.

3. Голи мечеви – калушарите и русалиите во Бугарија и русалиите во Македонија, како задолжителен обреден реквизит при изведувањето на русалиските обреди ги имаат голите железни мечеви, со кои маваат над главата на оние членови кои од какви било причини морале да ги остават своите мечеви, на некој начин ги заштитуваат од злите сили. Познато е верувањето дека острите предмети, како што е сабјата, ги прогонуваат злите сили, едноставно тие се плашат од нив. Кај русалиите во Македонија некогашните железни мечеви подоцна се замениле со дрвена сабја, *калџа*, а симболиката на железото како оружје против злото, се огледува и во секирата која во своите раце ја носи балтацијата. Болестите толкувани како еден облик на демонолошко суштество од времето на хаосот, биле најголемите непријатели на русалиите, „војната“ која ја воделе русалиите била насочена токму кон нив. Затоа и обредните реквизити кои ги носат со себе, се во функција на т.н. херојски иницијации. Секирата како симбол на војната има значење во уништувањето на злото, таа

символично се поврзува и со моќта на молњата која најчесто убива, но и ослободува, појавувајќи се и како симбол на диференцираност, содржи потенцијална можност за изградување на индивидуата. Преку комплексноста на симболиката на секирата е поврзана и нејзината можност да пресече некого или нешто, пред сè некаква тајна како објект/субјект како последен степен на иницијација, вовед во шаманските посветености, а во социјална смисла – во свадбените. (Попова, 2000, стр. 198–199) Секирата како предмет со сакрална природа се среќава скоро кај сите индоевропски народи и била централен симбол во изведувањето на обредно-магиските ритуали. Така одредени истражувачи ја поврзуваат со култот кон сонцето, а самото вртење на секирата е своевиден детал од истоимениот култ. (Кличкова, 1969, стр. 380)

Неопходно е да повлечеме паралела меѓу русалијата и шаманот, бидејќи и едниот и другиот имаат на себе обредни реквизити изработени од железо. Шаманскиот костим изобилува со детали изработени од метал, разни тропалки и украси, а симболиката е во заштитната функција на металот. Во описот на облеката на алтајскиот шаман се забележуваат многу метални предмети, меѓу кои мал лак со стрела, заради застрашување на духовите. (Eliade, 1990, str. 128–129) Во шаманската традиција се верува дека железото дава моќ и делотворност, а се смета и за симбол на плодноста и заштитник на жетвата. Симболиката на железото е во тоа што тоа штити од лошите влијанија, но претставува и нивно оружје, железото е движечка сила на активниот принцип на пресоздавањето, но и е сатанско оружје на војната и смртта. (Chevalier, Gheerbrant, 1987, str. 882) Симболиката на железото целосно соодветствува со неговата употреба во русалиските обредни активности, кои од една страна се засновани на заштитната функција, а од друга страна се претставуваат како воени дружини кои кога тргнуваат од дома, тргнуваат како во војна, а средбите со смртта биле доста чести (за тоа сведочат русалиските гробишта).

4. **Тојагата** во играта на калушарите има речиси идентична функција како и мечот кај русалиите и е во тесна врска со шаманскиот стап. Интересен е описот на една бурјатска шаманка која со себе носи два стапа со дршка во облик на коњска глава, украсени со метални свончиња. (Eliade, 1990, str. 127) Ваквиот опис силно потсетува на описот на калушарската тојага која добива и магиска моќ, токму преку закачените на неа лековити билки и метални свончиња. Според Арнаудов, тојагата така украсена, претставува вистински жезол, врачен на еден церемонијален начин од ватафинот на играчот, додека пак Маринов го споредува стапот со свештеничкиот епитрахил.

Етимологијата на терминот *калушар* („играч со тојага во рацете“), а кој етимолошки води потекло од „*калушей*“ („дрвено коњче за игра“) нè води до симболиката и значењето на коњот во традицијата на калушарите. Драгослав Антонијевиќ смета дека терминот *калушари* потекнува од романското *căluș*, за кој некои тврдат дека е во директна поврзаност со латинскиот збор *caballus* што означува *коњ*. Имено во традицијата на средна Азија се зачувала сликата за коњот како хтонско животно со таинствени моќи, видовит и пријател на темнината, коњот има функција на водич и посредник меѓу световите – психопомп. (Chevalier, Gheerbrant 1987, str. 270–277) Нашите асоцијации одат во насока на поврзување на тојагата и симболиката на коњот кој стои на неа, како животно посредник меѓу световите. Стапот направен од дрво е само една варијанта на Дрвото на светот (*Arbor mundi*) преку кој се остварува врска со небесниот земниот и подземниот свет. Древните шамани символично се искачувале на небесниот и симнувале во подземниот свет преку: скали, оган, чад, качување на дрво или планина, лијани, коноп, виножито, сончев зрак и слично. Извесни малајски племиња во гробовите вкопуваат тојаги, кои ги нарекуваат „скали за душите“ (Eliade, 1990, str. 345) како повик до покојниците да ги напуштат своите

гробови и да заминат на Небото. Тојагата во калушарските обичаи е еден вид обреден реквизит преку кој се остварува врската со божественото, а коњот е водачот кој при трансот ја пренесува душата меѓу световите. Тојагата се спомнува како главен атрибут на богот Дагде (Бог на земјата во ирската митологија) таа со едниот крај убива, а со другиот воскреснува. (Chevalier, Gheerbrant, 1987, str. 706) Тојагата како обреден реквизит на калушарите ја има истата функција, од една страна да го уништи злото, а од друга страна да стане врска меѓу световите. Биполарноста на символите е позната во многу митологии, а се среќава и во библиските приказни, примерот за стапот на Мојсеј, кој може да го отвори патот низ морето, но може и да го затвори. Кон симболичната вредност на тојагата се придружува и симболиката на молњата која има двојна сила.

5. Танцот – древниот човек многу рано во својот духовен развој ја воочил полезноста на танцот, движењето на телото и синхронизираните ритмички движења се првите манифестации на симпатичката магија. За таквиот човек танцот бил нераскинлив дел од животот, како во материјална, така и во духовна смисла. Чаусидис посочува интересни факти за поврзаноста на танцот на Апсарите³ (небесни танчерки, според митот биле ќерки на Сонцето) и русалиските танци во кои препознава шаманистички компоненти. (Чаусидис, 1994, стр. 148) Шаманистичките елементи се однесуваат на екстатичната состојба во која запаѓаат танчерите, а преку која стекнуваат натприродни способности да лекуваат, да комуницираат со мртвите, да патуваат во оностраното и слично. Кога зборуваме за обредниот танц, треба да нагласиме дека тој речиси секогаш е поврзан со потребата да се влијае врз природата, да се истера злото и да се обезбеди добробит на заедницата. Преку екстатични сеанси кои се случуваат благодарение на танцот, човекот се обидува да ја избрише границата меѓу овоностраното и оностраното и да му обезбеди на духот слободно движење меѓу световите. Играта отсекогаш претставувала еден вид „дијалог на човекот со невидливото“ (Chevalier, Gheerbrant, 1987, str. 201), а преку неа човекот се стремел да стигне до световите кои се нематеријални, а за кои имал чувство дека постојат во некоја друга димензија.

За шаманите, танцот проследен со музиката од тапанот е медиумот кој посредува меѓу материјалниот и нематеријален свет и преку него тие можат да остварат комуникација со светот на духовите. Трансните ритуални игри се случуваат благодарение на танцот, без разлика во која форма истиот се практикува. Русалиите, калушарите и нестинарите ги изведуваат своите обредни активности исклучиво преку танцот, ритмичното повторување на звуците и синхронизираната игра се единствениот метод за остварување на целта. Стеснувајќи го кругот на трансните ритуални игри, се добива впечаток дека поголемиот дел од нив го практикуваат танцот во комбинација со обредните реквизити, најчесто голите мечеви или дрвените сабји. Во таквите игри музиката и играта се основното средство за борбата против злите сили. Со посредство на музичката комуникација човекот го протерува демонското суштество, односно го ослободува човековиот простор и општествената заедница од дејствувањето на демонските сили. (Вражиновски, 1999, стр. 263–267) Меѓутоа играта има универзална функција, покрај борбата со злите сили,

³ Чаусидис го посочува истражувањето на Жежиќ кој Апсарите ги преведува како русалки, тргнувајќи пред сè од блиската етимологија и домените на дејствување на овие митски ликови. Според него, во етимологијата на името Апсара (кое доаѓа од „ар“ – вода и „s’r“ – јурење) се крие нејзиниот домен. И русалките, исто така во словенските традиции се познати како екстатични танчерки и господарки на дождот, водата и влагата. И нивниот назив, во својата етимологија го содржи коренот „рос“, „рус“, во значење „поса“, „влага“, „вода“. Види во: Чаусидис Никос, *Митските слики на Јужните Словени*, Мисла, 1994, стр.148.

исцелувањето, таа имала улога воопшто во обезбедувањето на плодност и ставање на природата во функција на човековите потреби. Психосугестивната врска на играчот со вербата дека играта е неговиот најдобар сојузник, доведува до позитивен исход на ритуалните игри кои се изведуваат речиси низ целиот свет, од постанокот на човекот, до денес. Верувањето во моќта на играта, русалијата го манифестира преку неговото настојување до виртуозност да ја изведе, посебно кога игра околу болниот или пак кога во рацете држи мало дете. (Јанковиќ, 1939, стр. 184) Русалиите за време на својот дванаесетдневен поход ги посетувале куќите, а таму каде што има болен, тројца играчи се затрчуваат кон него, замавнуваат и ги вкрстуваат сабјите. Доколу болниот е дете, го земаат в раце и со него играат русалиско оро. Според Љубица Јанковиќ (1939), самата изведба на игрите, кога русалијата мавта со мечот, симболично сечејќи го воздухот за да го истера злото, ги става овие игри во заедништво со игрите од шамански тип. Играта на русалиите и калушарите околу болниот и неговото поставување во средината, многу наликува на шаманското лекување, имено шаманите со танц го обиколуваат болниот со цел да го истераат лошиот дух од него. Повеќе од очигледно е присуството на магичниот елемент во самите игри, а самата болест се толкува како резултат на демонската сила која го нападнала човекот или заедницата. Самото оро, кое е обединувачки елемент на сите зимски календарски обреди, претставува еден вид обредна игра која според Фанија Попова се јавува во функција на магијата и иницијациониот чин.

6. Организација – Наследувањето на моќите за комуникација со оностраното, пророкување и лекување се сржта на шаманството, а се среќаваат и кај русалиите, калушарите и нестинарите. Стекнувањето на шаманските моќи (во Сибир и североисточна Азија) се случува преку наследно пренесување на шаманскиот дар или истиот да биде вроден. Се среќаваат и поединци (кај Алтајците, на пример) кои по своја волја или по волја на кланот (кај Тунгузите) станале шамани, но тие се сметаат за послаби во однос на оние кои моќите ги наследуваат. Во бугарската русалиска практика ватафинот своето знаење го пренесува на својот син, истото се случувало со генерации и тоа по машка линија.

Во однос на самата организациска поставеност постои строга дисциплина и хиерархиска подреденост. Кај калушарите на чело стои ватафинот кој ги води игрите, ги чува тојгите и посредува во лекувањето. Неговата висока позиција во дружината се гледа и преку знамето кое тој го носи. Македонските русалии исто така имаат строги правила во организација на дружината, тие правила се поставени во однос надреденост – подреденост, што подразбира дека секој си го знае своето место и својата задача. Балтацијата е прв во хиерархиската поставеност на групата, тој командува со неа, донесува важни одлуки и за него не важат истите закони како за останатите членови. (Козаров, 2010, стр. 33) Балтацијата се доживувал како најголем заштитник на групата, тој е првиот кој со својата секира го пресретнува злото и има задача да ја заштити групата од него. Балтацијата заедно со кесаџијата и јузбашијата се главната „тројка“ која ја предводи русалиската дружина и тие ја имаат организациската одговорност пред и за време на обредот, што се поврзува со симболиката на духовната и интелектуалната складност. (Попова, 2002, стр. 199) Доминантна е симболиката на бројот **три** која ја претставува тројната природа на светот составен од небо, земја и вода; човекот составен од тело, душа и дух; раѓањето, животот и смртта; почеток, средина и крај. (Купър, 1993, стр. 241–243) Според Фанија Попова, бројот три во русалиската дружина го симболизира тројното единство на животот во космосот и во човекот, бројот три е совршенство, израз на севкупноста (на излегување од црквата се играат три ора). Во русалискиот обред е прикажан и магиско-религиозниот карактер на бројот три кога: тројца од дружината се стрчуваат

кон болниот и ги вкрстуваат сабјите; на три места во куќата ги прекрстуваат мечевите за да ја запрат или пресретнат болеста, моментот кога се соочуваат со противникот препознаен во болеста на болниот; ако сретнат суво дрво, бунар, стари гробишта, раскрсница, трипати ги заобиколуваат; при средбата со погребна поворка трипати го прескокнуваат мртовецот и слично. Интересен е фактот дека македонските русалии играат во парови, а сите останати дружини слични на нив ги почитуваат непарните броеви 3, 5, 7 и 9. Михаил Арнаудов смета дека почитувањето на принципот на двојки кај македонските русалии е резултат на влијанието на сродните *ешкери*, каде што принципот на парови е наследен од карневалското подредување во двојки, маж и жена. Иако играат во парови, сепак тие функционираат како едно тело, како што пишува Шапкарев *членовите на които са неразделни еднијт от другијт като двете р`це или двете нозе на едно и с`ите тјало*. (Шапкарев, 1987, стр. 113)

Шаманското искуство ни го потврдува значењето на непарните броеви, тргнувајќи од бројот три кој се однесува на космошкото сфаќање на трите меѓусебно поврзани светови: небесниот, земниот и подземниот. Символиката на непарните броеви кај шаманите е поврзана со символиката на космичката планина која кај Монголите е претставена на три ката, за сибирските Татари космичката планина има седум ката, а на своето мистично патување, јекутскиот шаман се искачува исто така на седумкатна планина. (Elijade, 1990, str. 202) Интересен е фактот што и кај Дрвото на светот или Космичкото дрво се зачувала символиката на непарните броеви со тоа што тоа најчесто се претставува како дрво со седум гранки, а шаманот најчесто се искачува по дрво кое има седум или девет нивоа. Непарните броеви најверојатно се во функција да ја потенцираат магиската сила на играта, како што на пример алтајскиот шаман има седум духови – помошници кои му помагаат во борбата со болеста, така русалиите и калушарите во непарен број дејствуваат за да му се спротивстават на злото.

Русалиските обредни активности се проследени и со многу табуа што подразбира забрани, нивно почитување и казна доколку истите бидат прекршени. При своето дејствување русалиите го почитуваат законот на молкот, не се крстат, не благословуваат, не газат вода, не дозволуваат никој да застане на средина од орото, не се делат, а целта е да не се дозволи влијание на злите сили кои се помоќни тогаш кога единката (русалијата) се трансформира од еден облик (на обичен човек) во друг (има улога на заштитник на поединецот и заедницата). Таквата состојба во која мора да се почитуваат забраните е неопходна за заштита на русалијата од демонските сили кои се насекаде околу него. Токму таквите забрани го претставуваат русалијата како суштество кое стои на границата на земното и оностраното. Во дванаесетте некрстени денови како да се исцртува една граница на видливото и невидливото, граница која злите демони обидувајќи се да ја поминат и да дејствуваат во светот на обичните луѓе, се среќаваат или се спречени од русалиските дружини. Русалијата е обичен човек од секојдневното опкружување, но преку облеката (деталите на неа како црвените марами, метални парички, тропалки), реквизитите (сабјите, секирата, тревките со кои се украсени) и танцот (преку звукот на тапанот и играта) тој се трансформира во суштество со магиски атрибути со помош на кои дејствува против злото.

7. Костимот – во русалиството и шаманизмот костимот е направен пред сè да ја извршува својата заштитна функција бидејќи тој е еден вид штит, кој е прв изложен на влијанието и „ударите“ на демонските сили. Костимот ја исполнува заштитната функција со сите детали со кои е украсен, почнувајќи од лукот и пелинот кај бугарските калушари, па сè до металните украси кои се пришиени на него. Самиот костим содржи детали кои имаат заштитна функција. Имено, русалиите во Бугарија на

костимот или на тојагата прикачуваат лук и пелин⁴ во народот познати како средства кои ги истеруваат злите духови. Заедно со лукот профилатична функција има и црвената боја, затоа често се среќава при значајни настани како раѓање, свадби, смрт и слично. Самиот костим, слично на шаманскиот, при движењето и играта произведува звуци кои во комбинација со музиката на тапанот прават врева, непоходна за предизвикување на трансот. Самата облека ја игра клучната улога во трансформацијата на русалијата и шаманот, со самото облекување како да се случува своевидна трансценденција на профаното и подготовка за симболично патување во оностраното. Русалиската облека кај македонските русалии во целост ја извршува ритуално-обредната функција допирајќи слоеви од магискиот карактер на игрите. Во облеката на русалиите доминантна е белата боја, ја облекувале најубавата свечена облека (велигденска облека), тоа била народна носија богато украсена со украси и црвени марами вкрстени на градите и на плеките. Во науката се среќава тезата дека вака облечени, русалиите ги имитирале самовилите ветрушките, замислени суштества кои според народното верување биле облечени во бело и слободно шетале. Задачата на русалиите била во деновите кога трае русалискиот поход, да ги избркаат ваквите суштества или да ги придобијат на своја страна како не би им наштетиле на луѓето.

Особено внимание привлекуваат двете црвени марами вкрстени на плеките и на градите за кои во науката се среќаваат различни толкувања. Сметаме дека црвената боја и прекрстувањето на шамиите има многу подлабока и посуштинска симболика. Би се повикале на тезата на Фанија Попова која подвлекува дека прекрстените шамии го симболизираат средиштето на огнот меѓу човекот и земјата и значат своевидна алхемија во која се дозрева, се обновува битието преку чин. Практично таа претставува мистерија на животот скриен во длабочините на океанот, а конкретната врска ја гледаме во верувањето поврзано со забраната да не се стапнува во вода до завршувањето на обредот. (Попова, 2002, стр. 197) Според нашите истражувања, црвената боја инкорпорира во себе двојна симболика која подразбира два пола, позитивен, претставен преку животот, силата, издржливоста и негативен претставен преку крвта, борбата и смртта. Таква слична симболика се среќава и во културата на Ацтеките каде црвената боја е симбол на плодородието, боја на крвта, но и боја на пустината, злото и бедата. Во облеката на русалиите црвената боја многу повеќе би ја поврзале со машкиот активен принцип кој се темели на издржливоста, која мора да биде доминантна, сè во име на постигнување на високо поставените цели, да се заштити заедницата од силите на злото. Црвената боја го симболизира сонцето и сите богови на војната, таа е машкиот активен принцип, симболизира издржливост, вера и великодушност. (Купър, 1993, стр. 235) Бидејќи русалиската дружина по својата организација и цели симболично наликува на воена единица, таа целосно е услогласена со постигнувањето на целите, да се одбрани просторот и заедницата. Имајќи го предвид фактот дека русалиите во голема мера се поврзани со христијанството, мора да потенцираме дека црвената боја како христијански симбол ги симболизира Христовите маки, пролеаната крв на Голгота, огнот на Педесетница, вера, љубов, достоинство, власт, бестрашност. (Купър, 1993, стр. 235)

⁴ Михаил Арнаудов (1971) потенцира дека лукот имал заштитна функција уште во древните цивилизации: Хермес му дава на Одисеј растение од фамилијата на лукот како заштита од Цирцеја, Римјаните како амулети на децата им врзуваат лук; во средниот век скоро кај сите народи лукот се ставал под паргот или под постелата; Грците и денес на децата им врзуваат амулети од лук, ставаат лук на челото на добитокот, под перницата на родилката, по плодните дрвја, новоизградените куќи, нивите, лозјата и слично. **Лукот во македонската традиција се употребува и до ден денес како заштита од зли очи и уроци, се става во џебовите на децата, во постелата или им се пришива за облеката** (Констатацијата е моја – А.В.Р.).

Заклучок

Сите овие симболи нè доведуваат до заклучокот дека, мисијата на русалиите е во име на заштитата, љубовта и верата, со достоинство и бестрашност да му се спротивстават на злото. Христијанската симболика длабоко навлегла во русалискиот ритуал. Одредни фолклористи сметаат дека русалиите биле воена единица или гарда, која била испратена во Ерусалим на ацилак уште во паганско време, но со доминантни христијански елементи изразени преку симболиката прикажана во вкрстувањето на сабјите, начинот на вкрстување на двете црвени шами како и специфичната шара во форма на крст на чорапите (калчуните). Воочлива е комбинацијата на црвената со белата боја која симболично ја означува смртта, со неа се соочуваат русалиите за време на својот поход, но од друга страна оваа комбинација разгранува асоцијации поврзани со иницијацијата смрт. Имено, трансформацијата на личноста на русалијата се случува тогаш кога тој на себе ќе ја облече русалиската облека, таа е еден вид медиум меѓу неговата профана и неговата трансцендентна природа. Ритуалната смрт русалијата ја доживува преку облеката и реквизитите, а неговото повторно раѓање како обичен човек се случува кога ќе ја соблече од себе, ќе ја остави надвор од куќата и ќе биде испрана (очистена) надвор од домот. На црвената и белата се надоврзува црната боја која исто така се среќава на русалискиот костим, некако овие три бои како да доминираат кога во целост ќе се погледне сликата на русалијата. Тврдењето дека црвената, белата и црната боја ги претставуваат трите етапи на натприродната сила, светото или соларната сила, ни дава за право да заклучиме дека ликот на русалијата на еден симболичен начин ги инкорпорира во себе животната сила, верата и надмоќта над злото.

Користена литература

- [1] Антонијевиќ, Д. (1991). *Игре под маскама у светлу компарације и континуитета*, во: Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 54–55, Београд: 165–178.
- [2] Антонијевиќ, Д. (1990). *Ритуални транс*, Београд: Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт.
- [3] Арнаудов, М. (1971). *Студии върху българските обреди и легенди II*. Софија: БАН.
- [4] Вражиновски, Т. (1999). *Народна традиција, религија, култура*. Скопје: Матица македонска
- [5] Јанковиќ, Д и Љ. (1939). *Народне игре III*, Београд.
- [6] Калоянов, А. (2002). *Старобългарското езичество. Мит, религија и фолклор в картината за свят убулгарите*, Варна.
- [7] Кличкова, В. (1969). *Русалиски обичаи во Гевгелиско*, во: Македонски фолклор 2–4, Скопје: 377–385.
- [8] Козаров, К. (2010). *Русалии*. Скопје: Македонска реч.
- [9] Купър, Д. (1993). *Енциклопедия на традиционните симболи*, Софија: Издателство „Петър Берон“, Фондация „Отворено общество“.
- [10] Обрембски. Ј. (2001). *Фолклорни и етнографски материјали од Порече, книга I*. Скопје: Матица Македонска.
- [11] Петровска-Кузманова, К. (2007). *Театарските елементи во фолклорот*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

- [12] Попова, Ф. (2002). *Зборот – збор отварат. Студии за македонскиот фолклор*. Скопје: Евро Култ.
- [13] Чаусидис, Н. (1994). *Митските слики на Јужните Словени*. Скопје: Мисла.
- [14] Шапкарев, К. (1987). *Одбрани творби*, Скопје: Мисла.

*

- [15] Elijade, M. (1990). *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
- [16] Chevalier, J. Gheerbrant, A. (1987). *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

THE ORIGINS OF THE SEVEN DEADLY SINS

Krste Iliev¹, Natalija Pop Zarieva², Marija Krsteva³, Dragan Donev⁴

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
krste.iliev@ugd.edu.mk

²Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
natalija.popzarieva@ugd.edu.mk

³Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.krsteva@ugd.edu.mk

⁴Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
dragan.donev@ugd.edu.mk

Abstract: The concept of the seven deadly sins has been used in Catholic confessional practices through the usage of penitential manuals, but this concept has also been discussed by various philosophers such as Thomas Aquinas and Roger Bacon. Moreover, the concept was so popular that poets such as Dante Alighieri, Geoffrey Chaucer, John Gower and Christopher Marlowe, authors such as William Langland and theologians such as John Wycliffe among others have also used this concept, whether to enrich their works or shed light on the concept from their own perspective. This paper tracks the development of the concept from the “deserts of Egypt”, through Hellenistic theology, Soul Journey, the Gnostics, aerial demons and the ascetics to the works of Evagrius of Pontus and John Cassian to the standardization of the concept by Pope Gregory the Great in the 6th century.

Key words: *seven deadly sins, Hellenistic theology, Soul Journey, the Gnostics, Pope Gregory the Great*

Introduction

In his influential work “Seven deadly sins: An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature”, Morton W. Bloomfield posits in the very beginning that the notion of the seven deadly sins emerged in the deserts of Egypt in the 4th century as a syncretic phenomenon combining ideas and traditions from practically all the important races of the Mediterranean and Near Eastern worlds. More specifically, Bloomfield states that The Sins were “a product of Hellenism” (as the ideology and culture of the Hellenistic Age is called). The crossbreeding of Oriental and Hellenic and later Roman ideas following the conquest of Alexander formed the basis for the Christian and Mohammedan civilization. The chief center of this syncretism was Alexandria.

Hellenistic theology, Soul Journey, Gnostics, aerial demons and the ascetics

The Cardinal Sins, for they are called Cardinal till the 14th century, emerged as a by-product of the influence of Hellenism on virtually all spheres in the Christian and Islamic civilization: science, religion, art, mysticism, philosophy, ballads, folklore and superstition.

With regard to The Sins, Bloomfield searches their emergence more specifically in Hellenistic theology, quoting Reitzenstein who has postulated that the origin of Hellenistic religion lies in a proto-Gnostic religion. After the death of Augustus, an intellectual and moral crisis ensued, one of its manifestations being an increased belief in supernaturalism. Another basic element in the Hellenistic theology was astrology, which was considered as both a reliable science and a noble religion. Another strand of Hellenist theology was the belief in superstition and the related concepts of magic and demons. According to Bloomfield “evil demons were everywhere in the Hellenistic and medieval periods, and it was easy to think of the threatening Sins, as demons”. To approach the issue of the seven cardinal (deadly sins), Bloomfield addresses the problem of evil, stating that the concept of sin was “a late one in human history”. In his words primitive men dealt with the problem of physical ills, and even later with moral ills, which in fact are the two sides of the same objective principle. The first instance of sin resembling the one in Christian theology, according to Bloomfield, can be found in the Orphic mysteries. In order to elucidate the problem of evil further, Bloomfield calls to our attention Plato’s theory of ideas which describes *evil* as a matter and *good* as a pure idea, by supposing that evil or matter was a mere reflection of the idea or the good and thus less real. It is in this gradation of the universe and the related Soul Journey that lies at the core of the cardinal sins. For Bloomfield, Plato opened the door for dualism, but these dualistic tendencies “were strengthened and made outright by the Gnostics”. Building on earlier Greek and Persian dualistic conceptions and Oriental traditions that contributed to the Gnostic thought such as Zoroastrianism and Judaism, they considered “this world and its creator absolutely evil”. The Gnostics saw the world as “absolutely wicked” and refused to deny the reality of evil. In their view a good god couldn’t have created it, so it must have been a work of an evil demon. The aforementioned Soul Journey was one of the main tenants of the Gnostics, and in Bloomfield’s view the “seven cardinal sins are a by-product of this eschatological journey”, known as the *Soul Journey* which is a part of a vaster eschatological conception known as the *Otherworld Journey*. The concept of *Otherworld Journey* is present in Greek mythology in the Otherworld Journey of Orpheus and Eurydice, and of Prosepina, as well as in Greco-Roman culture, in *Odyssey* by Homer and in *Aeneid* by Virgil. It can also be found in the books, stories, legends, novels of Egypt, Babylon, Japan, China, Iran, India and in the tradition of the Native Americans. European medieval sources also deal with this concept, such as English and Scottish ballads, Bede’s *Historia ecclesiastica*, Gregory’s *Dialogues* and the Old Norse *Solar Liud*. Christian works that deal with this concept are the apocryphal Gospel of Nicodemus and the *Visio Pauli*. In Islam, there is also a mention about the Otherworld Journey of Mohammad, the *Isra* or nocturnal journey (Koran xvii.1.) during which the prophet visited the infernal regions. In the Judaism, in the Talmud, “Moses is forced to pass by seven evil powers in a way reminiscent of the Gnostic belief in the seven rulers of the planets who were all of evil nature” (Bloomfield, 1952, p. 19). The main characteristic of the Soul Journey (or Soul Drama) is “the individual soul issuing from God or from an upper world descends through seven or eight spheres of the planets, receiving from each some characteristic or characteristics, until it enters the earth in a newborn child. On death, the souls ascends, giving back these elements to their respective keepers until it attains the Ogdoad, above the seven spheres, where it unites with God or lives in some happy abode.” (Bloomfield, 1952, p. 16). The Ogdoad was the superficial region above the seven spheres, or in astronomical terms the sphere of the fixed stars. The seven heavens were a result of Babylonian astrology, the eight heaven was the region of the divine (Bloomfield, 1952, p. 23). In later Persian religion the star-gods degenerated into demons. Gnosticism accepted this change. Next, the evil gods are linked at each station to demonology, which in his view is closely related to the seven chief sins. The seven evil spirits are present among

the Semitic peoples including Arabs and Syrians, but also in Egypt, and in Persia. The New Testament also has references to the evil spirits, an example being the driving out of the seven demons of Mary Magdalene by Jesus, but also in the Testament of the Twelve Patriarchs. However, a direct link between the seven deadly sins and the seven evil spirits cannot be established, although the latter have influenced the former, for the Hermetic writers first spoke of demons when they were referring to sins. According to Bloomfield, “in Christianity the evil demons became the assistants of Satan, and the good angels demons became angels” (Bloomfield, 1952, p. 28).

Important intellectual methods that are closely related to the creation of the concept of the seven deadly sins are the literary devices of symbolism and allegory. Thus, according to Bloomfield “owing to symbolism, it was possible to find in the Bible the justification of the seven deadly sins” (Bloomfield, 1952, p. 34). To support his opinion Bloomfield notes the examples of Luke when he refers to the *seven other spirits* (xi. 26) or being trespassed *seven times a day* (xii.4) or *the seven devils* that were evicted of Mary Magdalene, or, citing the Proverbs, the *seven abominations* residing in the heart of a wicked man (xxvi.25). Regarding allegory, Bloomfield states that “the Sins were from their earliest appearance in Christian thought considered concrete devils or demons, and throughout the Middle ages they continued, at times, to be visualized” (Bloomfield, 1952, p. 34).

An additional factor that contributed to the creation of the seven deadly sins is the “idea, found all over the world, that the number seven is sacred” (Bloomfield, 1952, p. 38). According to Bloomfield this idea may stem from “Babylonian cosmology” or “Semitic division of time into moon-months of twenty eight days, which could be divided into sevens and fours”. In Bloomfield’s view, the number seven was also highly regarded by the Greeks who linked it to both Mars and Apollo.

Another important strand of the concept of the seven cardinal sins is the closely associated, and often confusing concept of the seven deadly sins. In Bloomfield’s view the main culprit for this confusion is the “sacrament of penance”. The reason for this is, that the confessors “needed a convenient and handy list in their work”. In addition, the confessors “had to stimulate an awareness of guilt in the semi pagans with whom they first had to deal”. It was only after the seven cardinal sins have become popular in literature and art, from the twelfth century onwards that the laymen tended to think of the cardinal sins as the deadly sins. Moreover, the seven deadly sins represent a native Judeo-Christian tradition, chiefly developed by Christianity and were never standardized. It is worth noting that “the earliest reference of the seven chief sins in any form is in the pseudo-epigraphical Testament of the Twelve Patriarchs, Testament of Reuben” (Bloomfield, 1952, p. 44). Seven spirits of deceit are mentioned, however the list does not correspond to Pope Gregory’s standard version. This earliest reference bears a striking similarity with the work of Evagrius of Pontus (d. 400 AD), written around five centuries later. In his scheme of the cardinal sins, Evagrius names eight sins. For four of the sins Evagrius uses the same Koine words, one corresponds closely and for the remaining three, there are no parallels. In his Epistle to Maecenas (c. 20 BC), Horace mentions seven (or eight)¹ mortal crimes, that are “almost complete correspondence with Church doctrine, especially with that of Gregory the Great” (Bloomfield, 1952, p. 46).

The clearest evidence of the so-called astral origin of the sins, comes from Servius (end of fourth century), who associated the planets to characteristics using terminology, albeit not the exact wording, for describing the sins. In his exegesis of the Aenaid (VI.714), Servius links: Saturn to torpor, Mars to anger, Venus to lust and Mercury to the desire for

¹ Bloomfield cites Zockler stating that *avaritia* and *cupido* were probably considered the same vice since in grammatical term they were referred as being one. (Bloomfield, 1952, p. 46)

gain. The two missing planets (the sun and the moon) “without violence to their powers or characteristics”(Bloomfield, 1952, p. 49), according to Bloomfield, can be associated with the sins of gluttony and envy.

Another concept closely related to seven chiefly sins and the Soul Journey is the notion of the aerial demons. We can get a glimpse of this concept in the writings of Origen who wrote about the “aerial powers who could claim as their own the sinners of particular sins” (Bloomfield, 1952, p. 51). Closely associated with the concept of aerial demons is the term *telonia*, originally meaning the office of the collector of taxes, but later acquired the meaning of demonic guardians of the gates of the spheres “who extracted their dues from the journeying souls” (Bloomfield, 1952, p. 52). One of the authors mentioning these guardians of the gates are Cyril of Alexandria, who regards sins as demons, which the soul has to traverse on its ascent to heaven. St. Macarius the Egyptian, also mentions the tax-collectors who do not let the souls that are not perfectly cleansed to meet their Lord, but are instead driven down by the devils of the air. Abba Isaias mentions five of the cardinal sins and connects them to demons. However, on the whole, according to Bloomfield, the Coptic Gnostic and Christian literary remains available provide no direct reference to the seven chief sins” (Bloomfield, 1952, pp. 54-55).

The notion of the seven cardinal sins was also closely associated with the concept of the ascetics. This occurred in a monastic milieu mainly in Egypt, under the influence of Gnosticism who among other tenets held the flesh and matter are evil. Notable ascetics include St Anthony, Pachomius who established a monastery in Upper Egypt, Evagrius of Pontus (d. around 400), the father of the seven cardinal sins. According to Evagrius the basic sinful drives against which a monk should fight were the Sins. He did not however link them to penance, as this happened in the course of the seventh and eighth centuries by the Irish. Evagrius names the following sins: gula, luxuria, avaritia, tristitia, ira, acedia, vana Gloria, superbia. According to Bloomfield, the history of the seven cardinal sins in the Middle Ages begins with John Cassian, a pupil of Evagrius. Cassian spent c. 20 years in Egypt and then moved to Marseilles in modern-day France in 415 or 416. Cassian links the Sins to the seven Canaanite tribes that the Israelites had to fight, plus adding Egypt as Israel’s chief enemy, linking it to the sin of Gluttony (Bloomfield, 1952, p. 70).

Finally, we owe the current number and order and number of the seven deadly sins to Pope Gregory the Great (c. 540 – 12 March 604). In his book *Moralia*, he joins Tristitia with Accedia, keeping the latter. Vana Gloria and Superbia are also merged under the latter’s name. To arrive at the number seven, he adds Invidia (Envy). Gregory follows a different principle when it comes to the order of the sequence. He forms the sequence with regard to the amount of damage Man does to God by way of misusing the Love that is intended to go to God. Thus, Gregory’s list becomes SIIAAGL (Bloomfield, 1952, p. 72) or: Superbia, Invidia, Ira, Accedia, Avaritia, Gula and Luxuria. Richard Newhauser states that SIIAAGL was actually “the most common work a day list of vices in the late Middle Ages that often served the needs of the confessors”.² The Gregorian sequence *siiaggl* or some variant of it was used later by major writers such as: Dante Alighieri, Geoffrey Chaucer, John Gower and by most of the medieval writers.

Concluding remarks

This paper has pointed out some of the more important factors in the development of the seven deadly sins as a concept such as: the evil demons, the Gnostics’ Soul Journey

² – ‘These Seven Devils’: The Capital Vices on the Way to Modernity, Richard Newhauser, p.159 in *Sin in Medieval and Early Modern Culture: The Tradition of the Seven Deadly Sins*.

and seven evil spirits, the Babylonian astrology and the Semitic division of time into moon-months of twenty-eight days, which could be divided into sevens and fours. These concepts facilitated and accompanied the formation of the concept of the seven deadly sins by John Cassian and Pope Gregory the Great.

Bibliography

- [1] Bloomfield, M. *The Seven Deadly Sins: An Introduction to the History of a Religious Concept, with Special Reference to Medieval English Literature*. East Lansing: Michigan State College Press, 1952.
- [2] DeYoung, R. K. *Glittering Vices: A New Look at the Seven Deadly Sins and Their Remedies*. Grand Rapids: Brazos Press, 2009.
- [3] Newhauser, R. *The Capital Vices on the Way to Modernity in Sin in Medieval and Early Modern Culture: The Tradition of the Seven Deadly Sins*. Boydell and Brewer, 2012.
- [4] Schimmel, S. *The Seven Deadly Sins: Jewish, Christian, and Classical Reflections on Human Psychology*. New York: Oxford University Press, 1997.
- [5] Solomon, R. C. *Wicked pleasures: Meditation on the seven deadly sins*. Rowman and Littlefield publishers, Inc, 2001.

Книжевност

OUTLINE OF FICTIONAL APPROPRIATIONS OF F. SCOTT AND ZELDA FITZGERALD

Marija Krsteva¹, Dragan Donev², Kristina Kostova³

¹Faculty of Philology, Goce Delchev University, Shtip
marija.krsteva@ugd.edu.mk

²Faculty of Philology, Goce Delchev University, Shtip
dragan.donev@ugd.edu.mk

³ Faculty of Philology, Goce Delchev University, Shtip
kristina.kostova@ugd.edu.mk

Abstract: The aim of this paper is to chronologically and thematically outline the existing novels combining fact and fiction, termed biofictions/literary biographies about the lives of the American author Francis Scott Fitzgerald and his wife Zelda Fitzgerald. The list could further serve the study of this genre and the trends of its popularity. Furthermore, it can lead to the study of the Fitzgeralds' fictional portrayal.

Key words: *biofiction, literary biography, outline Francis Scott and Zelda Fitzgerald*

Introduction

Numerous fictional and non-fictional works have appeared about the lives of F. Scott Fitzgerald and his wife Zelda. In particular, the list of literary biographies and biographical fictions about them is long and diverse. This paper aims to chronologically group and thematically outline the rich output and to further serve any critical assessment of the genre.

Outline

To begin with, the scholarship on Fitzgeralds' legacy is wide and extensive and as such, together with the existing factual documentation about their lives it is essential in the creation of their biographies. This also includes their mutual correspondence. The first substantial publishing of their letters was made by Matthew J. Bruccoli in *F. Scott Fitzgerald: A Life in Letters* (1994) and in *The Collected Works of Zelda Fitzgerald* (1992). In 2002, the first collection of Scott and Zelda's letters in one volume *Dear Scott, Dearest Zelda: The Love Letters of F. Scott and Zelda Fitzgerald* was published by Jackson R. Bryer and Cathy W. Barks.

At the same time, the appearance of novels trying to uncover the enigmatic lives of the Fitzgeralds notes different trends. In 2013 alone, six biographical fictions were released about Scott and Zelda Fitzgerald. Therese Ann Fowler's *Z: A Novel of Zelda Fitzgerald*, Erika Robuck's *Call me Zelda*, R. Clifton Spargo's *Beautiful Fools: The Last Affair of Zelda and Scott Fitzgerald* feature Zelda as one of the main characters. In *Careless People:*

Murder, Mayhem and the Invention of Great Gatsby by Sarah Churchwell, *Guests on Earth: A Novel* by Lee Smith and *Flappers: Six Women of a Dangerous Generation* by Judith Mackrell her life story is presented alongside other people's life stories and plot lines. The novels take on the task of revising the treatment of Scott and Zelda as public figures while addressing the established facts in their standard biographies. In *Z: A Novel of Zelda Fitzgerald*, Therese Ann Fowler writes about what Fischer calls "Zelda's self-help epiphanies" (Fischer, 2013). It is about "Zelda's grand romance and its ugly conflicts as well as the hopeful suggestion of Zelda's emergence as a self-actualized woman." (Fischer, 2013).

In *Call Me Zelda*, Robuck introduces the character of Anna, a nurse in a Baltimore psychiatric hospital who befriends Zelda and the two manage to help each other go through difficult periods in their lives. Both Zelda and Anna adopt the language of therapy to alleviate and cure their pain. Anna tells Zelda's stories based on what Zelda writes and while helping Zelda, she finds a friend to whom she can confess all her troubles (a dead husband and child, abandoned musical pursuits). Anna continues to tend to Zelda even after she's left the hospital while also joining the Fitzgeralds on a trip to Bermuda eventually becoming Zelda's true friend.

Spargo's *Beautiful Fools* tells a story of the last trip of the couple to Cuba which is the last trip they take together and the last time they see each other. The story includes local scenes and character, including a Cuban playboy, a nightclub stabbing and an aged fortuneteller. The story encompasses one of the less known stories about the couple's life and this therefore makes it considerably more successful as a biographical fiction. Churchwell's *Careless People: Murder, Mayhem and the Invention of Great Gatsby* traces the couple's life story at the very beginning of their marriage in America. Their stay in New York at that time coincided with some bizarre crime events in the autumn of 1922 involving a double murder in New Jersey. These developments eventually led to the conception of Fitzgerald's *The Great Gatsby*. *Guest's on Earth: A Novel* and *Flappers: Six Women of a Dangerous Generation* portray Zelda alongside other people's stories. The former deals with the events taking place in 1936 in Highland Hospital in Ashville, North Carolina. A thirteen-year-old orphaned Evalina Toussaint admitted to this institution is under Zelda's protection. She witnesses a number of events including the 1948 tragic fire killing nine women in a lock ward, one of which is Zelda. The latter tells the stories of six notable women of the Jazz Age their struggles and triumph. These stories, including that of Zelda, are often intertwined and compared give a richer perspective of the times and the people of the period.

Another group of fictional appropriations casts the Fitzgeralds as secondary characters. *Gatsby's Girl* (2006) by Caroline Preston traces the life of Scott's first love, Ginevra. From their first meeting to her marital life, the book concentrates on her happy and sad moments. *Villa America* (2015) by Liza Klausmann is another story about love and marriage in the Jazz age ex-pat community of young Americans in France. The golden age of the main protagonists Sarah and Gerald Murphy sadly does not last. The story features the Fitzgeralds, Hemingway, Picasso, Dos Passos and many other writers and artists attending the parties at the French Riviera. Prior to that, the life of the Murphy family was classically portrayed in *Living Well is the Best Revenge* (1971) by Calvin Tomkins. A. Scott Borg's *Maxwell Perkins: Editor of Genius* (1978) is a book about the life of Maxwell Perkins, the editor of Fitzgerald, Hemingway's and Thomas Wolfe's work. He plays crucial role in the authors' lives and careers dealing with all their personal and professional struggles.

Furthermore, Scott's last years in Hollywood and his love affair with the columnist Sheila Graham, is presented in Sheila's own autobiographical novel *Beloved Infidel* (1958) and in *Intimate Lies: F. Scott Fitzgerald and Sheila Graham: Her Son's Story* (1995) by Robert T. Westbrook. Stewart O'Nan's *West of Sunset* (2015) is another biographical fiction

about that period of Fitzgerald's life. It is a story told by a third person narrator, set in Hollywood intensely portraying Fitzgerald's last years during the glamorous Golden Years of Hollywood. The story delivers Fitzgerald's inner portrait, his thoughts and emotions. The book encloses episode of his love affair with Sheila Graham and ends with his death and his imagined last thoughts before his death.

It is interesting that the first lengthy biography of either of the two is about Zelda Fitzgerald, published by Nancy Milford in 1970 called *Zelda: A Biography*. A year later, another memoir is published by Zelda's friend Sara Mayfield called *Exiles from Paradise: Zelda and Scott Fitzgerald*. These books made the definitive biographies about the couple's lives trying to present a balanced approach in not taking sides with any of the two.

In 1991, two decades after the publication of Mayfield's book, another biography about Zelda Fitzgerald was published, Koula Svokos Hartnett's *Zelda Fitzgerald and the Failure of the American Dream for Women*, as the first biography to try to prove Zelda's misdiagnosis as a mental patient was being the result of a doctor's mistaken judgement. A decade later, another two biographies about Zelda were published aiming at distinguishing reality from legend. These include Kendall Taylor's *Sometimes Madness is Wisdom, Zelda and Scott Fitzgerald: A Marriage* (2001) and *Zelda Fitzgerald: Her Voice in Paradise* (2002) and its second edition entitled *Zelda Fitzgerald, The Tragic, Meticulously Researched Biography of the Jazz Age High Priestess* (2011) by Sally Cline. These two biographies openly discuss Zelda's position in her life and marriage. Cline's book especially deals with Zelda's misdiagnosis. In 2004, another biography of Zelda, *Zelda Sayre Fitzgerald: An American Woman's Life* by Linda Wagner Martin was published. Here, Zelda's central place as a cultural figure reappraising the cultural world as well as the role of women in cast in twentieth century America is once again revisited.

The same year as Mayfield's biography, 1971, a biography of Fitzgerald was also published, called *Crazy Sundays: F. Scott Fitzgerald in Hollywood* (1971) by Aaron Latham. The book offers a detailed account of Fitzgerald's life especially of his last years, although due to some fictional elements it is not considered a standard biography. Ten years later, Matthew J. Bruccoli published Fitzgerald's standard biography *Some Sort of Epic Grandeur* (1981). In 2007 the first biographical fiction dealing primarily with the Fitzgerald's marital life called *Alabama Song* was published in French by Gilles Leroy. The same year the book won the highest literary award in France, Prix Goncourt. This seems to have spawned the subsequent avalanche of biofictions about Fitzgerald that keep on emerging to this day.

Conclusion

All of these novels show a very specific process of sieving through the fact and fiction of Scott and Zelda Fitzgerald's lives trying to present a different (fictional) perspective of their life story. In that way, the authors of the biofictional novels choose to accentuate different aspects of the couple's lives thus transferring new and different meanings. In this respect, the proliferation of this type of writing, as the above list outline shows, attests to the creative potential of biographical accounts of famous literary figures. As an overview of the published biofictional works on the Fitzgeralds this outline can serve the purpose of further studies in the genre of biofiction and the new fictional images of the real-life personas resulting from such narratives.

Bibliography

- [1] Chandler, D. (1997). 'An Introduction to Genre Theory' [WWW document] URL Retrieved from http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/chandler_genre_theory.pdf [accessed May 22 2018]
- [2] Daniel, A. M. (2015, January 15). *West of Hollywood: Stewart O’Nan on Fact, Fiction and F. Scott Fitzgerald*. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/anne-margaret-daniel/west-of-hollywood-stewart_b_6471724.html
- [3] Fischer, M. (2013, May 30). *Saving Zelda*. Retrieved from <http://www.newyorker.com/books/page-turner/saving-zelda>
- [4] Tate, M. J. (2007): *Critical Companion to F. Scott Fitzgerald: A literary Reference to his Life and Work*. New York: InfoBase publishing

ЖЕНАТА ВО САЈБЕР-ПРОСТОРОТ

Наташа Сараfoва¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
natasa.sarafova@ugd.edu.mk

Апстракт: Интернетот стана основна инфраструктура на секојдневната комуникација. Тој е навистина посебен медиум кој овозможува здружување на низа различни комуникациски облици. Сајбер-просторот е очигледен простор на нецензурирано дејствување, со чувство на целосна слобода. Сајбер-феминизмот означува посебен простор во сајбер-просторот. Со формирањето на новата слика за жената и нејзината поврзаност со технологијата во сајбер-културата, за сајбер-феминистките новите технологии отвораат нови можности за жената во економијата. Сајбер-феминизмот како идеја или идеал стана плодно тло за воспоставување на нов правец или поджанр во феминистичко уметничка пракса препознатлива како сајбер-феминистичка уметност.

Клучни зборови : *сајбер-феминизам, киборг, сајбер-простор, феминизам*

WOMEN IN CYBERSPACE

Natasha Sarafova¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia
natasa.sarafova@ugd.edu.mk

Abstract: The Internet has become an essential infrastructure of everyday communication. It is a truly special medium that allows the joining together of many different forms of communication. Cyberspace is an obvious space of uncensored action, with a sense of complete freedom. Cyberfeminism marks a special space in cyberspace. With the emergence of the new image of women and its relation to technology in cyberculture, new technologies open new opportunities for women in the economy for cyberfeminists. Cyberfeminism as an idea or ideal has become a fertile ground for establishing a new direction or sub-genre in feminist artistic practice known as cyberfeminist art.

Keywords: *cyberfeminism, cyborg, cyberspace, feminism*

Кога се умира, културата останува и раскажува приказна за нас, како сме живееле, за што сме се залагале и бореле. Затоа мораме да ја создаваме, негуваме, бележиме и да не ја заборавиме. Без култура која ни припаѓа на сите нас, подеднакво резервирана за жени и мажи, нè нема нас. Јасмина Чаушевиќ (Џаушевиќ, 2014).

Родовиот идентитет на жената е под влијание на бројни параметри во последниве години, статусот на жените денес е неспоредлив со статусот во минатото. Очигледно е дека, заедно со глобализацијата и тековните социјални и интелектуални превирања, општеството и жените имаат усвоено транзитен и небалансиран однос кон родовиот идентитет на жените. Од највпечатливите фактори кои влијаат врз оваа промена во односот е улогата на масовните медиуми, особено на модерните медиуми, како што е интернетот. Во меѓувреме, меѓу различните гледишта за идентитетот, често постои заедничка претпоставка дека начините на кои идентитетот е дефиниран, а со тоа и она што се смета за идентитет, доживува далекусежни промени во современиот свет. Ова секако е дискутабилно, но и точка од која можеме да ги видиме доказите за промените кај жените, конкретно нивниот однос со новите технологии. Од овде и интересот да се истражи начинот на кој ја разбираме дигиталната технологија, жените и нивната поврзаност.

Интернетот стана основна инфраструктура на секојдневната комуникација. Тој е навистина посебен медиум кој овозможува здружување на низа различни комуникациски облици. Сајбер-просторот се развил од текстуално втемелен комуникациски медиум со ограничен пристап, во мултимедиумски феномен со масовна публика. Според авторката Тања Облак, интернетот е дијалогски медиум кој ги поврзува и меѓусебно ги здружува повеќето различни облици на комуникациски односи, чување и размена на информации, како и репродукција и размена на комуникациските канали. На тој начин интернетот е регистар на информации и средство за комуникација. Со помош на дијалог, интернетот успеал да обликува свој облик на политичка комуникација која нуди нов облик „виртуелно здружување“ (Davis, 1999, стр. 149).

Компјутерското посредување на комуникација, овозможува создавање на нови форуми за дискусија, каде што поединците можат да разменуваат мислења и да ги запознаат ставовите на другите луѓе. На тој начин се формираат нови специфични интересни групи кои привлекуваат нови членови и потенцијални мислители во нивните редови. Значи, може да се каже дека појавата на нови дијалози ја промени важноста на јавниот простор. Исто така, динамиката на јавната активност е зголемена. Оттука, јавната сцена станува алтернативен простор во кој се изразува јавното мислење, што претставува дополнителен предизвик за одразот на јавната сфера (Облак, 2002, стр. 65).

Можеме да кажеме дека идејата на Дона Харавеј (Donna Haraway) за модерно општество како интегриран круг се покажа како застрашувачка вистина. Сајбер-просторот е очигледен простор на цензурирано дејствување, со чувство на целосна слобода и, како таква, го има целосниот потенцијал за изразување на слободата на говорот, ширењето идеи, приклучување кон луѓето кои се истомисленици, како и слободата да го демонстрираме целосниот потенцијал што лежи во нас. Очигледно, сајбер-просторот е простор без предрасуди. Сајбер-простор или cyber простор е виртуелна реалност, ова е простор воспоставен со помош и посредување на компјутерско-дигиталната технологија. Терминот сајбер-простор се користи денес за сè што е на Интернет. Една од карактеристиките на сајбер-просторот е виртуелноста. Виртуелноста ја означува карактеристиката на нешто што не постои во формата во која очигледно постоела, но со своето битие или ефект дејствува како нешто што

постои во реалноста. Пјер Леви, француски филозоф и теоретичар, ја дефинирал виртуелноста како својство кое нешто потенцијално постои, а всушност не. Виртуелните простори можат да се поделат на оние ограничени (CD-ROM-ови, игри, симулации, итн.), како и оние што се достапни преку интернетот и се отворени за интеракции, трансформации и врски со други светови и средини. Интуитивните жени го препознале сајбер-просторот како медиум преку кој можат успешно да дејствуваат и да ја зајакнат својата позиција. Тие успеале да го поделат безграничниот бинарен простор и го искористиле за да се поврзат и зајакнат.

Сајбер-феминизмот во контекст

Во денешното густо поврзано и меѓузависно општество кое е обележано со глобализациските процеси, мобилноста на граѓаните и широко распространетата комуникациска инфраструктура како Интернетот, новите можности ја обележуваат нашата култура. Дигиталната технологија денес е присутна во сите аспекти на нашиот живот и во сите видови на работење. Информациско-комуникациските технологии овозможуваат нови начини на примена и комуникација со информациите, а дигитализацијата овозможи лесно и брзо спремање, репродукција, дистрибуција и користење на различни културни содржини. Затоа денес во литературата и медиумите често се среќаваат поими како што се дигитална култура, виртуелна култура, сајбер-култура и многу слични поими кои се користат како би можеле технолошки да ги опишаме, а се базирани на културата на современото општество, каде поимот дигитална култура укажува на сеприсутноста на дигиталната технологија во нашиот живот.

Во таков современ општествен контекст категориите простор и време не се исти како порано, бидејќи по пат на мрежа голем број информации или услуги се достапни во било кое време и место, а граѓаните можат едноставно да дојдат во контакт со личности во географско-оддалечените заедници. Новите можности кои носат примена на информациско-комуникациската технологија, водат до рedefинирање на поимот култура и го проширува во дигитална култура која ни носи нови искуства низ која ги дефинираме нашите идентитети, а кои се базираат на новото комуникациско опкружување. (Uzelac & Cvjetičanin, 2008).

Проблемот помеѓу односот на родот и технологијата во рамките на академската мисла и воспоставувањето на нов правец во контекст на феминистичката теорија наречена сајбер-феминизам, јасно дефинираните граници помеѓу маргините и центарот на субјектот и објектот, приватното и јавното, природата и културата, машките и женските, реалните и виртуелните, биолошките и вештачките, се бришат и самиот поим на идентитет се релативизира, односно, идентитетот станува неконзистентен, фрагментиран и отвора можност за повторно реконструирање и ново поинакво читање на телото и родовата политика во глобалното општество. Самиот израз сајбер-феминизам (cyberfeminism) настанал спонтано и истовремено од страна на повеќе теоретичарки на феминизмот, под влијание на Дона Харавеј (Donna Haraway) и нејзиниот „Манифест за киборзи“ (“A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century”) кој прв пат е објавен 1984 година Лук (Lukee, 2010). Терминот сајбер-феминизам се поврзува за австралиската група ВНС Матрикс и британската теоритичарка Садиев Планта. Сајбер-феминизмот настанал 1991 година во Аделаида во Австралија, кога групата ВНС Матрикс била составена од четири уметнички (Жосефина Старс, Жулиен Пиерс, Франческа де Римини и Вирџинија Барат) и одлучила малку да си поиграат со уметноста и француската феминистичка теорија. Групата го издава Сајбер-

феминистичкиот манифест за 21 век инспириран од Сајбер Манифестот на Дона Харвеј од 1985 година.

Сајбер-феминизмот можеме да го дефинираме не само како теорија која го истражува односот помеѓу жената и технологијата од различни агли на феминистичката теорија, туку и како активност на жената на интернет, активистка, уметничка, писателка, или хакерка. Со други зборови, сајбер-феминизмот означува посебен простор во сајбер-просторот (Wolmark, 2003, стр. 224).

Бидејќи феминизмот е општествено движење, теорија, пракса која се занимава со правата на жената „жените сами да си го одредат своето место во општеството заради развој на својата личност, а со тоа како и секогаш одново се инсистира заради подобрување на општото добро“ (Вок, 2005, стр. 139), што значи, одредувањето на местото на жената во новиот сајбер-свет е сосема очекувано. Со формирањето на новата слика за жената и нејзината поврзаност со технологијата во сајбер-културата, за сајбер-феминистките новите технологии отвораат нови можности за жената во економијата. Односно, денес физичката работа на мажите не е повеќе предност во многу индустриски гранки заради роботизираното техничко водење на економијата. Процесот на производство е сменет, физичката способност престанува да е приоритет, се дава приоритет на социјалните особини: комуникативност, прецизност, брзина, интеракција со другите, што подразбира особини кои повеќе се својствени за жените. Затоа и во медиумите, телефонската продажба, техничката продажба им овозможува вработувања на жените. За сајбер-феминистките новите технологии се знаење и информации од една страна, а од друга страна мрежно поврзување помеѓу жените. Феминистичката иницијатива на глобален план отвора нови можности за ширење на феминистичките идеи и пракса, но и собирање на пари за тие иницијативи. Денес во светот нема ниту една значајна феминистичка организација или иницијатива која не е присутна на светската мрежа низ интерактивни форуми, организирање на дискусии, разменување на информации, потпишување на онлајн петиции и итна помош за организациите во помалку развиените краевии на светот (Filipović, 2013). На самиот почеток на воспоставувањето на сајберфеминизмот како движење, многу сајбер-феминистки веруваат дека новите технологии го отвораат патот за ослободување на жените од машката доминација со тенденција кон по рамноправно општество. Во таа смисла, киборгот е токму она што успешно ги брише и ги преминува границите на идентитетот. Создадена е нова сајбер-утопија која обезбедува нови можности за мрежно поврзување и редефинирање не само на телото, туку и на сексуалноста, репродукцијата, општеството, идентитетот (Lykee, 2010).

Жените станале активни учесници во создавањето на сајбер-културата, а сајбер-просторот им овозможил многубројни можности за запишување на женскиот субјективитет како и експериментирање со преземање на други идентитети и поигрување со односите на моќта. Просторот, сексуалноста, субјективноста и репрезентацијата формираат критичко гледиште за феминистичката културна и општествена анализа на виртуелната и функционалната репрезентација на жените и нивната субјективност, како во реалниот, така и во виртуелниот свет кој е конструкција на општествената матрица и мрежа. Феминистките големо внимание посветиле на врската помеѓу идентитетот и просторот, земајќи го во предвид сајбер-просторот кој станал густо населен простор на секојдневието, затоа и не е чудно што станал поле на феминистичко делување и интервенција. Теоретичарката Тереза де Лауретис (Teresa de Lauretis) го артикулира феминизмот како политичка борба, сместувајќи го во просторот на секојдневието кое и е поле во кое се формираат идентитетите. Таа тргнува од спротивностите помеѓу внатрешното и надворешното,

нормите и разликите и сите други спротивности кои го засновуваат бинаризмот машко – женско и ги изместува во просторот „некаде помеѓу“, или „на друго место“, нарекувајќи го „слободен простор“. Иако тој простор е скриен, привидно поставен на маргините на хегемонскиот машки дискурс, тој е присутен и субверзивно ги дестабилизира фалочентричните системи на значењето и во реалниот и во виртуелниот свет (Lauretis, 1987). Конечно, клучен аспект на сајбер-феминизмот е критиката (Hawthorne and Klein, 1999). Рефлексивното учество во сајбер-просторот овозможува подобро разбирање и критика на начините на кои транснационалната економија, културната политика и хегемонистичките општествени сили се филтрираат преку сајбер-просторот и во нашиот секојдневен живот. За Кул (Cull, 2001), оваа позиција исто така ни овозможува да ги видиме безбројте начини на кои сме обликувани од технологијата и науката.

Плант, една од најпознатите теоретичарки на сајбер-феминизмот од Британија, барем во Европа, се заинтересирала за ВНС проектите. Во нив ја видела врската помеѓу женскиот модел на јазик и комуникациските форми на интернетот. Нејзината опширна приказна, често ефермна, ги поврзува жените и машините како алатки на машката култура и се залага за сложени и меѓусебно поврзани мрежи кои на крајот ќе ја срушат хегемонијата на егоцентричниот фалус. Трудовите на Плантова станаа главен извор на сајбер-феминистичките информации и теорија токму како што и Харвијевиот манифест се смета за „свет текст“ на сајбер-феминизмот.

Сајбер-феминизмот како идеја или идеал стана плодно тло за воспоставување на нов правец или поджанр во феминистичките уметнички практики препознатливи како сајбер-феминистичка уметност, а која подразбира реализација на уметничките дела кои не само низ теорија, туку и преку активна партиципација истражуваат, проблематизираат и ги менуваат воспоставените односи на политиката на родот и дискурсот во новата медиумска технологија. Една од клучните карактеристики на сајбер-феминистичката уметност е стратешката употреба на различните нови медиуми така и традиционалните форми на уметничкото изразување со цел за запишување на женскиот субјективитет во технолошкиот развој.

Жената во сајбер-просторот

Иако технологијата стана достапна преку женското образование и знаење (особено ако зборуваме за западните земји), Маскалан (Mascalan, 2010, стр. 241) смета дека родовото прашање во областа на високата технологија останува нерешено. Тврдењето е поткрепено со фактот дека жените од областа на техничките науки сè уште се помалку образовани и дека, во споредба со мажите, сè уште им е отежнат пристапот за креирање и создавање алатки на високите технологии.

Вандана Шива се издвојува меѓу водечките феминистички авторки кои заземаат јасно негативен став за современата наука и технологија. Шива критички удира во темелите на модерната наука и постулатите на кои е подигната под водство на Френсис Бекон. Шива (1988, стр. 15) истакнува дека од гледна точка на природата и жените кои се социјално маргинализирани, неговата програма на науки и научни методи воопшто не е инклузивна, туку со комбинација на човечко знаење и моќ во науката се фаворизира исклучиво европскиот маж и од средна класа. Ветувањето на Бекон за создавање херојска и натчовечка раса што ќе доминира во природата и општеството, дадена во „Tempores Partus Masculus“ или „The Masculine Birth of Time“ односно „Машко раѓање на времето“, Шива (1988, стр. 16–17) смета дека дошло до остварување во современото општество во кое доминира науката која е свесна за родовата и патријархална активност.

Изворот на насилство врз природата и жената, Шива (Shiva, 1988, стр. 21) гледа во редукционистичката наука што ги потчинува жената и природата и ги лишува од нивната продуктивност, потенцијал и моќ. Смета дека епистемолошките претпоставки за редукционизмот се длабоко поврзани со нивните онтолошки претпоставки, односно униформноста овозможува да се прифати знаењето за еден дел од системот како знаење за целината. Ваквиот редукционистички конструктивизам, за кој верува дека е резултат на врската помеѓу науката, колонијализмот и капиталистичко-патријархалните форми на производство, и за кои верува дека нема критички потенцијал, посебно им замерува на постмодерните феминистички трендови кои ја гледаат природата како ништо повеќе од социјален конструкт (Lykke, 1997, стр. 6). За разлика од еко-феминистичките автори, како што е Вандана Шива, која современата наука ја смета за производ на патријархатот и им замерува на постмодерните феминистички автори од областа на науката и технологијата, некритички придружувајќи се на идеите за биоинженеринг (Lykke, 1997, стр. 6), Дона Харавеј (Donna Haraway, 1991, стр. 84) го фаворизира, јасно и отворено дава предност на киборгот пред еко-феминистичката божица.

Свесна колку е суштински важна имагинацијата на телото во залихите на слики од светскиот и политичкиот јазик, Харавеј (Haraway, 1991, стр. 64–65) смета дека органските телесни слики што ги нудат членовите на американските радикални феминистички струи како Сузан Грифн, Адре Лорде и Адриен Рич се премногу ограничени. Нивниот симболички систем, со придружни почетни точки како што се еко-феминистичкиот и паганско-феминистичкиот, се заснова на спротивставување на органскиот и технолошкиот и, според Харавеј, е разбирлив само во смисла на спротивставување на идеологиите кои датираат од крајот на 20 век. Настојувајќи да ја надмине еколошката криза присутна во светот, враќајќи се на митовите и митолошките поими на божествената исцелителна мајка кои припаѓаат на преднаучни сфаќања, Харавеј смета дека изразите на носталгија не се доволни во современото време (Lykke, 1997, стр. 8). Наспроти еко-феминистичката божица, Харавејовата метафоричка подлога во облик на киборг, е далеку покорисен критички момент на епистемиологијата и онтологијата кои припаѓаат на современата технологија во рамка на глобалните односи на моќта (Lykke, 1997, стр. 8).

Лике (Lykke) смета дека веќе постои силна врска помеѓу жената и киборгот, што е особено нагласено кога се гледа низ призмата на човечка репродукција и контрацепција. Имено, со користењето на контрацептивната пилула како производ на фармаколошката технологија, смета Лике, менструалниот циклус повторно се создава вештачки. Подобрувајќи ја природата и технологијата, женската репродуктивна моќ станува алатка што го трансформира човечкото тело во сајбер-тело (1997, стр. 9).

Сајбер-феминизмот треба да ја промовира културата, забавата и афирмацијата „во денешно време жената треба да ја прифати играта во сајбер-просторот, само за да биде сигурна дека дојстикот, каубој на сајбер-светот, нема да предизвика нова дискриминација под маска на разновидноста (Braidotti 1996, стр. 13).

Заклучок

Покрај сите предизвици со кои се среќаваме во „виртуелната стварност“ социјалните мрежи и интернетот (крадење на идентитет, сексуално вознемирување, следење, економска несигурност и друго) сепак мораме да признаеме дека социјалните мрежи и интернетот се непресушен извор на информации и можности, пред сè заради популаризирање на феминистичката теорија и идеја, меѓусебното

здружување на жените од различни географски заедници, за размена на информации, поддршка и слободен дискурс во секоја сфера од животот. Овде морам да ја парафразирам теоретичарката на родови прашања Зорана Антонијевиќ која истакнува дека, зголемениот број вработени жени во ИТ секторот ја подобрува положбата на жената во сајбер-просторот, моќта и одлучувањето, постојаното преиспитување на содржините на Интернет и преиспитувањата на користа и штетите кои би можела да ги има жената од новите технологии. Време е да се прифатат новите комуникациски технологии како олеснување на животот, како помагало во градењето на нови комуникации и мрежи. Сајбер-феминизмот може да понуди многу, како теориски, така и практично. Со него се отворија нови врати во историјата на феминизмот.

Користена литература

- [1] Antoniević, Z. (2013) *Strategije kibernizma: Feminizam na društvenim mrežama u Srbii* (183–208) Novi Sad: Genero. Bok, Gizela. (2005) *Žena u istoriji Evrope*, Beograd: Clio.
- [2] Braidotti, R. (1996) “Cyberfeminism with a difference”. http://www.let.uu.nl/womens_studies/roasi/cyberfem.htm
- [3] De Lauretis, T. (1987) *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film and Fiction*, Indiana University Press, navedeno vo Džilijan Rouz, “Stvaranje prostora za ženski subjekt feminizma” u Branislava Anđelković (ur.), *Uvod u feminističke teorije slike*, str. 272.
- [4] Haraway, D. (1991.) *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism*. U *Simians, Cyborgs and Women : The Reinvention of Nature* (str. 149-181). New York: Routledge.
- [5] Hawthorne, S. and Renate, K. (1999) *Cyberfeminism: Connectivity, critique and creativity*. North Melbourne, Vic.: Spinifex Press.
- [6] Kull, A. (2001) *The cyborg as an interpretation of culture nature*. Zygon 36.
- [7] Lykee, N. (2010) *Feminist Studies: A Guide to Intersectional theory, Methodology and Writing*. New York, London: Routledge.
- [8] Lykke, N. (1997) *To be a Cyborg or a Goddess? Gender, Technology and Development*, 1(1), str. 5-22.
- [9] Maskalan, A. (2010) *Kiberkultura i kiberfeminizam*. U J. Kodrnja, S. Savić, & S. Slapšak, *Kultura, drugi, žene* (str. 233-254). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Plejada d.o.o
- [10] Oblak, T. (2002) *Internet kao medij i normalizacija kibernetskog prostora*. U: *Medijska istraživanja : znanstvenostručni časopis za novinarstvo i medije = Media research : Feministička čitanja društvenih Fenomena - 61 Croatian journal for journalism and the media*, God.8, broj 1, Zagreb
- [11] Ratka M. (2002) *Devojke u potkulturama. Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse / priredila Marina Blagojević*. AŽIN – Asocijacija za žensku inicijativu (Feministička edicija), Beograd
- [12] Shiva, V. (1988.) *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. London: Zed Books Ltd.
- [13] Uzelac, A., Cvjetičanin, B. (2008) *Digital Culture: The Changing Dynamics*, Zagreb: IMO, (www.culturelink.hr/publics/joint/digicult/digital_culture-en.pdf)
- [14] Walmark, J. (2003) „Cyberculture.” In *A Concise Companion to Feminist theory*, ed. Mary Eagleton, 205–235. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- [15] Čaušević, J. (2014) *Zabilježene – Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20 vijeku*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2014.

Користени интернет страници

- [16] <http://switch.sjsu.edu/web/v4n1/alex.html> – *Alex Galloway: report on Cyberfeminism* (пристапено 22.8.2019 во 11:00).
- [17] <http://www.constantvzw.com/e12/fr/corsolfr.html> – *The Truth about CF* – Cornelia Sollfrank (пристапено 14.9.2019 во 18:15).

ДРАКУЛА НА БРАМ СТОКЕР: СУЕВЕРИЕ ИЛИ РЕЛИГИЈА?Наталија Поп Зариева¹, Крсте Илиев², Драган Донеv³¹Филолошки Факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
natalija.popzarieva@ugd.edu.mk²Филолошки Факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
krste.iliev@ugd.edu.mk³Филолошки Факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
dragan.donev@ugd.edu.mk

Апстракт: *Дракула* е роман навидум поставен на идејата за религиска посветеност на главните ликови, но овој труд е базиран на премисата дека двете спротивставени категории религија и суеверие во делото често имаат тенденција да се слеат една со друга. Тематската линија на делото сумирана во една реченица може да се претстави како алегорија во зборовите на Џон Хенри Њуман „of the warfare between the city of God and the powers of darkness“. Ликовите се молат за помош на Семоќниот во нивната битка со демонските сили, се крстат и замавнуваат со крст. Критичкото мислење можеби има потреба од поголема афирмација на фактот дека ова е веројатно најрелигиски обоениот популарен роман на своето време. Од друга страна пак, делото изобилува со научни факти и модерни технолошки достигнувања, како што се телеграфи, диктафони и Кодак камери, што дава можност да се толкува како прокламација на религиозност среде секуларизираниот рационалистички доцен викторијански свет. Но, религискиот дидактизам во романот не е насочен кон недоверба на секуларната наука, туку напротив кон неговата спротивност – кон застрашувачката појава на суеверието симболично прикажано во вид на вампирска инвазија на Англија. Овој труд тврди дека христијанската религија во делото на Стокер е во заедничка битка со модерното време против атавистичките предрелигиозни влијанија – суеверието.

Клучни зборови: *суеверие, вампиризам, религија, научни достигнувања, судир*

BRAM STOKER'S DRACULA: SUPERSTITION OR RELIGION?Natalija Pop Zarieva¹, Krste Iliev², Dragan Donev³¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
natalija.popzarieva@ugd.edu.mk²Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
krste.iliev@ugd.edu.mk³Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
dragan.donev@ugd.edu.mk

Abstract: Bram Stoker’s *Dracula* is seemingly based on the idea of religious devotion of the main characters, but this paper is based on the premise that the two antagonistic categories- religion and superstition have often the tendency to blend in the novel. The thematic line of the novel conflated in one sentence can be taken as an allegory in John Henry Newman’s words „of the warfare between the city of God and the powers of darkness.“ The characters prey to the Almighty God in their struggle

against the demonic powers, cross themselves and wave with crucifixes. Critical study of the novel should probably place more focus on the fact that this is likely the most religious saturated popular novel of its time. However, the novel is abundant with scientific facts and modern technological inventions, such as telegraphs, dictaphones and Kodak cameras, which offers the possibility of its interpretation as a statement of religiousness among the secularized rationalistic Late-Victorian world. Nevertheless, religious didactic in the novel is not directed towards the distrust to secular sciences, rather than towards its opposite - the terrifying surge of superstition symbolically represented in the vampire invasion of England. This paper proposes that Christian religion in Stoker's novel is presented in allegiance with modernity against the atavistic prereligious influences such as superstition.

Key words: *superstition, vampirism, religion, modernity, conflict*

Вовед

Романот *Дракула* на Брам Стокер претставува дело отворено за критиката насочена кон сензационалистичките готски дела од втората половина на деветнаесеттиот век, кои според Вордсворд ја заситуваат деградирачката жед за стимулација на обичниот човек: „degrading thirst after outrageous stimulation“ (1950, стр. 735). Но, во исто време претставува безбројни религиозни искуства и убедувања. Постоењето на длабоко религиозно значење во овој роман е често занемарено од страна на критичарите: признавањето на примарноста на викторијанското религиозно чувство како да се коси со сензационалистичката готска приказна што романот ја раскажува. Неговиот статус како „the first great *modern* novel in British literature“ веројатно го засенил религиозниот мотив кој може да биде од корист во разбирањето на одредени културни состојби во Доцно-викторијанскиот период. Тоа неизбежно претставува враќање кон готиката и разработка на теми од областа на сексот и моралот.

Стокер го базира своето дело на појавата на примитивни сили во форма на вампир во далечниот предел на Карпатите кои пристигнуваат во модерна христијанска Англија, поточно Лондон, центарот на светот и најголемата метропола во империјата во која сонцето никогаш не заоѓало. Првата средба на Џонатан Харкер со суеверието, еден од идните ловци на вампири, дел групата „The Crew of Light“, се случува во Трансилванија, земјата во која според Стокер „every known superstition in the world is gathered into the horseshoe of the Carpathians, as if it were the center of some sort of imaginative whirlpool“ (Стокер, 3). Првично убеден дека суеверието во Трансилванија претставува само безопасна фолклорна карактеристика, Харкер набрзо осознава дека вампиризмот како суеверна појава сè уште претставува злокобна сила со моќ да „стане од гробот“ на минатото и да прерасне во смртна опасност за англиското општество на прагот од дваесеттиот век. Заканата што тоа ја носи е Англија, доколку вампирската инвазија успее, да се претвори во земја „without religion, save superstition.“ (Стокер, 61)

Групата ловци на вампири „The Crew of Light“

Групата ловци на вампири се состои од професор Ван Хелсинг, доктор по медицински науки од Холандија; Џонатан Харкер, адвокат од Лондон, првиот кој доаѓа во допир со гроф Дракула и треба правно да ја овозможи неговата преселба во Лондон; д-р Сивард, скептичен психијатар кој е претставник на модерниот научен светоглед; Квинси Морис, Американец и Артур Холмвуд, од неодамна наследник на аристократска титула и вереник на Луси, првата жртва на Дракула. Мина Харкер е

главниот женски лик, кој е следната жртва на вампирската инвазија на Дракула. Она што е забележително на прв поглед е прилично големиот број пасуси во делото кои се карактеризираат со религиозен дух и забележителна е употребата на теолошки поими од страна на бранителите на чистата британска крв од вампирското загадување. Вампирот, изјавува религиозниот Ван Хелсинг е „an arrow in the side of Him who died for man“ (Стокер, 276). Битката против нападот на вампиризам е битка единствено во името на Исус. А тие се бранители на Крстот, „Thus are we ministers of God’s own wish“. Понатаму тој им вели на групата ловци на вампири: „that the world, and men for whom His Son die, will not be given over to monsters, whose very existence would defame Him. He have allowed us to redeem one soul already, and we go out as the old knights of the Cross to redeem more“; тие се Витезите на Крстот и се борат според него, „for the good of mankind, and for the honor and glory of God“ (Стокер, 360–361).

Безброј цитати од Светото писмо се длабоко втемелени во текстот на романот, не само во вид на ехо на библиски стихови, туку и во драматуршките елементи како што е препознатливата пиета на крајот од романот во сцената во која Квинси Морис е смртно ранет и крвари од странична рана како Исус на крстот и се наоѓа во прегратките на Мина.

Во обидите да се протера опседнатоста на Луси од Дракула, Ван Хелсинг се повикува на заштитната моќ на причесна нафора. Исто така ја користи и за да ја прочисти загадената Мина од вампиризам, допирајќи го нејзиното чело, но демонските сили кои ја обзеле, во допир со причесната создаваат белег на нејзиното чело што наликува на изгореница од жежок метал.

Проблематичниот статус на религијата во делото сепак се наметнува бидејќи од една страна обидите на групата се од чисто религиозни причини, но методите кои Ван Хелсинг ги користи, повеќе наликуваат на суеверие или окултни обреди за истерување на зли сили. Во улога на исцелител на вампири, Ван Хелсинг ја објаснува својата мисија со зборовите „I want you to believe“, поттикнувајќи кај читателот слика на спиритуален водич на некоја тајна окултна организација. Знаењето кое групата го поседува, според Ван Хелсинг, мора да остане тајно затоа што неговото јавно разоткривање би значело да бидат обвинети за лудост: тајно знаење на тајна организација несомнено не претставува религиозен чин. Дури и Харкер на самиот крај на делото изјавува „...we could hardly ask anyone, even did we wish to, to accept these ... proofs of so wild a story“ (Стокер, 351)

Разгледувајќи ја идејата за неопходноста да се изведе исцелителен ритуал на Луси Вестерна, Ван Хелсинг му вели на доктор Сивард: „If I did simply follow my inclining, I would do now ... what is to be done ... to act now would be to take danger from her forever“ (Стокер, 188). Се поставува прашањето зошто тој го одлага ритуалот доколку душата на Луси можела да биде спасена со еден таен акт. Ван Хелсинг самиот одговара на ова прашање истакнувајќи ја потребата од побројна тајна група, чии членови, како Артур Холмвуд, на пример, ќе поверуваат само доколку го видат тоа со сопствени очи. Овој факт тежи повеќе за Ван Хелсинг и е причина за одлагање на избавувањето на Луси, и на извесен начин истото е ставено во опасност од водачот на групата поради неговата потреба да го изведе сето тоа како сцена на набивање со колец во заеднички театарен ритуал со кој Сивард, Холмвуд и Морис се „иницирани“ во тајното знаење за состојбата меѓу живот и смрт. Групата водена од идеите за спасение на душата во име на Исус, всушност спроведува акт на човекоубиство кој е во спротивност во основните принципи на христијанството. Кога запаѓањето на Мина во вампиризам е задоцнето забележано, групата реагира со прецизен ритуал: клекнуваат на колена, се фаќаат за раце и се заколнуваат на

заедничка решеност за нејзино прочистување. Повторно нивното дејство е поттикнато од религиозни побуди, но нивните дела се идентични на ритуално суеверие.

Комбинацијата на „научно“ знаење кое Ван Хелсинг го поседува се состои од референци кон Жан Шаркот, психолог познат по својата теорија за хипноза, до мистериите од Библијата како што е ликот Метузалем (Methuselah) и примери од фолклор во Стариот завет (The Bible of folklore) со приказни за големите шпански пајаци и вампирски лилјаци кои „come at night and open the veins of cattle and horses and suck dry their veins“ (Стокер, 201).

Избирајќи го научникот – некромант Ван Хелсинг за главен антагонист на Дракула, авторот го овозможува слепањето на суеверието, кое делото начелно го негира и религијата во едно. Со ова читателите се насочени кон препознавање на примитивната, фетишистичка страна на самата религија, во овој случај – христијанството. Она што се гледа во сензационалното готско сиже на романот на Стокер е како во процесот на создавање „другото“, окултното лице на западното христијанство било отфрлено со цел да го промени својот статус од култ и суеверие во религија.

Гроф Дракула

Ликот на гроф Дракула, господар на останатите вампири кои во делото се прикажани како жени, е олицетворение на суеверието.

За разлика од Луси Вестерна, Мина Харкер и неговите жени во замокот во Трансилванија, тој не се трансформирал во вампир со гризнување и извлекување на крв, туку преку вродената страна на неговиот лик – а тоа е екстреман морален престап. Влегувањето на гроф Дракула во областа на „немртвите“ (the undead) е обезбеден преку неговото изучување на алхемија. Во дискусиите на Ван Хелсинг за генезата на овој крвопиец, тој објаснува дека тој бил студент на Сколоманса (Scholomance), позната секта за црна магија, „where the devil claims the tenth scholar as his due“ (Стокер, 224). Иако истакнат алхемичар тој не успеал да се здобие со знаење кое ќе му помогне да ја одржи доминацијата над Турците. Неговото потиснато алхемиско минато во романот е симболички прикажано во купот чисто злато во замокот Дракула (Стокер, 47) и кога злато наместо крв тече од неговото палто кога е прободен во последната сцена (Стокер, 284).

Романот *Дракула* посебно е фокусиран на темата на неморалноста, една од основните религиски теми, не само преку ликот на Дракула како квази-научник, алхемичар обземен од Гаволот, туку и неморалноста во областа на сексот, која во делото е прикажана како нечистота. Кодот на нечистота претставува архаично табу, принцип на внатрешна контаминација. *Дракула* изобилува со метафори за хигиена кои се во функција на морална и религиозна изјава. Така, на пример, Стокер често изразува чувства на одвратност и нечистотија поврзани со Дракула, тој објаснува дека да се освети скривалиштето на Дракула значи да се направи невозможно тој да живее таму, да се „стерилизира“ е терминот што Стокер го употребува („sterilize“, Стокер, 396, 331). Сексуалната сугестивност („voluptuous wantonness“) на Луси Вестерна, под влијание на вампиризмот е исто така дефинирана како „unclean“; таа станува „foul thing“ (Стокер, 249, 252). Истиот изглед на сексуална заводничка го добива и Мина Харкер, кога е загадена од вампиризмот на Дракула, но и заводливите жени-вампири во замокот во Трансилванија се прикажани во највисока еротска појава и привлечност. Јазикот на нечистота и морална загаденост преовладува во делото, што веројатно укажува на структурата на викторијанската морална идеологија. Оваа суеверна структура Стокер ја крева до повисоко ниво во вид на главно средство на заплетот

(plot device): тоа е премисата дека моралната перверзија е форма на „нечистота“ и *може да се пренесе преку физички контакт*. Дракула ја претставува моралната „нечистота“ не како изразно средство, туку како окултна реалност.

Ликот на Дракула припаѓа на имагинарниот домен на суеверието, а не во сферата на религијата или етичката свест затоа што пренесувањето на морално загадување на вампиризмот во делото е чист механички процес. Со промената во вампир, ликот станува „hard, and cruel, and sensual“ (Стокер, 209) на сличен начин како при зараза со беснило или СИДА: со размена на инфицирани телесни течности при што жртвата станува „tainted“ (Стокер, 406) и во исто време се смета за морално опасна како можен преносител на перверзност врз другите луѓе. Откако Мина Харкер е жртва на Дракула, Ван Хелсинг објаснува: „Не have infect you“ (Стокер, 360). Вампиризмот како моралната деформираност според романот претставува болест која се пренесува со физичка контаминација, што претставува суеверно убедување, а за да се уништи истото, потребни се (квази-)религиски методи и средства, но сепак и верба, како и модерни научни средства кои наликуваат на инструменти за хируршки зафат. Не само што суеверието и религијата се споени, туку во борбата против првото неопходни се модерни научни методи. Стокер не само што ја поматува границата меѓу поимите суеверие и религија, тој покажува дека само религија не е доволно за да се искорени суеверието, туку комбинација од древните и модерните методи.

Заклучок

Во романот *Дракула* очигледна е посветеноста на ликовите во битката против заканата на суеверието во вид на вампирот во името на вистинска религија, но од друга страна овие две спротивставени категории, суеверие и религија, се прикажани во незапирлива тенденција да преминат една во друга.

Дракула инсистира на опасната граница меѓу варијанти на религијата и различните лица на суеверието. Поточно, делото ја претставува оваа граница како поматена токму поради фактот дека „суеверието“ е опасно заради неговата прикриена сличност на повисоката категорија – „религијата“.

Поставувањето на проблематиката во рамките на „the re-emergence into the light of day“ на одамна истерано од свеста пред-етичко суеверие, во делото е прикажано како дел од модерната историја и „научните“ приказни на Ван Хелсинг кои го обвиткуваат суеверието во руvото на религијата не се само случајна наивност на ликот. Големото значењето на романот како алегоричка на заразната моќ на суеверието, култот, религијата или пак модерните идеологии е доволен показател дека *Дракула* е роман вреден за понатамошно темелно критичко внимание.

Користена литература

- [1] Daly, N. 1999. *Modernism, Romance, and the Fin de Siècle: Popular Fiction and British Culture, 1880–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [2] Eulis. P.B.R. 1930. *Affectional Alchemy; The History of Love: Its Wondrous Magic, Chemistry, Rules, Laws, Moods, Modes, and Rationale*, ed. R. Swinburne Clymer. Quakertown, PA: Confederation of Initiates.
- [3] Harse, K. 2004. “Power of Combination”: Dracula and the Secret Societies’. In ed. Ketterer, D. *Flashes of the Fantastic: Selected Essays from the Nineteenth International Conference on the Fantastic in the Arts*. London: Praeger.
- [4] Herbert, C. 2001. *Victorian Relativity: Radical Thought and Scientific Discovery*. Chicago. University of Chicago Press.

- [5] Herbert, C. 2002. 'Vampire Religion', *Representations* Vol. 79 (2002).
- [6] Hughes, W. 2000. *Beyond Dracula: Bram Stoker's Fiction and Its Cultural Context*. New York. St. Martin's Press.
- [7] Milbank, A. 1998. "'Powers Old and New': Stoker's Alliances with Anglo- Irish Gothic." *Bram Stoker: History, Psychoanalysis and the Gothic*. Eds. Hughes Ђ. and Smith, A.. Hampshire: Macmillan Press.
- [8] Newman, J. H. 1956. *Apologia Pro Vita Sua*. ed. Culler A. D. Boston. Houghton Mifflin.
- [9] Pasi, M. 2015. 'Occult/Occultism'. In eds. Segal R. and Stuckrad, K. *Vocabulary for the Study of Religion*. Leiden. Brill.
- [10] Senf, C. 1998. *Dracula: Between Tradition and Modernism*. New York. Simon and Schuster Macmillan.
- [11] Stoker, B. 1998. *Dracula*, ed. Glennis Byron. Ontario: Toronto. Broadview Press.
- [12] Wordsworth, W. 1950. "Preface to the Second Edition of . . . 'Lyrical Ballads,'" in *The Poetical Works of Wordsworth*. Eds. Hutchinson T. and Selincourt, E. D. Oxford. Oxford University Press.
- [13] Young, G. M. 1960. *Victorian England: Portrait of an Age*. Oxford. Oxford University Press.

Методика

ENHANCING LEARNING AUTONOMY IN AN ESP CLASS BY USING LMS GOOGLE CLASSROOM

Neda Radosavlevikj¹, Hajrulla Hajrullai²

¹South East European University, Tetovo
n.radosavleviq@seeu.edu.mk

²South East European University, Tetovo
h.hajrullai@seeu.edu.mk

Abstract: Software management systems are very important technological resources that support learning in higher educational institutions. It is very important to find the balance between teaching, learning and management. At South East European University, different digital systems were being implemented for over 10 years. Introducing Learner Management Systems (LMS) helps students improve learning and it makes possible for the teachers to create and deliver course resources and activities so that students can have an access to the course and participate in the online environment using the computer at any time or place. This paper describes the implementation of online teaching resources in two different English for Specific Purposes courses (Public Administration and International Communication) by using the software management system - Google classroom. The study was conducted with 38 students studying in an ESP course and the aim was to help students develop critical thinking skills, use online resources for class debates, discuss in and outside the classroom by using the (LMS)-Google classroom.

Key words: *E-learning, ESP courses, (LMS) - Google classroom, learner autonomy, flipped classroom, online learners.*

Introduction

The improvement of the new technologies helps adjusting materials from traditional to online teaching model and it provides enhanced opportunities for students, moving from traditional to more centred teaching methodologies. By implementing the learning management system (LMC) Google classroom students at SEEU are both encouraged and challenged to become more autonomous in and outside the classroom. Furthermore, using the online teaching resources such as discussion forums for class debates, videos, web-links, digital documents in ESP courses ((Legal studies) and (International Communications and Public administration)) helps students improve their speaking skills as well as develop critical thinking skills.

E-learning is a type of learning that supports and helps improving the quality of teaching and learning. A Learning management System (LMS) is developed with the notion of “one size fits all”. However this cannot be applied for every educational institution because it differs in its experience so it can be concluded that one size cannot really fit all (Dagada & Mungai, 2013, p.151).

The E-learning process at SEEU brought important changes in its educational concept as well as how it can be successfully and efficiently established. The establishment of new educational challenges increased the progress of implementation of LMS and this

advanced solution included elements of learning, teaching, communication, creation and management. The process involved competences and techniques of designing courses and course instruction, applying digital communication methods along with administrative and organizational changes and procedures.

In order to successfully identify and implement an adequate management system it is important to involve stakeholders including consultations with experts on organizational and administrative level where necessary. There is also need to develop an e-Learning policy that align organizational culture and pedagogical principles that govern the teaching and learning process within the institution. It is very important to find the balance between teaching, learning and management (Wolley, 1994; Nicholson, 2007).

The use of the Learning Management Systems (LMS) makes possible for teachers to create and deliver the course online with additional resources and activities and students can access the course content and participate online in any time and place. The difficulties that appear with LMS is how to maintain the efficiency in communication and balance between learning and management. LMS helps teachers and manages in the process of learning. In this context, the characteristics that are supported are roster students, managing the content, online discussions and similar. On the other hand, the accent of research is more in student experiences and efficacy of the tools. The problem that comes as a consequence of e-learning and application of LMS in higher educational institutions is that many institutions lack adequate comprehensible plan for what LMS are deployed and what is their aim and how much teachers and students are motivated to apply it in the process of teaching and learning.

Currently, deploying different systems becomes a main activity for most institutions that aim to make organizational and administrative changes in the structure of the educational system and apply digitalization that will enable them to communicate more efficiently. The existing LMS practices present an invaluable experience in both technological as well as teaching aspects. The efficacy of the system is based on assessment, monitoring and usability (Shehu et al., 2009; Orfanou et al., 2015). The LMS usage opens new perspectives and opportunities for the users off the system; they actually are the key drivers of the LMS development

The Implementation of LMS at South East European University

The Implementation of LMS at South East European University has been proceeded through three phases:

The first phase: As part of a pilot project with Indiana University, South East European University (2006-2008) bought commercial LMS Angel software with extensive menu of learning and managing characteristics that helped enhancing the e-learning culture among the staff and the students. The system worked very well but due to the fact that this commercial solution is of high cost, it wasn't possible to be upgraded, integrated with other university systems so it was decided to switch towards in-house solution (Abazi-Bexheti et al., 2008)..

In the second phase of implementation, in-house solution (Libri) was designed, developed and integrated in order to meet the requirements with the up-to-date technologies, explore, analyse and enhance based on users' experiences (Shehu et al., 2009). Libri was user-friendly, and was integrated with other existing University e-systems (Abazi-Bexheti et al., 2008). This phase lasted from 2008-2016.

In the third phase of the LMS experience (September 2016-present) at SEEU, the LMS system Google classroom was integrated with Libri. LMS storage expenses started to

increase and the in-house solution could not meet the developments that are coming from manufacturers and huge companies offered for free. Since there was a problem with storage of learning contents the Google Drive file repository system was seen as best possible solution for storing data and cloud storage. Google classroom was an adequate solution for any financial barriers as well as best possible solution for user's requirements. In addition, this LMS made possible to track the activity of the instructors, system usage, generate reports and analyse various factors that maximize the usage.

In the last phase of the LMS experience, (2016-present) Google classroom is used as a solution for the financial barriers and user requirements in the past decade. It generates reports, which are analysed to identify the factors that maximize its usage as well as tracks all the activities of the instructors (teachers) in the system and on system usage.

Teacher's role in promoting learner's autonomy

Teacher's role in promoting learner's autonomy is very crucial and more complex than in the traditional teaching. Teacher's role is to prepare learners and to promote learner's autonomy in the classroom and outside of it. Teaching with technology is considered to be one of the most prosperous ways to promote autonomy by using appropriate exercises which foster learner autonomy in English as a foreign language (EFL) class.

Furthermore, lecturers will also need to develop the technological and educational skills needed for the transmission of information outside the classroom (meaning the preparation of material for students to work at home - such as videos, digital documents, and web links) and the material needed for reviewing student work (such as practical exercises and questionnaires). This means learning to use technological and educational resources that facilitate these tasks and so increasing the effectiveness of online presentations. In this type of reverse methodology, it is essential that lecturers conscientiously plan their own and students' activities before, during, and after classes (Rivera & Guiza, 2017, p.2).

The lecturer ceases to be a mere presenter of information and evaluator of assimilation. During the class, the lecturer must lead, guide, observe and evaluate students by providing a relevant feedback when necessary. The lecturer's role as an assessor also becomes more difficult because he or she must perform additional monitoring and assessment and offer more formative feedback to students. The lecturer will also have a decisive role in determining what should be taught and what should be studied by students. For this reason, faculty must possess or acquire the knowledge to understand the methodologies and tools that encourage student effort and learning. Lecturers must make a personal commitment to student learning and this will mean more hours of work (especially during the first year of the new methodology).

Phrases of engaging learners in an online environment

Engaging learners in an online environment develops over time. Students that have been educated in lecture-based environment may be more comfortable in a passive student role and will need guidance to be engaged online.

Online learners should be able to communicate in an online environment establishing comfort with the technology and higher level of self-direction, and at the same time quickly build trust and interaction with others that may never meet face to face. It is the responsibility of the instructor to engage learners and help them build a collaborative relationship among them. The instructor must design courses that will help learners grow in these new relationships.

That is why it is very important for the instructor to develop appropriate activities, which build trust and help a group learn how to work together. As learners gain more confidence and engagement they can be guided how to move through the additional phases of engagement (Conrad & Donaldson, 2011, p.8).

During the **Phrase 1**, the teacher and the student begin the course in the more traditional role of deliver-receiver, with the teacher setting up the initial tone and giving instructions for the course in which he will be the guide. The teacher starts the course with an icebreaker introduction and students learn about each other and interact. In the initial phrase, the teacher role is a social negotiator and the main role is to provide activities that are interactive and help learners get to know each other. In addition, the teacher expresses expectations about the course, provides orientation to the course, and keep learners on track (ibid:9).

After establishing appropriate climate for socializing in the online environment, the teacher becomes a structural engineer responsible for organizing and facilitating the growth of the student as a cooperative participant. The teacher forms groups and provide activities that require critical thinking skills, reflection, and sharing ideas. Phrase 2 begins with a social tone similar as Phrase 1 but leads students toward more academic activities and exchanges (ibid.:10).

In Phrase 3 the teacher help students socialize in the online environment, students act as collaborators that support each other and are responsible for another's learning. The teacher in this phrase is a facilitator that provides activities requiring small groups to collaborate, solve problems, reflects on experiences. The examples of group activities include content discussions, role-playing, debates, and jigsaws.

In Phrase 4 the teacher encourages students to lead the activities and work in teams. The teacher participates in the learning community as any other member. Activities in this phrase are learner-designed or learner-led. Discussions begin to go not only where the teacher intends but also where the students direct them to go. The examples are group presentations and projects, learner-facilitated discussions.

In conclusion, it takes about four weeks for most learners to feel comfortable enough with technology-mediated communication. Designing and utilizing activities that are appropriate for various engagement phrases of students can promote confidence and success and even may move a learner through phrases very quickly. While it may be possible to move more quickly through the phrases, it is recommended that the teacher helps students become oriented to the course as well as become familiar with the new set of peers who will be working together in the online environment (ibid.:11).

Findings and Results

E-learning processes present an essential part of teacher and student coursework at the South East European University. The wide use of Google classroom is now an integral part of annual staff evaluation process and the same applies to students per semester due to the high percentage allocated for the successful integration of Google in the coursework. In order to quantify the extent of the use and integration of (LMS)- Google classroom (hereby referred to as GC) in the teaching and learning process as well as the use of online sources for class debates and discussions in and outside the class a study was conducted with students of ESP courses at the Language Centre at the SEE-University. A total number of 38 students who were actively engaged in the ESP courses for Public Administration and International Communication participated in the study. This particular group of students varies in age; they are between 18 and 20 years old and are linguistically as well as culturally different. Namely, the majority of the students are students whose mother tongue

is Albanians, followed by Macedonian and Turkish students as smaller linguistic and cultural group.

The Language Centre in Tetovo is a central part of every SEEU student's academic career, both as required subjects and as optional elective courses. The University's mission is to promote a multilingual approach to learning, stressing both the importance of local and international languages and Language Centre's primary mission is to provide courses specified in the curricula of the five SEEU faculties. For this purpose, The Language Centre offers classes in English starting from the basic skills up to English for specific purposes in fields such as law, computer sciences, public administration and business administration. This particular research was carried out during fall 2018.

The questionnaire was designed with the sole purpose to measure the perception of students on the different educational as well as methodological aspect of integration of technology in their educational process. There were surprising aspects about the results that were received by the students. Around 80% of the interviewed students believe that it is important to use technology in the classroom. The same, overwhelming majority (82%) also think that teachers should use technology in their classrooms and that the use of technology can improve the coursework (69%).

It is worth mentioning that this sheer enthusiasm of the use of technology in classrooms for educational purposes is also reflected in students' preference in the use of Google classroom for home assignments(66%) whereas oppose the idea of students refusing to use GC for their home assignments. As predicted, these millennials are highly motivated to use the digital software (69%) for their coursework, 69% have said that have no difficulties with the use of Google classroom.

Although this overly enthusiastic positive responses of the access and availability of technology in education is omnipresent, can it be said that the same enthusiasm persists to the same level when it comes to actual implementation of the content through assignments? Fortunately enough, yes, the same enthusiasm persists. 48% of the respondents agree and strongly agree that GC is useful for posting presentations. Around 70% agree that GC is very useful for online discussions which is quite understandably so.

An overwhelming majority of students (approximately 74%) believe that GC should be used for posting online lesson plans. Having in mind the sensitivity of some universities who are still struggling with a successful implementation and integration of educational programs and content as part of their course content it is symptomatic that around 81% of the students think that software systems, which facilitate teaching and learning process, must be used in every university.

Conclusion

It is very interesting to see that there are two overwhelmingly positive responses from the questionnaire, which stand out from the rest. First, there is a wide consensus, which has more than 80% agreement by the students for the need to use more technology in the educational process. Second, the fact that universities are facing an increasing pressure to not only utilize software solutions as part of the teaching process, but also digitalize the content of the coursework for a more practical solutions to a more successful completion of the assignments by the students which in turn will increase the overall graduation rates at university levels. It is a fact that by using contemporary methods such as blended learning teachers help students use the learning time flexibly outside the classroom in order to facilitate and enhance (theoretical and practical) teaching and learning.

In addition, the student obtains information outside the classroom using the digital software and the time spent in the classroom is dedicated to a real interaction between the

teacher and the student in order to ensure a correct assimilation of information. In this way, teachers use their role in the teaching-learning process with different techniques that promote student learning. Taking into consideration the Bloom Taxonomy, teachers should assign content materials for study outside the classroom from the lowest levels of taxonomy (comprehension and recall). Furthermore, students can take advantage assimilating contents linked to higher levels (create, evaluate, analyse and implement).

SEEU is among the first universities to promote new educational programs by using the digital software and in the future, it will have to increase the application of blended learning model in order to become the first higher institution in Macedonia that catches up with the newest trends. The contemporary methods are more effective and efficient than just the traditional learning model so students can be more motivated to study and the University will significantly increase the access to new students who will be stimulated and motivated to study and who will have a great benefit from these high-quality programs.

SEEU started to deal with important changes in the nature of the educational concept and the new advanced LMS solution including all the elements of modern learning, teaching, communication, creation of courses and management. This was a planned process of advanced digitalization designing courses and course instruction through electronic technologies along with crucial transformation in administrative and organizational procedures.

Bibliography

- [1] Abazi-Bexheti, L., Dika, Z., Alili, H. (2009), "Analysis Report of Survey Results About The Usage Of A Learning Management System", International Conference on e-Education and eLearning, Vol. 54, World Academy of Science, Engineering and Technology, Paris, pp. 225-229.
- [2] Abazi-Bexheti, L., Dika, Z., Besimi, A. (2008), "In house Development of Learning Management Systems Using Modular Approach", Proceedings of Ed-Media World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia & Telecommunications, Association for the Advancement of Computing in Education, Vienna, pp. 5915-5920.
- [3] Abazi-Bexheti, L., Kadriu, A., Ahmedi, L. (2010), "Measurement and Assessment of Learning Management System Usage", sixth WSEAS/IASME International Conference on educational technologies (EDUTE '10), Kantaoui, Sousse, Tunisia, pp. 183-186.
- [4] Aberdeen Group (2008). Research brief: The rise of Learning Management Systems in Talent Management Systems, Aberdeen, Boston.
- [5] Aberdeen Group (2008). Research brief: The rise of Learning Management Systems in Talent Management Systems, Aberdeen, Boston.
- [6] Aduwa-Ogiegbaen, S. E. O., & Uwameiye, R. E. O. (2006). Internet Usage among University Lecturers in Southern Nigeria. *International Journal of Information and Communication Technology Education*, 2, 1, 28-36.
- [7] Alghamdi, S. R., Bayaga, A. (2016), "Use and attitude towards Learning Management Systems (LMS) in Saudi Arabian universities", *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, Vol. 12, No. 9, pp. 2309-2330.
- [8] Bersin, J., Howard, C., O' Leonard, K., Mallon, D. (2009). Learning Management Systems 2009: Facts, Practice Analysis, Trends and Provider Profiles, Bersin & Associates.

- [9] Combes B. & Anderson K. (2006), Supporting first year e-learners in courses for the information professions, *Journal of Education for Library and Information Science*, 47, 259-276.
- [10] Combes, B. & Carroll, M. (2013). Are we there yet? ELearning in library and information science courses in Australia. *Education for Information*, 29, (3-4), 205-218.
- [11] Conrad, R-M & Donaldson, A. (2011). *Engaging the Online Learner*. San Francisco: Jossey-Bass.
- [12] Dagada, R & Mungai, P (2013). Learning Management System Implementation Framework for Higher Education: *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management, e-Learning*, Vol3, No2, 151-154
- [13] Dam, Leni (1994): *How Do We Recognise an Autonomous Classroom?* Die Neueren Sprachen, 93/5, 503-527.
- [14] Davis, H. C. & Fill, K. (2007). Embedding blended learning in a university's teaching culture: Experiences and reflections. *British Journal of Educational Technology*, 38(5), 817-828.
- [15] 828.
- [16] Gulatee, Y & Combes, B. (2017). Owing ICT: Student use and ownership of technology.
- [17] Walailak. *Journal of Science and Technology (WJST)*, 15. Retrieved from <http://wjst.wu.ac.th/index.php/wjst/article/view/2868> (In press).
- [18] Gulatee, Y. & Pongthano, P. (2015). The Usage of Facebook and NPU-ELearning Case study In Faculty of Management and Information Technology, Faculty of Art and Science at
- [19] Nakhonphanom University. *Nakhon Phanom University Journal*, 5, 3, 89-96.
- [20] Gulatee, Y., Clayden, J., & Combes, B. (2011). An investigation of teaching wholly online in a School of Computer and Information Science. *Journal of Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences (ITALICS)*, 10, 2.
- [21] Lon, S., Teasley, S. D. (2009), "Saving time or innovating practice: Investigating perceptions and uses of Learning Management Systems", *Computers & Education*, Vol. 53, No. 3, pp. 686-694.
- [22] McQuiggan, C. A. (2007), "The role of faculty development in online teaching's potential to question teaching beliefs and assumptions", *Online Journal of Distance Learning Administration*, Vol. 10, No. 3. 13.
- [23] Menard, S. (2009). *Logistic Regression: From Introductory to Advanced Concepts and Applications*, SAGE Publications.
- [24] Mohd Ayub, A. F., Tarmizi, R. A., Wan J., Wan M., Wan A., Wan Z., Luan, W.S. (2010), "Factors Influencing Students' Use a Learning Management System Portal: Perspective from Higher Education Students", *International Journal of Education and Information Technologies*, Vol. 2, No. 4, pp. 101-108.
- [25] Morris, M. G., Venkatesh, V. (2000), "Age differences in technology adoption decisions: implications for a changing work force", *Personnel Psychology*, Vol. 53, No. 2, pp. 375-403.
- [26] Nicholson, P. (2007), "A history of E-learning", in Fernández-Manjón, B., Sánchez-Pérez, J. M., Gómez-Pulido, J. A., Vega-Rodríguez, M. A., Bravo-Rodríguez, J. (Eds), *Computers and education*, Springer, Dordrecht, pp. 1-11. Unauthenticated Download Date | 4/27/18 3:08 AM 42 Business Systems Research | Vol. 9 No. 1 | 2018
- [27] Orfanou, K., Tselios, N., Katsanos, C. (2015), "Perceived usability evaluation of learning management systems: Empirical evaluation of the System Usability

- Scale”, *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, Vol. 16, No. 2, pp. 227-246.
- [28] Pardamean B., Susanto M. (2012), “Assessing User Acceptance toward Blog Technology Using the UTAUT Model”, *International Journal of Mathematics and Computers in Simulation*, Vol. 6, No. 1, pp. 203-212.
- [29] Rivera, R. & Guiza, M. (2017), “Flipped classroom to Support Blended Learning Teaching”, Universidad Autonoma de Baja California.
- [30] Shehu, V., Besimi, A., Abazi-Bexheti, L., Shaqiri, M. (2009), “Usability Issues While Building A New LMS”, *Proceedings of the 31st International Conference on Information Technology Interfaces*, SRCE, Cavtat, Croatia, pp. 317-322.
- [31] Wichadee, S. (2015), “Factors Related to Faculty Members’ Attitude and Adoption of a Learning Management System”, *Turkish Online Journal of Educational Technology*, Vol. 14, No. 4, pp. 53-61.
- [32] Woolley, D. R. (1994), “PLATO: The Emergence of Online Community”, available at <http://www.thinkofit.com/plato/dwplato.htm> (15 December 2008)

НАСТАВАТА ПО ШПАНСКИ КАКО СТРАНСКИ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Марија Тодорова¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.todorova@ugd.edu.mk

Апстракт: Во овој труд се анализира состојбата и застапеноста на шпанскиот јазик во земјата и во странство и потребата и интересот за негово изучување. Се истакнуваат причините за употребата на јазикот, како во образовниот систем, така и во секојдневниот живот на луѓето и се става акцент на наставата по шпански јазик во Република Северна Македонија. Податоците и информациите пласирани и употребени во овој труд се собрани преку анкети и интервјуа со студенти, наставен кадар и службеници во сите високообразовни институции. Во процесот на собирање на податоци исто така беа употребени и расположливите информации на интернет како: бази на податоци, е-книги, е-списанија, статистички податоци итн.

Клучни зборови: *шпански јазик, странски јазик, настава, образование.*

TEACHING SPANISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA

Marija Todorova¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia
marija.todorova@ugd.edu.mk

Abstract This paper analyzes the actual status of the Spanish language in the country and abroad, its use and the need and interest in learning it. It emphasizes the reasons for its use in the educational system and in the people's daily life. It also explains the process of teaching Spanish as a foreign language in the Republic of North Macedonia. The data and information presented and used in this paper is collected through surveys and interviews with students, teaching staff, and officials in all higher education institutions. In the process of data collection, available information on the Internet was also used such as: databases, e-books, e-magazines, statistics etc.

Key words: *Spanish language; foreign language; teaching; education.*

Вовед

Шпанскиот јазик е од романската група на јазици кој потекнува од Шпанија од каде што подоцна бил пренесен и во другите земји на светот и сега е еден од најшироко распространетите јазици на сите континенти: најмногу во Северна и Јужна Америка, Европа и некои делови на Африка и Азија. Шпанскиот јазик е четвртиот најзборуван јазик во светот, веднаш по кинескиот, англискиот и хинди јазикот (Molina, 2007, str.17). Според Лопез (López, 2007, str. 483), 5,7 % од светското население зборува шпански јазик (околу 500.000.000 луѓе). Тој е еден од шесте официјални јазици на Обединетите нации и официјален јазик на Европската Унија

(Barrutia; Schwegler, 1994, str.193). Многу автори истакнуваат дека во последниве години интересот за изучување и употреба на шпанскиот јазик во светски рамки е значително зголемен (Long у Lacorte, 2007, str. 84; Sabater, 2009, str. 201).

Во Латинска Америка, во речиси 21 држава, т.е. во земјите како Аргентина, Боливија, Чиле, Колумбија, Костарика, Куба, Доминиканска Република, Еквадор, Ел Салвадор, Гватемала, Хондурас, Мексико, Никарагва, Панама, Парагвај, Перу, Порторико, Уругвај и Венецуела шпанскиот јазик е официјален јазик, додека во другите земји го дели тој статус со англискиот јазик или со локалните јазици како гварански, кечуа, араукано и ајмара итн. (Barrutia; Schwegler, 1994, str. 215).

Во Европа, освен како официјален јазик, се употребува уште и како неофицијален, регионален или малцински јазик. Во Шпанија, шпанскиот јазик или како што уште се нарекува „castellano“ се зборува од околу 40 милиони луѓе, од кои околу 40 % се двојазични, т.е. зборуваат еден од малцинските јазици во Шпанија т.е. каталонски, кантабриски, баскиски, галициски (Barrutia; Schwegler, 1994, str. 207).

Во Соединетите Американски Држави, шпанскиот јазик е прв, т.е. мајчин јазик на речиси 22 милиони луѓе. 60 % од нив се Мексиканци кои живеат најмногу на југозапад, 12 % се Порториканци кои живеат на североисток, најмногу во Њујорк и околу 4 % се Кубанци кои живеат во Флорида. Може да се каже дека како резултат на зголемената употреба на шпанскиот јазик, англискиот јазик постепено го губи водечкото место во определени делови на Соединетите Американски Држави (Barrutia; Schwegler, 1994, str. 233).

Други земји каде што се зборува шпанскиот јазик се: Екваторска Гвинеја, Гвам, Северна Африка, Андора, Филипините итн.

Од горенаведеното, во однос на бројот на земји каде што шпанскиот јазик е официјален јазик и во однос на бројот на луѓе кои го употребуваат како прв, т.е. мајчин јазик или како некоја негова јазична варијација, јасно можеме да кажеме дека шпанскиот јазик е светски јазик во рамномерна линија со англискиот, францускиот и др.

Интересот за изучување на шпански јазик во светот и кај нас

За разлика од САД каде што шпанскиот јазик го изучуваат повеќе од 60 % од учениците и е прв странски јазик во училиштата, во Европа се изучува многу помалку. Во низата на главни странски јазици кои се изучуваат се: англискиот, францускиот и германскиот јазик.

Во САД, шпанскиот јазик постепено стекнува позиција на неофицијален втор јазик и потребата од негово изучување е тесно поврзана главно со врските со земјите од Латинска Америка и тоа изучување е свесно и мотивирано. Во Европа пак, неговото изучување сè уште не е мотивирано и свесно и главно се реализира не од економски и комерцијални причини, туку сè уште само од лични, на пр. за реализација и остварување на одмор во земја во која се говори шпанскиот јазик.

Во некои земји во Европа шпанскиот јазик е сè уште значително нов за изучување, но сепак интересот е постојан и се движи по стабилна нагорна линија. Тоа претставува голем предизвик да се предава истиот како странски јазик. Токму поради оваа причина, многу е важно да постојат специјално разработени наставни методи за изучување на шпанскиот јазик како странски. Тие претставуваат систем од активности кои ги преземаат наставниците или учениците за да се постигнат предвидените наставни цели и задачи. Основната класификација на методите е: основни или традиционални од коишто како најуспешни се покажале следните: граматичко-преводниот, директниот, аудиолингвалниот метод и комуникативниот приод во

наставата по странски јазик и алтернативни или како Холт уште ги нарекува „иновативни“ методи (Шопов, 2005, стр. 24): учење преку советување, целосна физичка реакција, молчелив начин, природен приод, учење преку соработка и многу други како: природниот пристап на Стивен Крашен, сугеспедијата на Георги Лозанов, стратешката интеракција на Роберт ди Пјетро и др. Кога човек за прв пат доаѓа во допир со странскиот јазик, многу е важно каков приод ќе се избере. Ако избраниот приод дејствува успешно, тогаш ќе се постигнат успешен напредок на поединецот и подобри резултати во учењето. Наставата по странски јазик денес е интерактивна и комуникативно ориентирана. Тоа значи дека наставата се одвива во атмосфера на реални ситуации преку вербална комуникација што всушност ја вклучува функцијата на јазикот, односно неговата вистинска употреба. При комуникативниот приод наставникот игра улога на скриен лидер, кој умее да го организира и раководи наставниот процес остварувајќи педагошка власт со внатрешно насочен авторитет, а не авторитарност.

Во Македонија, ставовите на луѓето кон шпанскиот јазик генерално се позитивни. Освен во приватните училишта, Владата, а и секоја државна или приватна образовна институција промовираат учење на шпански како странски јазик, но сè уште само како втор странски јазик. Се проценува дека има повеќе од 2500¹ луѓе кои учат шпански низ целата земја, земајќи ги предвид универзитетите, институтите, училиштата и приватните академии за странски јазици. Тие што сакаат да го учат, се млади од дванаесет до дваесет и пет години, односно оние кои што преферираат да учат втор јазик на рана возраст во академии за странски јазици и да ги искористат предностите од тоа, или студенти кои го избираат како дел од наставната програма. Многу студенти избираат да учат шпански јазик, најпрво поради глобалниот стереотип дека е еден од најлесните јазици за учење во однос на читањето и пишувањето, поради фактот дека звучи многу пријатно за слушање, поради инвазијата и големиот интерес кон шпанските серии, поради фактот дека е нов јазик и земјата има потреба од кадровски потенцијали – наставници по шпански јазик или административни службеници, поради географската близина и зголемените економски односи со Шпанија, поради желбата на многу млади луѓе да патуваат на одмор, желбата за работа, на пример како туристички водичи, хотелски администратори, вработени на аеродроми и др. или желбата за продолжување на образованието во Шпанија.

Наставата по шпанскиот јазик во Република Северна Македонија

Наставните програми за шпански јазик во Македонија ги следат упатствата на Заедничката европска референтна рамка за јазици. Некои образовни институции нудат настава по странски јазик за сите нивоа и возрасти, а други пак предлагаат нови пристапи, методи и стратегии во нивните наставни планови и програми.

Претходно се преферираше граматичко-преводниот метод, односно „традиционалниот“ метод. Во текот на дваесеттиот век, воведен е таканаречениот „посреднички“ метод што претставува обид да се спои традиционалното со „модерното“. На крајот на 20-от и на почетокот на 21-от век се вовеле и разви комуникативниот приод во наставата. Денес, многу универзитети во Македонија го

¹ Информацијата се заснова на податоци добиени од Државниот завод за статистика на Република Македонија и на податоци директно добиени преку интервјуирање и анкетање на наставниот и административниот кадар во приватниот и јавниот сектор.

преферираат овој метод и методот на учење на странски јазици преку задачи и проекти, иако сè уште се користи и граматичко-преводниот метод.

Што се однесува до вариететите на јазикот, неопходно е да се спомне дека студентите ги преферираат латино-американските јазици, особено мексиканскиот бидејќи се страсни гледачи на мексиканските сапунски серии што се емитуваат на македонските телевизиски канали. Кој од дијалектите ќе биде употребуван во наставата е одлука на самиот наставник, т.е. професор. Повеќето од наставниците го употребуваат шпанскиот јазик „castellano“ (кој се зборува во Шпанија), но секогаш се обидуваат да им објаснат на учениците и студентите дека постојат многу разлики помеѓу шпанскиот во Шпанија и шпанскиот во Америка, во однос на нивните фонетски, граматички или лексички карактеристики.

Во текот на наставата, главен акцент се става на тоа студентите да го користат шпанскиот јазик во различни ситуации, но доколку е потребно, се користи и мајчиниот јазик за некои дополнителни појаснувања и објаснувања. Овие дидактички и методолошки приоди имаат нови цели и принципи врз кои се заснова наставата и поради тоа потребни се нови материјали кои ќе се користат во процесот на изучување на шпанскиот јазик. Во овој процес, македонскиот јазик се употребува природно, но не и како јазик, т.е. средство за комуникација.

Што се однесува до материјалите, можеме да кажеме дека наставниците се одговорни за изборот на учебници со цел да се задоволат сите вкусови и потреби на учениците. На овој начин, студентите имаат можност да се запознаат со земјите од шпанско говорно подрачје преку музика, филмови, списанија, весници, академски текстови, материјали и упатства од наставниците. Најчесто употребувани учебници се *Vamos* и *Prisma*, во кои е застапен комуникативниот метод и се во согласност со принципите на Заедничката европска референтна рамка за јазици. Од овие два, како основно средство за работа на час, почесто се избира учебникот *Vamos*, главно поради тоа што во една книга се вклучени и учебник и вежби, така што студентите всушност купуваат само една книга годишно, а не две. Часовите се спроведуваат во училиници со табла и во лаборатории опремени со современи аудиовизуелни средства (проектори, компјутери, интерактивни табли, ЛЕД телевизори, итн.) кои им се на располагање на студентите и на наставниците со цел да се олесни наставниот процес.

За време на часовите, студентите работат во парови и во групи што дополнително ги мотивира да преговараат и соработуваат помеѓу себе за да се реализираат активностите успешно. Со овој начин на работа се зголемува мотивацијата кај студентите и нивната самодоверба и се постигнува слободна и флуентна комуникација. Бројот на студенти во една група се движи од петнаесет до дваесет, што им овозможува на наставниците да се фокусираат максимално на потребите на секој студент.

Една од многуте задачи на наставникот е континуирано да го оценува и евалуира успехот на учениците, т.е. студентите. Процесот на евалуација се генерализира во целата земја. Секоја недела, студентите реализираат активности дома или на час и често прават домашни задачи кои што се собираат и коригираат со бодување од 0 до 10 за секоја од вежбите. Во текот на семестарот, тие треба да изготват семинарска работа во вид на есеј и да ја предадат во определениот рок. Според студиските програми на универзитетите, во крајната оценка на студентот се опфатени следниве елементи: присуство на час (10 %), активност на час (10 %), I колоквиум (20 %), II колоквиум (20 %), семинарска работа (10 %), завршен испит (30 %). За да го положи испитот, студентот треба да добие 51 поен од вкупно 100. Колоквиумите се полагаат писмено и се состојат од три дела: прашања со заокружување на еден или повеќе точни одговори (тоа се прашања за проверка на знаењето на вокабуларот и

граматиката), отворени прашања (вежба на дополнување, каде одговорот може да биде збор, израз или реченица) и третиот дел во кој од студентот се бара да напише есеј на одредена културна или јазична тема, да преведе текст или да одговори на некои прашања. Завршниот испит е устен испит при што наставникот би можел да му зададе на студентот тема за разговор или да му поставува прашања поврзани со литературни текстови, граматика или теми од шпанската култура. Овој начин на оценување му овозможува на студентот да го покаже своето знаење и своите комуникациски вештини, да ја надмине срамежливоста и да се навикне да зборува во јавност. Усните испити се најстресни за студентот бидејќи се остварува директна комуникација со наставникот. Преку спроведените испити и сите задачи во текот на семестарот, се оценуваат сите вештини и компетенции на студентите и резултатите обично се точни. Во крајната оценка влегуваат поените од сите активности во текот на семестарот.

Наставникот е одговорен за создавање на соодветна работна атмосфера и за контролирање на наставниот процес. Мора да поседува, не само висок степен на познавање на шпанскиот јазик, туку и способност за анализирање на студентите при процесот на усвојување на јазикот, способност за донесување одлуки, планирање на активности итн. Не е доволно само да се познаваат студентите, неопходно е да се анализираат и да се мотивираат за да станат свесни за нивните можности и ограничувања. Понекогаш, студентите се повеќе зависни од наставникот и од она што се прави на час и затоа тој треба да им помогне да се соочат со стресните и тешки ситуации. Можеме да заклучиме дека наставникот игра важна улога во текот на наставниот процес и тоа како медијатор, советник и помошник при усвојувањето на јазикот.

Поголемиот дел од студентите во универзитетите во Републиката се на возраст од осумнаесет и дваесет и две години. Од оние кои избираат да учат шпански јазик, најголемиот број се Македонци и можеби има мал број студенти од странство. Студентите обично владееат неколку јазици (македонски, англиски, италијански, француски и други), што може значително да го олесни усвојувањето на шпанскиот јазик. Во македонскиот јазик се пишува на кирилица, но исто така се користи и латинската азбука. И покрај тоа што двата јазика имаат слични правописи, сепак изговорот може да биде различен и тоа би претставувало проблем за македонските студенти во текот на усвојувањето на јазикот.

Многу од студентите се изјасниле дека преферираат наставници Македонци, а не наставници од шпанско говорно подрачје. Тоа, најверојатно е нормално затоа што курсот по шпански јазик за почетници се изведува на македонски и на шпански јазик. Студентите се чувствуваат поудобно со наставници Македонци затоа што имаат акцент разбирлив за нив, што инаку би претставувало голема пречка. Тие наставници можат да предвидат можни потешкотии при усвојувањето на јазикот, можат подобро да ги лоцираат најпроблематичните аспекти како резултат од мешање на јазиците и можат да им ги воочат разликите и сличностите помеѓу двата јазика и да им ги посочат нивните еквивалентни изрази. Наставниците мора да бидат добар пример, затоа што нивните студенти се стремат да бидат како нив. Тие мислат дека имаат исти гледишта и поради тоа, можат да помогнат да се решат многу проблеми кои бараат брзи и ефикасни решенија и да им помагаат на студентите да ја намалат вознемиреноста и да го надминат културниот шок. Накратко кажано, студентите се чувствуваат опуштено, не се срамаат да изговараат и лесно ги разбираат наставниците.

Во наставата по шпански јазик најмногу се користи комуникативниот метод, но во некои случаи се користи и традиционалниот. Традиционалниот метод е всушност пасивен модел, каде што се остварува само еден трансфер на информации, од

наставникот до студентот. Во тој случај, студентот мора внимателно да ги слуша објаснувањата, да прибележува важни информации, да ги запомни правилата или зборовите. Со сето тоа, кај студентите се губи интересот и мотивацијата за учење. Бидејќи студентите од ден на ден имаат сè помал интерес, наставниците можат да ги организираат во мали групи за да работат заедно и можат да ги користат новите дигитални медиуми со што би им помогнале на студентите да станат активни и да пројават интерес за јазикот.

Во наставата се вклучени теми кои што најмногу ги интересираат студентите, и тоа за културата, обичаите и традицијата на Шпанија или на земјите од Латинска Америка. Исто така, покажуваат голем интерес да учат за најпознатите спортисти, уметници и пејачи од земјите каде што се зборува шпанскиот јазик.

Заклучок

Јазичите се неопходни за остварување на слободна комуникација. Комуникацијата е двонасочен или повеќенасочен процес преку кој луѓето меѓусебно си разменуваат информации, идеи, чувства. При комуникацијата лицата заемно си дејствуваат, си влијаат еден на друг и меѓусебно се разбираат. Од овде произлегува потребата од владеење на јазици или конкретен јазик. Изучувањето и владеењето на странски јазици е од голема важност и е од корист не само за индивидуалниот развој на личноста, туку и за самото општество.

Целта на овој труд е да се анализира интересот за изучување на шпанскиот јазик во светот и кај нас, да се истакне потребата од негово изучување и да се поттикне мотивацијата на младите да го изберат шпанскиот јазик како странски. Со организирање и реализирање на квалитетна настава по шпански јазик од страна на образовните институции индиректно би се афирмирал јазикот и би се поттикнал развојот на многујазичноста во замјата што засега сè уште не бележи значителен подем.

Иднината на наставата по шпански јазик е во наши раце. Ако сакаме да го зголемиме интересот кај студентите, мора да отпочнеме и да водиме поагресивни кампањи. Наставниците мора да развијат свесност кај студентите за можната блискост помеѓу двата јазици. Мислам дека наша должност е да продолжиме со промовирање на наставата по шпански како странски јазик.

Користена литература

- [1] Државен завод за статистика на Република Македонија (2014): „Запишани студенти во учебната 2012/2013“: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.14.14.pdf>
- [2] Шопов, Т. (2005). *Чуждоезиковата Методика*. Софија: Св. Климент Охридски.

*

- [3] James M. H. (2004). *Essentials of sociology*, Pearson Education, Inc., Boston, MA, USA.
- [4] Long, D. y Lacorte, M. (2007): “La Enseñanza del Español como Segunda Lengua: Perspectivas Históricas y Metodológicas” en M. Lacorte (coord.), *Lingüística aplicada del español*, Madrid: Arco Libros.

- [5] López, M. H. (2007): “El Futuro del Español”. Instituto Cervantes: Enciclopedia del español en el mundo 2006–2007, pp. 476–491:
http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_06-07/pdf/presente_09.pdf
- [6] Molina, C.A. (2007): “El Valor de la Lengua”. Instituto Cervantes: Enciclopedia del Español en el Mundo 2006–2007:
http://cvc.cervantes.es/lengua/anuario/anuario_06-07/pdf/preliminares_03.pdf
- [7] Richard, B.; Armin S. (1994). *Fonética y Fonología Española*, Toronto, Canada.

РЕАКТИВНА ИМПЛИЦИТНА НАСТАВА НАСПРОТИ ДИРЕКТНА ДЕДУКТИВНА ПРОАКТИВНА ЕКСПЛИЦИТНА НАСТАВА

Весна Коцева¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
vesna.koceva@ugd.edu.mk

Апстракт: Во овој труд се претставени резултатите од експерименталното истражување чијашто примарна цел беше да се утврди дали имплицитната настава по граматика на часовите по италијански јазик придонесува за подобрување на способноста за разбирање и на способноста за продукција на целната граматичка структура во споредба со експлицитното објаснување на граматичките правила. Во воведот накратко се посветува внимание на објаснување на разликата меѓу имплицитната и експлицитната настава, односно се дефинираат термините реактивна, проактивна, директна, индиректна, дедуктивна и индуктивна настава по граматика. Во продолжение на трудот се опишува истражувачката постапка, се претставуваат методите, техниките и инструментите на истражување, како и целите и задачите на истражувањето, истражувачките прашања и хипотезите на истражувањето. Понатаму во трудот се преминува кон детално опишување на спроведеното истражување и кон дискусија за добиените резултати.

Клучни зборови: *имплицитно, експлицитно, граматика, усвојување, учење, странски јазик, настава*

REACTIVE IMPLICIT INSTRUCTION VS. DIRECT DEDUCTIVE PROACTIVE EXPLICIT INSTRUCTION

Vesna Koceva¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia
vesna.koceva@ugd.edu.mk

Abstract: This paper outlines the results from an experimental research whose primary goal was to determine whether the implicit grammar instruction in the Italian language contributes to improvement of the ability to produce and understand the targeted grammar structure in comparison with explicit explanation of the grammar rules. The introduction briefly delves into explaining the difference between implicit and explicit instruction, i.e. it defines the terms reactive, proactive, direct, indirect, deductive, and inductive grammar instruction. The paper further describes the research procedure, gives a presentation of the methods, techniques and research instruments as well as the aims and goals of the research, the major issues in the research and its hypothesis. The paper further gives a detailed description of the conducted research and discusses the obtained results.

Kew words: *implicit, explicit, grammar, acquisition, learning, second language, instruction*

Вовед

Идејата да се започне истражување на оваа тема се појави како резултат на желбата да добиеме релевантни резултати кои ќе ја разјаснат дилемата во врска со поучувањето на граматиката на часовите по странски јазик и кои ќе понудат решение во врска со некои несогласувања поврзани со денешната настава по граматика на странски јазик.

Новите истражувања во методиката на наставата по странски јазик покажуваат дека експлицитните објаснувања не се неопходни за успешно совладување на странскиот јазик и поради тоа наставните материјали се изработени во согласност со комуникативниот пристап во наставата по странски јазик, односно јазикот да се учи само преку неговата употреба. Додека научниците инсистираат на „учење преку конверзација“ и тоа учење е застапено во голем дел од учебниците за странски јазик, сепак, наставниците почесто го практикуваат експлицитното објаснување на граматичките правила.

Предмет на нашето истражување е подобро да се проучи оваа проблематика и експериментално да се утврди разликата помеѓу експлицитната и имплицитната настава по граматика на часовите по италијански јазик како странски јазик.

Основната цел на ова истражување е да се утврди дали имплицитното поучување на граматиката на италијанскиот јазик како странски јазик води кон подобар успех во разбирањето и во продукцијата на целните граматички структури во споредба со експлицитното објаснување на граматичките правила.

Многу лингвисти различно ги објаснуваат имплицитната и експлицитната настава.

Хоусен и Пјерад ги утврдуваат главните разлики во имплицитната и експлицитната настава. Имено, тие тврдат дека имплицитната настава го привлекува вниманието на ученикот на целната форма и се одвива спонтано преку активности кои се насочени кон комуникацијата, додека експлицитната настава е претходно планирана и утврдена и го насочува вниманието на ученикот кон целната форма. Имплицитната настава не е наметлива и има минимално прекинување при пренесувањето на значењето, додека експлицитната е наметлива и има прекинување на комуникацијата при пренесувањето на значењето. Во имплицитната настава не се користи метајазикот, се презентираат целните структури во контекст и се охрабрува слободната употреба на целната форма, додека во експлицитната настава се користи метајазичната терминологија (на пример, објаснување на правилото), целните структури се презентираат изолирано и има контролирана употреба на целната форма (Housen & Pierrard, 2006, стр. 10; цитирано според: Ellis, R., 2009, стр. 18).

Елис ја дефинира наставата како обид да се интервенира директно или индиректно во развојот на меѓујазикот на ученикот (Ellis, R., 2009, стр. 16).

Индиректната настава има за цел да создаде услови во кои учениците сами ќе ги увидат правилата, без свесна намера, односно на учениците им се нудат специфични примери со правила (анг. pattern) и тие се фокусираат на содржината на пораката, т.е. на значењето и без да посветуваат внимание на правилото, односно во отсуство на свесна намера да научат, тие го постигнуваат резултатот, односно сами го утврдуваат правилото. Значи, индиректната настава по природа е имплицитна, но може да се испланира и директна имплицитна настава. На пример, се утврдува една специфична граматичка структура, но таа „се маскира“ во рамките на инпутот на таков начин што учениците нема да бидат свесни за постоењето на целната структура. Значи, овој тип на имплицитна настава подразбира создавање на амбиент за учење кој е „збогатен“ со целната структура без да се насочува вниманието на учениците кон неа. Утврдено е

дека овој тип настава се применува во истражувањата кои имаат за цел да го проучуваат имплицитното учење (Ellis, R., 2009, стр. 17).

Експлицитната настава подразбира поучување на некое правило за време на процесот на учење (DeKeyser, 1995, стр. 381), односно учениците се поттикнуваат да ја развијат метајазичната свесност за правилото. Тоа може да се постигне на дедуктивен начин, кога на учениците им се нуди опис на правилото, или на индуктивен начин, кога на учениците им се помага сами да го откријат правилото од понудените информации.

Поради тоа, експлицитната настава подразбира неопходна директна интервенција (Ellis, R., 2009, стр. 17).

Според Елис, имплицитната и експлицитната настава може да бидат проактивни и реактивни (Ellis, R., 2005, 2009).

Имплицитната настава е реактивна кога вниманието е насочено кон јазичната форма, природно, независно од начинот на презентирање на вежбите, додека ако вежбите се креирани на начин на којшто се нагласува употребата на целната структура и изведувањето на вежбата, природно, создава можности за увежбување на целната структура, тогаш зборуваме за проактивна имплицитна настава.

Експлицитната настава е реактивна кога наставникот дава експлицитна или метајазична коригирана повратна информација на грешките кои ги прави ученикот, додека ја употребува целната структура. Проактивна експлицитна настава имаме кога наставникот нуди метајазично објаснување на целното правило пред практичните активности или, поточно, во тој случај имаме директна проактивна настава, а индиректна проактивна настава имаме кога наставникот ги поттикнува учениците сами да го откријат правилото од понудените информации (Ellis, R., 2009, стр. 17).

Проактивната настава подразбира активности кои се преземаат со цел да се спречи појавата на грешки, додека во реактивната настава се третира грешката којашто настанала. Проактивната и реактивната настава може да бидат дедуктивни и индуктивни.

Дедуктивната проактивна настава се состои од метајазични објаснувања кои вообичаено подразбираат објаснувања со илустрирани примери за дадената јазична појава. Овој облик на настава наметнува, како услов, познавање барем на основните поими на метајазикот, како што се именки, глаголско време, пасив итн. Објаснувањата на наставникот може да се однесуваат на самиот облик на целната структура, но и на нејзиното значење и на употребата. Како недостатоци на дедуктивниот пристап се наведува незаинтересираноста која се јавува кај некои ученици поради непознавање на метајазикот, особено кај помалите, намалувањето или отсуството на интеракција кај учениците, како и заблудата дека учењето на странскиот јазик се сведува на помнење на правила. Од друга страна, предноста на дедуктивниот пристап се состои во тоа што објаснувањето кога е кратко, јасно и целесобразно, го штеди времето во училищата и останува повеќе време за увежбување, а исто така ја уважува когнитивната зрелост и интелектуалниот напор на ученикот кој самиот тежнее да дојде до слично објаснување и истовремено ги задоволува очекувањата на учениците за учењето во училища, особено на оние кои имаат аналитички начин на учење (Thornbury, 1999, стр. 30).

Индуктивната проактивна настава се состои од вежби кои имаат за цел да придонесат да се роди кај ученикот свест за дадената појава. Тоа може да се постигне така што на ученикот ќе му биде понуден во изобилство разновиден и илустриран јазичен материјал којшто го содржи дадениот облик и од којшто ученикот може сам да заклучи како тој облик се однесува, што значи, кога се појавува итн. До заклучокот може да дојде преку учење со откривање (анг. discovery learning), односно преку

анализа на јазичните податоци, преку следење на целниот облик, со поставување на хипотези за граматичкото правило и за неговата натамошна употреба. И кога е индуктивна и кога е дедуктивна, експлицитната настава го насочува ученикот да посвети внимание на целниот граматички облик и да го разбере (Thornbury, 1999, стр. 52).

Дедуктивната реактивна настава по граматика подразбира експлицитно коригирање на грешките на ученикот со преформулирање на исказот или по пат на метајазични објаснувања (преку коментари, соопштенија или потпрашања за целниот облик). Во двата случаи на ученикот му се дава знак дека во неговиот исказ има грешки и се приложува правилно формулираниот исказ. Кога е индуктивна, реактивната интервенција на наставникот може да се состои во повторување на исказот кој ја содржи грешката со интонациско нагласување на грешката или со преформулирање на исказот. Во оваа активност важно е ученикот да покаже дека корекцијата на наставникот ја примил како знаење и потоа сам да ја отстрани грешката. Негативната страна на дедуктивната реактивна настава е тоа што се нарушува или целосно се прекинува текот на комуникацијата (Sheen & Ellis, 2011).

Истражувачка постапка

Истражувачката постапка која ја применуваме во ова истражување, ја сместуваме во рамките на применетата лингвистика. Во истражувањето применуваме комбинација од квалитативен и квантитативен пристап, односно истражувањето можеме да го сметаме за *мешовито истражување* (анг. mixed method approach) (Perry Jr., 2011, стр. 84), бидејќи се застапени одредени аспекти од двете истражувачки постапки. Нашата истражувачка постапка е квантитативна, бидејќи се одвива во контролирани услови и може да се провери според истата процедура. Кога станува збор за истражувачките прашања и за планот за работа, применети се аспекти од квантитативниот метод со поставување на хипотезите пред почетокот на истражувањето, а нашето истражување можеме да го сметаме, исто така, за квантитативно од аспект на времетраењето на истражувањето, видот на податоците и инструментите, односно за релативно краток период со употреба на тестови како инструменти добивме нумерички, мерливи податоци. Во презентирањето на резултатите го применуваме и дескриптивниот метод кој се јавува како посебна карактеристика на квалитативниот метод.

Техниката која ни овозможи да добиеме податоци за анализа, е тестирањето на знаењето на учениците за одредена целна граматичка структура. Како инструменти на истражување составивме тестови за проверка на знаењето. Потребно е да напоменеме дека не станува збор за преземени тестови, на пример, делови од тестови CILS или PLIDA, бидејќи иако овие тестови се објективен инструмент за одредување на јазичното ниво на ученикот, ние немавме намера да го одредуваме нивото на познавање на јазикот, туку имавме задача да утврдиме дали учениците ја научиле дадената целна структура.

Експерименталното истражување го спроведовме со цел да добиеме одговор на следните истражувачки прашања:

- Дали учениците кои следат имплицитно поучување на граматиката на часовите по италијански јазик, ќе постигнат подобар успех на тестот за разбирање на целните граматички структури од учениците кои се изложени на експлицитна настава?
- Дали учениците кои следат имплицитно поучување на граматиката на часовите по италијански јазик, ќе постигнат подобар успех на тестот за

продукцијата на целните граматички структури од учениците кои се изложени на експлицитна настава?

Ова истражување треба да одговори на следните хипотези кои одговараат на истражувачките задачи:

Хипотеза 1: Претпоставуваме дека учениците кои ќе следат имплицитно поучување на граматиката на италијанскиот јазик, ќе постигнат подобар успех на тестот за разбирање од учениците кои ќе следат експлицитна настава по граматика на часовите по италијански јазик.

Хипотеза 2: Претпоставуваме дека учениците кои ќе следат имплицитно поучување на граматиката на италијанскиот јазик, ќе постигнат подобар успех на тестот за продукција од учениците кои ќе следат експлицитна настава по граматика на часовите по италијански јазик.

Истражување спроведено во средно училиште

Во ова експериментално истражување можеме да кажеме дека применуваме т.н. квазиэкспериментален истражувачки метод кој предвидува експериментална и контролна група на учесници (понатаму во текстот се користи кратенката ЕГ и КГ). Ова истражување беше спроведено во СОУ Гимназија „Славчо Стојменски“ – Штип во текот на месец април 2014 година. Во ЕГ настава следеа 15 ученици, а во КГ 13 ученици. И двете групи следеа вкупно 12 наставни часа, односно три пати неделно по еден час.

Учениците во ЕГ беа изложени на реактивна имплицитна настава, а КГ следеше експлицитно поучување на целните граматички структури со примена на механички вежби, односно КГ следеше директна дедуктивна проактивна експлицитна настава.

На часовите посветивме внимание на изговор и правопис, на формите на глаголот *essere* (мк. *сум*) во сегашно време, на формите на глаголот *avere* (мк. *има*) во сегашно време, на родот и бројот на именките и на придавките, како и на формите на определеност член. Наставниот материјал кој беше користен на часовите, беше избран (делумно и креиран) со цел да го одрази различниот пристап во поучувањето на граматиката.

Во ЕГ наставниот материјал не содржеше експлицитни информации од каков било тип.

Направивме избор на активности од следните учебници:

- *Affresco italiano, Corso di lingua italiana per stranieri*, од авторите М. Trifone, А. Filippone и А. Sgaglione, издавач: Le Monnier;
- *Caffè Italia, Corso di italiano 1*, од авторите N. Cozzi, F. Federico и А. Tancorre, издавач: ELI s.r.l.;
- *Allegro 1, Corso di italiano per stranieri, Livello elementare*, од авторите L. Toffolo и N. Nuti, издавач: Edilingua;
- *Progetto italiano nuovo 1, Corso multimediale di lingua e civiltà italiana*, од авторите T. Marin и S. Magnelli, издавач: Edilingua;
- *Nuovo Rete! Corso multimediale di italiano per stranieri*, од авторите M. Mezzadri и P. E. Balboni, издавач Guerra Edizioni;
- *Domani 1, Corso di lingua e cultura italiana*, од авторите C. Guastalla и C. M. Naddeo, издавач: Alma Edizioni;
- *Senza frontiere 1, Corso d'italiano come seconda lingua, A1 livello elementare*, од авторите P. Flammini и T. Pasqualini, издавач: Edilingua;

- Permesso? Corso base di italiano, од авторите G. Iacovoni и N. Persiani, издавач: Bonacci Editore;
- Italiano in, 1 volume A1/ A2, од авторите G. Chiuchiù и A. Chiuchiù, издавач: Guerra Edizioni;
- Chiaro! Corso di italiano, Livello A1, од авторите B. Bergero и G. de Savorgnani, издавач: Alma Edizioni.

Тестирање и анализа на резултатите

Откако завршивме со дванаесетте предвидени наставни часа, извршивме тестирање. Креиравме еден тест за проверка на вештината *разбирање* (преку слушање и читање) и еден тест за проверка на вештината *продукција* (писмена и усна) на целните форми.

Во тестот за проверка на вештината *разбирање* преку слушање и читање има три вежби. Во првата вежба учениците слушаа 5 прашања и имаа задача да утврдат кој од понудените два одговора е соодветен на поставеното прашање. Секој точен одговор беше вреднуван со 1 поен. Потоа, во втората вежба слушаа 10 збора и имаа задача да ја утврдат точната пишана форма на зборот, од понудени две форми. И во оваа вежба секој точен одговор беше вреднуван со 1 поен. Во третата вежба секој ученик имаше задача да прочита по пет описи и да утврди на која од понудените две фотографии одговара дадениот опис. На учениците не им беше дозволено да ги гледаат фотографиите додека ги читаа описите. Имаа неколку минути време на располагање да ги прочитаат речениците, а дури потоа да ги погледнат фотографиите. И во оваа вежба секој точен одговор беше вреднуван со 1 поен. Значи, учениците можеа да освојат најмногу 20 поена на овој тест.

Во тестот за проверка на вештината *продукција* (писмена и усна) учениците беа ангажирани во решавање на три писмени вежби и една усна вежба. Во првата вежба се бараше од учениците да ги дополнат речениците со точните форми на глаголот *essere* во сегашно време, додека во втората вежба требаше да се присетат на формите на глаголот *avere*. Во третата вежба учениците имаа задача да го утврдат соодветниот определен член во еднина или множина за дадените дваесет именки. Секој точен одговор беше вреднуван со 1 поен, односно учениците можеа да освојат најмногу по 5 поена во првата и во втората вежба, додека за сите точни одговори во третата вежба учениците можеа да освојат 20 поена. Времето за решавање на писмениот тест беше ограничено на 15 минути.

По завршувањето на писмениот тест, учениците одговараа усно на 7 прашања, од кои на 6 прашања се бараше краток одговор, додека последното прашање се состоеше во опис на дадена фотографија. Секој точен одговор на првите 6 прашања беше вреднуван со 1 поен, додека за описот на фотографијата учениците можеа да освојат најмногу 4 поена. Овие поени се определуваа во зависност од бројот на опишаните карактеристики (коса, очи, висина/тежина итн.). Во усната вежба учениците можеа да освојат најмногу 10 поена.

Значи, на тестот за проверка на вештината *продукција* (писмена и усна) учениците можеа да освојат најмногу 40 поена.

Табела бр. 1. Постигнат успех на тестот за разбирање

Вежба бр. 1				Вежба бр. 2				Вежба бр. 3			
Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени	Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени	Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени
13	5	10	5	6	10	4	10	10	5	8	5
2	4	2	4	5	8	2	9	4	4	2	4
Можен максимален број на освоени поени - 75 (15x5) Освоени поени - 73 или 97,33 % точност	1	3	1	7	2	7	1	3	1	3	3
	Можен максимален број на освоени поени - 65 (13x5) Освоени поени - 61 или 93,84 % точност	2	6	1	6	Можен максимален број на освоени поени - 130 (13x10) Освоени поени - 96 или 73,84 % точност	Можен максимален број на освоени поени - 75 (15x5) Освоени поени - 69 или 92 % точност	Можен максимален број на освоени поени - 65 (13x5) Освоени поени - 55 или 84,61 % точност			
		1	5	2	5						
		2	4	2	4						
	Можен максимален број на освоени поени во трите вежби кај ЕГ - 300 Освоени поени кај ЕГ во трите вежби 271 (73+129+69) или 90,33 % точност										
Можен максимален број на освоени поени во трите вежби кај КГ - 260 Освоени поени кај КГ во трите вежби 212 (61+96+55) или 81,53 % точност											

Од оваа табела јасно можеме да го воочиме постигнатиот успех кај двете групи.

Имено, во првата вежба ЕГ постигнува поголема точност од КГ за 3,49 %, во втората вежба ЕГ е подобра во постигнатиот успех за 12,16 %, додека во третата вежба разликата меѓу двете групи изнесува 7,39 %. Значи, ЕГ постигна 90,33 % точност во решавањето на тестот за разбирање, додека КГ постигна 81,53 % точност или разликата меѓу нив изнесува 8,8 %.

Табела бр. 2. Постигнат успех на тестот за писмена продукција

Вежба бр. 1				Вежба бр. 2				Вежба бр. 3			
Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени	Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени	Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени
12	5	10	5	11	5	8	5	2	18	2	20
2	4	3	4	2	4	4	4	3	16	1	19
1	3			2	3	1	3	2	15	3	18
Можен максимален број на освоени поени - 75 (15x5) Освоени поени - 71 или 97,26 % точност		Можен максимален број на освоени поени - 65 (13x5) Освоени поени - 62 или 95,38 % точност		Можен максимален број на освоени поени - 75 (15x5) Освоени поени - 69 или 92 % точност		Можен максимален број на освоени поени - 65 (13x5) Освоени поени - 59 или 90,76 % точност		1	14	2	16
								2	13	2	12
								1	12	3	10
								2	10	Можен максимален број на освоени поени - 300 (15x20) Освоени поени - 202 или 67,33 % точност	
								2	8		
								Можен максимален број на освоени поени - 260 (13x20) Освоени поени - 199 или 76,53 % точност			
Можен максимален број на освоени поени во трите вежби кај ЕГ - 450 Освоени поени кај ЕГ во трите вежби 342 (71+69+202) или 76 % точност											
Можен максимален број на освоени поени во трите вежби кај КГ - 390 Освоени поени кај КГ во трите вежби 320 (62+59+199) или 82,05 % точност											

Кога станува збор за писмената продукција на целните граматички структури, можеме да заклучиме дека ЕГ покажува подобар успех од КГ во продукцијата на формите на глаголите *essere* и *avere* во сегашно време, односно 97,26 % точност наспрема 95,38 % точност во првиот случај и 92 % точност наспрема 90,76 % точност во вториот случај. КГ постигнува подобар успех од ЕГ со разлика од 9,2 % во третата вежба, односно во продукцијата на определениот член и определувањето на родот и бројот на именките. Подобриот успех на КГ, според нас, се должи на тоа што

средношколците се навикнати експлицитно да ги учат правилата на J2 и умешно да ги применуваат во писмените вежби. Ако го земеме предвид вкупниот број освоени поени на тестот за писмена продукција, можеме да заклучиме дека КГ покажа подобар успех од ЕГ или разликата меѓу нив изнесува 6,05 %.

Во четвртата вежба која се однесува на проверка на усната продукција, учениците го постигнаа следниот успех:

Табела бр. 3. Постигнат успех во вежбата за усна продукција

Вежба бр. 4			
Број на ученици во ЕГ	Освоени поени	Број на ученици во КГ	Освоени поени
2	10	1	10
2	9	1	9
3	8	2	8
3	7	2	7
2	6	3	6
3	5	4	5
Можен максимален број на освоени поени - 150 (15x10)		Можен максимален број на освоени поени - 130 (13x10)	
Освоени поени - 110 или 73,33 % успех		Освоени поени - 87 или 66,92 % успех	

Овој резултат јасно ни покажува дека и при усната продукција ЕГ покажува подобар успех, а разликата меѓу двете групи изнесува 6,41 %.

Заклучок

Анализата на резултатите од ова истражување покажа дека учениците кои следеа имплицитна настава, постигнаа 90,33 % точност во решавањето на тестот за разбирање, додека учениците кои следеа експлицитна настава постигнаа 81,53 % точност. Кога станува збор за писмената продукција на целните граматички структури, можеме да заклучиме дека учениците кои следеа имплицитна настава, покажаа подобар успех од учениците кои следеа експлицитна настава во продукцијата на формите на глаголите *essere* и *avere* во сегашно време. Мораме да напоменеме дека учениците кои следеа експлицитна настава, постигнаа подобар успех од учениците кои следеа имплицитна настава со разлика од 9,2 % во продукцијата на определениот член и определувањето на родот и бројот на именките. Подобриот успех, според нас, се должи на тоа што средношколците се навикнати експлицитно да ги учат правилата на странскиот јазик и умешно да ги применуваат во писмените вежби. Резултатите јасно ни потврдија дека и во усната продукција имплицитното поучување на граматиката води кон постигнување на подобар успех.

Резултатите од истражувањето сведочат дека се потврдени двете поставени хипотеза кои се темелеа врз претпоставката дека учениците кои ќе следат реактивна

имплицитна настава ќе постигнат подобар успех на тестот за разбирање и на тестот за продукција од учениците кои ќе следат директна дедуктивна проактивна експлицитна настава по граматика на часовите по италијански јазик.

Користена литература:

- [1] DeKeyser, R. M. (1995). Learning second language grammar rules: An experiment with a miniature linguistic system. *Studies in Second Language Acquisition*, 17, 379–410.
- [2] Housen, A., & Pierrard, M. (2006). Investigating instructed second language acquisition. In Housen, A., & Pierrard, M. (Eds.). *Investigations in instructed second language acquisition*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1–27.
- [3] Ellis, R. (2005). Measuring implicit and explicit knowledge of a second language: A psychometric Study. *Studies in Second Language Acquisition*, 27, 141–172.
- [4] Ellis, R. (2009). Implicit and explicit learning, knowledge and instruction. In Ellis, R., Loewen, S., Elder, C., Erlam, R., Philp, J., & Reinders, H. (Eds.), *Implicit and explicit knowledge in second language learning, testing and teaching*. Bristol/Buffalo, NY/Toronto: Multilingual Matters, 3–25.
- [5] Perry, Jr. F. L. (2011). *Research in Applied Linguistics: Becoming a Discerning Consumer*. New York and London: Routledge.
- [6] Sheen, Y., & Ellis, R. (2011). Corrective feedback in language teaching. In Hinkel, E. (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning*. Volume II. New York and London: Routledge, 593–610.
- [7] Thornbury, S. (1999). *How to teach grammar*. Harlow: Pearson Longman.

МЕЃУКУЛТУРНИ РАЗЛИКИ ВО ВЕРБАЛНАТА И НЕВЕРБАЛНАТА КОМУНИКАЦИЈА

Марија Тодорова¹

¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
marija.todorova@ugd.edu.mk

Апстракт: Културата е фактор што влијае врз употребата и интерпретирањето на јазикот и на сигналите од невербалната комуникација, т.е. има значително влијание, како врз вербалната, така и врз невербалната комуникација. Во овој труд се наведуваат дел од меѓукултурните разлики во комуникацијата, со цел да се развие меѓукултурно разбирање, да се овозможи комуникација со луѓе кои доаѓаат од различни култури, да се избегне создавањето на стереотипи и да се олесни комуникацијата во меѓукултурна средина.

Клучни зборови: *култура; вербална комуникација; невербална комуникација; меѓукултурни разлики.*

INTERCULTURAL DIFFERENCES IN VERBAL AND NONVERBAL COMMUNICATION

Marija Todorova¹

¹Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia
marija.todorova@ugd.edu.mk

Abstract: Culture is a factor that influences the use and interpretation of the language and the nonverbal signals i.e. it has a significant impact on both verbal and nonverbal communication. This paper covers some of the intercultural differences in communication in order to develop intercultural understanding, to empower communication with people from different cultures, to avoid stereotyping, and to facilitate communication in an intercultural environment.

Key words: *culture; verbal communication; nonverbal communication; intercultural differences.*

Вовед

Комуникацијата е двонасочен или многунасочен процес, преку кој луѓето меѓусебно разменуваат информации, идеи, чувства. При комуникација, индивидуите взаемно си дејствуваат, влијаат и меѓусебно се разбираат. Така, комуникацијата се разбира како процес на заемно дејство, меѓусебно разбирање или не разбирање (Симеонова, 2010, стр. 594).

Милер и Штајнберг претпоставуваат дека кога луѓето комуницираат, тие всушност ги предвидуваат ефектите или резултатите од нивното комуникативно

однесување (G. Miller, M. Steinberg, 1975, str. 7). Свеста за предвидувања зависи од степенот до кој сме свесни за алтернативните исходи од интеракциите. При предвидувањата, соговорниците се потпираат на своето знаење за минатото и очекувањата за иднината (W.B. Gudykunst, S. Ting-Toomey, 1988, str. 18). Ние комуницираме и ги толкуваме меѓусебните пораки според нашите перцепции за околината. Ричард Мид посочува дека „овие перцепции се селективни во однос на тоа што е важно“ (R. Mead, 1990, str. 6).

Постојат повеќе форми на комуникација, но основната поделба е врз основа на тоа дали пораките што се испраќаат, се составени од зборови или од невербални знаци. Така, постојат вербална и невербална комуникација. Важно е да се каже дека ниту еден комуникациски процес не е целосно вербален или целосно невербален, напротив, вербалната и невербалната комуникација, како форми на човековата комуникација, се надополнуваат, заменуваат и збогатуваат една со друга. Вербалната комуникација се остварува преку јазикот кој се смета дека претставува дел од културата, затоа што од една страна со помош на јазикот се опишуваат сегменти од културата, а од друга пак, културата остава белег во јазикот и во комуникацијата на луѓето. Културата е фактор што создава големи разлики во употребата и интерпретирањето на јазикот и на сигналите од невербалната комуникација, т.е. има значително влијание, како врз вербалната, така и врз невербалната комуникација. При секоја вербална комуникација, особено се нагласува потребата од внимание на употребата на невербалните сигнали, бидејќи многу лесно може да дојде до недоразбирања, иако учесниците зборуваат на ист јазик. Тие недоразбирања се јавуваат како резултат на културните разлики помеѓу соговорниците. Различната перцепција и разликите во јазикот и културата на соговорниците може да бидат пречка во одвивањето на комуникацијата. За непречен и ефективен комуникациски процес, сите учесници во комуникацијата мора да покажуваат почит и да се свесни за меѓусебните разлики.

Подолу се разгледани некои од меѓукултурните разлики во вербалната и невербалната комуникација.

Меѓукултурни разлики во вербалната комуникација

Покрај невербалните сигнали, јазикот има значајна улога во процесот на комуникација. Културата влијае врз директната вербална комуникација, т.е. врз јазикот и неговото значење во различни култури.

I. Комуникативни разлики

Во однос на (ин)директноста во искажувањето, постојат повеќе начини на изразување. На пример, Кинезите обично заобиколуваат кога зборуваат, без да ја изразат директно идејата, посебно кога треба да побараат услуга; Американците за разлика од Кинезите, на најдиректен начин го кажуваат своето мислење; Шпанците пак, зборуваат со многу сложени реченици и со често повторување на сврзници, предлози, па дури и цели изрази со цел појасно изразување на идејата или мислата што сакаат да ја споделат со соговорникот; во македонскиот јазик се избегнува повторување на одредени лексеми, но се употребуваат кратки заменски форми или член. Наместо постојано да се повторува заменката *мој* (*мојот син*, *мојата соба*, *мојот живот*) што е нормален случај за германскиот јазик (*mein Sohn*, *mein Zimmer*, *mein Leben*), на македонски се вели: *син ми*, или *собата*, *животот*, итн.

Тонот, јачината на гласот, акцентот, интонацијата и потенцирањето на одредени зборови се најбитните карактеристики на гласот на испраќачот на пораката. Начинот на зборување, свесно или несвесно влијае врз пораката што се пренесува и е

условен од културната разновидност. Така, Арапите зборуваат гласно, што за нив значи моќ и искреност и затоа според нив треба да се зборува што погласно за да биде појасно; за Бразилците гласното зборување означува заинтересираност и вклученост во комуникацијата; Филипинците зборуваат нежно, што за нив претставува знак за добро образование и воспитана личност; Американците зборуваат со повисок тон кога се лути и нервозни; Шпанците¹ зборуваат нежно, но брзо, со неколку паузи во текот на зборувањето; Германците зборуваат гласно и јасно и ги изговараат секогаш речениците до крај. Во Германија, зборувањето со висок и заповеден тон се смета за показател на авторитет и самодоверба (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 59); Јапонците пак, сметаат дека личноста која употребува заповеден и висок тон во зборувањето нема самоконтрола и според нив, тивкото зборување е показател на добри манири (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 59). Во основа, тивкото зборување во повеќето европски култури, вклучувајќи ги и македонската и останатите балкански култури, може да е показател на неискреност, мала самодоверба или недоволно познавање на предметот за кој се зборува. Македонците почнуваат да зборуваат и кога ќе добијат фидбек („feedback“) дека се разбрани, го прекинуваат текот на реченицата и започнуваат нова реченица, со цел да добијат на време; Финците пак, главно зборуваат малку, но со долги паузи кои не треба да бидат сфатени како недостаток на интерес за разговор.

II. Јазични разлики

Јазичните разлики можат да се манифестираат на ниво на лексика и на ниво на граматика.

A) Лексика

1) Употреба на различни средства за да се изрази едно исто значење:

- По заблагодарување од страна на соговорникот во Германија е вообичаено да се рече *keine Ursache*, во Франција *Pas de quoi*, во Шпанија *De nada*, а во Македонија *нема на што*.
- За германскиот израз *Schade* (мак. *штета*) на португалски се вели *Che pena* (превод: *Каква болка*).
- За македонската поговорка *Крушата под круша паѓа* како соодветен пандан се користи германската поговорка *Der Apfel fällt nicht weit vom Apfel* (превод: *Јаболкото не паѓа далеку од јаболкото*).

2) Користење на ономаатопејски звуци. Ваквите звуци (или слогови) се паралингвистички зашто не се дел од вообичаениот фонолошки систем на еден јазик, иако пренесуваат конвенционални значења. На пример:

- Птица – *pío* (шпански) – *tweet* (англиски) – *cui cui* (француски) – *Piep Piep* (германски) – *цив цив* (македонски);
- Куче – *gauh* (шпански) – *arf* (англиски) – *ouah ouah* (француски) – *Wau Wau* (германски) – *au au* (португалски) – *ав ав* (македонски).

3) Постојење на лексички дупки (реалии). Реалиите се лесно препознатливи културни специфики. Тоа се зборови специфични за една култура кои не се присутни во друга, затоа што опишуваат феномени специфични само за таа културна заедница и согласно тоа, нема соодветен назив за истите во секоја од споредуваните култури.

- Пр. *Tracht* (баварска народна носија), *mozzarella* (вид јадење во Италија), *flamenco* (танц во Шпанија), *зелник* (специјалитет во Македонија) итн.

¹ Во шпанскиот јазик, интонацијата и повишувањето на гласот има голема улога при изговарањето на зборовите или речениците. Исказна реченица со непроменет редослед на зборовите, но само со менување на интонацијата може да премине во прашална или извична реченица. Пр. *Ah, ¿quieres ir al cine.* – *Аха, сакаш да одиш на кино.* / *¿Quieres ir al cine?* – *Сакаш ли да одиш на кино?* / *¡Ah, quieres ir al cine!* – *Аха, сакаш да одиш на кино!*

Б) Граматика

- Зборовите во реченицата во германскиот јазик имаат строг редослед. За разлика од германскиот, македонскиот јазик допушта поголема слобода.
- Субјектот мора да е присутен во германската реченица, додека пак во македонската, како и во шпанската, не е пожелно, затоа што категоријата лице ја носи глаголот во вид на суфикс и не мора дополнително да се именува како што е случај со германскиот: *Ich bin gestern gekommen.* (Дојдов вчера.)
- Употреба на заменската форма *man* (човек) во германскиот јазик е многу почеста отколку во македонскиот, каде се претпочита 2. лице еднина и 1. лице множина.

III. Стилистички разлики

А) Јазични (регионални) варијации – (акценти и дијалекти)

- Мексичко-американскиот јазик или „chicano“ јазикот е мексичко-шпански дијалект со лексички заемки од англискиот јазик. Карактеристиките на овој дијалект се: дислоцирање на акцентот на зборовите, како на пр. *maíz* – *maiz*; промена на звукот на вокалите без акцент, на пр. „*policía*“ – [polecía], „*manejar*“ – [manijar]; испуштање на палаталната меѓувокална /y/: „*gallina*“ – [gaína] наместо [gayína], „*estrellita*“ – [estreíta] наместо [estreyíta]
- Шпанците и Латиноамериканците имаат различни зборови со едно и исто значење (исто како и Англичаните и Американците). На пр. за „убаво“ во Шпанија се почесто се употребуваат зборовите „*guapo*“ или „*bonito*“, а во Латинска Америка зборот „*lindo*“.

Б) Социјални варијации

Антропологот Едвард Хол ги поделил културите на „нискоконтекстуални“ во кои контекстот има мало влијание за пораката и „висококонтекстуални“ во кои контекстот има значително влијание за пораката. Тој смета дека, контекстот е најважен фактор за неговата теорија и дека познавањето на карактеристиките на „нискоконтекстуалните“ и „висококонтекстуалните“ култури е клучен аспект за одвивање на успешна комуникација². Припадниците на различни социјални групи зборуваат на различен „јазик“ од официјалниот. Така, во САД на пр. Афроамериканците неправилно го употребуваат глаголот „*to be*“ по лица или воопшто не го употребуваат: „*I know you was busy that night*“ или „*I are busy*“, или пак „*We in the playoffs*“. Нивниот жаргон има свои карактеристики и при пишувањето: *wit* – *with*, „*Dats my wish*“ – „*That's my wish*“, „*Talk to dem*“ – „*Talk to them*“, „*10 more dayz*“ – „*10 more days*“, „*We in da room*“ – „*We are in the room*“. Во шпанскиот јазик пак, често се меша употребата на глаголот „*сум*“, т.е. глаголите „*ser*“ и „*estar*“. Ниската класа, необразованите луѓе од земјите од шпанско говорно подрачје, често го употребуваат глаголот „*ser*“ во случаи кога правилно треба да се употреби глаголот „*estar*“ и обратно. На пр. *¿Cómo está tu mamá?* – *Како е мајка ти?*; *¿Cómo es tu mamá?* – *Каква е мајка ти?* (Како изгледа?). Исто така, многу е важно е да се спомене дека, во шпанскиот јазик, формите за „*tú*“ и „*vosotros, as*“, т.е. личните заменки за второ лице, еднина и множина се употребуваат само во Шпанија, додека во Латинска Америка таа форма не постои и се употребува само учтивата форма за „*usted*“ и „*ustedes*“ во сите ситуации, во случаи да се изразува или да не се изразува учтивост. На пример, *¿Vosotros habláis español?* – *Зборувате ли шпански?* – *неучтива форма*; *¿Uds. hablan español?* – *Зборувате ли шпански?* – *учтива форма*.

² <https://marinelgerritsen.files.wordpress.com/2011/12/gerritsen-1998a.pdf> (преземено на 10 октомври 2019г.)

Меѓукултурни разлики во невербалната комуникација

Како што веќе споменавме погоре, комуникацијата се остварува со вербални елементи (зборовите и врските меѓу нив) и невербални (мимики, гестови, телесни движења, физички контакт). При преносот на информација, 45 % се вербалната комуникација (зборовите), а 55 % невербалната комуникација (гестови, движења) или поконкретно 7 % јазик – она што го зборуваме (содржината), 38 % глас – тонот, начинот на кој го кажуваме, 55 % слика – јазикот на телото, сигналите што ги испраќаме преку телото (Симеонова, 2010, стр. 595). Со постигнување на хармонија помеѓу вербалните и невербалните компоненти, комуникаторите ја пренесуваат саканата информација во целост, со сето нејзино значење, што секогаш не е возможно. Невербалните изразни средства можат да го зголемат (засилат) или да го намалат значењето на говорот. Секоја култура остава белези во јазикот и во начинот на комуницирање и однесување на луѓето. Овде ќе се задржиме на разликите во начинот на комуницирање помеѓу припадниците на различни културни заедници со помош на невербалните компоненти на комуникација кои се јавуваат како пропратни елементи на вербалната комуникација, т.е. на говорот. Поради неможноста да ги опфатиме сите случаи на невербално комуницирање, ќе наведеме само некои репрезентативни примери во однос на: начинот на поздравување, личниот простор и физичкиот контакт, изрази на лицето итн.

а) Начин на поздравување. За поздравување постојат повеќе варијанти на гестови. На пример, Европејците се поздравуваат со ракување и доста важен им е контактот со очи, што не е случај, на пример, со Јапонците кои избегнуваат поглед, како и со Турците, каде жените ги поздравуваат мажите со наведната глава без каков било контакт со очи. Кинезите пак, се поздравуваат со поклонување. Православните христијани, вклучувајќи ги и Македонците, при поздравување се бакнуваат трипати, додека пак муслиманите се бакнуваат двапати. Луѓето од Источна Европа, Шпанија, Грција, Италија, Португалија, Израел и арапскиот свет се прегрнуваат и бакнуваат при средба со семејството и пријателите што не е случај со луѓето од Јапонија и Скандинавија. Јужна Америка и Мексико исто така се места каде што допирот, т.е. топлата преградка за поздрав е рутина. За нив физичкиот контакт, т.е. преградката претставува важен дел од комуникацијата. Бразилците за поздрав го практикуваат допирот „поттупнување по рамо“ како и бакнежот на образ. Во Костарика, жените се поздравуваат со бакнеж на образите и рака на рамо.

б) Личен простор и физички контакт. Секој човек си има свој личен простор што би сакал да го зачува само за себе. Истражувачите на интеркултурната комуникација разликуваат „контактни“ и „неконтактни“ култури. Американците, на пример, сакаат поголем простор од она што е прифатено за нормално, на пр. за Мексиканците. Во комуникацијата во „контактните“ култури, односно во латиноамериканската, италијанската, израелската, шпанската и руската култура, се допушта помало растојание од растојанието што се допушта во комуникацијата во „неконтактните“ култури, односно во скандинавските, германската, англиската, северноамериканската и кинеската култура (Wolvin, A., and Coakley, C. G., 1996, str. 186). Луѓето од културите каде што повеќе се цени приватноста, обично посакуваат поголем простор меѓу нив и соговорникот, па така, на Јапонците, Американците, Канаѓаните и луѓето од северноевропските и јужноазиските култури им треба повеќе простор додека разговараат, отколку на луѓето од Средниот Исток, Латинска Америка (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 63;135), Источна и Јужна Европа, вклучувајќи ги овде и Македонците. За Северноамериканците, допир при разговор не се допушта, освен ако

се многу добри пријатели, за разлика од Ирачаните и луѓето од Саудиска Арабија кои вообичаено се допираат во текот на разговорот, што не е случај и со останатите култури во Азија (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 135).

в) Изрази на лицето

За успешна комуникација, многу важна е насмевката. Со насмевка се постигнува пријатна, искрена и дискретна комуникација, која може значително да ја „стопли“ атмосферата и да влијае врз зголемување на довербата помеѓу соговорниците. И таа може да биде условена од културата. Во американската и во повеќе европски култури, насмевката е показател на среќа или пријатност. Во Јапонија насмевката служи не само за изразување на радост и среќа, туку и за прикривање на засраменост, незадоволство или лутина. За Тајланѓаните, насмевката може да биде начин за постигнување хармонија и покажување добра волја за решавање на некој проблем (Locker, K. O., and Kienzler, D. S., 2008, str. 441). Постојат култури во кои се смета дека насмевката е резервирана само за најблиските и во нив честото насмевнување може да биде показател на несериозност или неискреност. Таков е случајот со Кореја, каде што луѓето кои постојано се насмевнуваат, се сметаат за несериозни (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 58).

Контактот со очите, како невербален знак, во интеркултурен контекст, може да биде протолкуван на многу начини. На пример, во американската и европските култури контактот со очите е показател на почит, искреност, заинтересираност за она што се зборува; додека во повеќе азиски култури, директниот контакт со очите е непристоен и се смета за показател на непочитување. Па така, во Јапонија и Кина, поставувањето на погледот подолу од очите на соговорникот покажува почит (Martin J. S., and Chaney, L. H., 2006, str. 57). Во Јапонија, затворањето на очите при слушање е вообичаен сигнал на фокусираност и концентрираност за она што се зборува (Civiello, M., with Matthews, A., 2008, str. 164). Швеваните пак, додека разговараат со луѓе од други култури, одбегнуваат подолг контакт со очите, што не е случај кога разговараат со свој сонародник. За разлика од нив, во Америка и повеќе европски култури, долгиот контакт со очите се смета за непристоен.

Заклучок

Јазикот служи за комуникација на луѓето од одредена општествена заедница. Токму преку јазикот се идентификуваат социјалните групи како културни заедници. Секоја културна заедница си има свои специфични карактеристики кои ја прават посебна во секој поглед. Културата е дел од комуникациското однесување. Што зборуваме, како зборуваме, што гледаме, забележуваме или игнорираме, како мислиме и за што размислуваме, е под влијание на културата. Затоа, Хол верува дека „културата е комуникација и комуникацијата е култура“ (E.T. Hall, 1959, str. 169). Начините на јазично изразување, т.е. различните стилови на вербална комуникација се тесно поврзани со културата и драматично се разликуваат од една култура до друга и од една личност до друга. Користењето на ист јазик не значи задолжително и зборување на истиот јазик. Може да има некои културни разлики помеѓу соговорниците. Токму ваквите културни разлики и културното (не)знаење можат да доведат до погрешно разбирање или недоразбирање, дури и тогаш кога припадниците на две различни култури зборуваат еден ист јазик. Затоа, за да правилно се разберат пораките, многу е важно да се имаат предвид сите околности под чие влијание се одвива комуникацијата, т.е. да се земат предвид, како вербалните, така и невербалните и паравербалните елементи на јазикот, со цел да се избегнат недоразбирања во

интеркултурен контекст во однос на различните сфаќања за она што е (не)пристојно, (не)прифатливо, (не)културно итн.

Можеме да констатираме дека, како вербалните, така и невербалните и паралингвалните средства, како пропратни елементи на секоја комуникација се културолошки условени. Начинот на кој ги конструираме речениците, како се изразуваме, како им се обраќаме на другите луѓе, начинот на поздравување, како звучиме кога зборуваме, како соопштуваме, сето тоа е одраз на културата. Секоја култура си има свој начин на гледање и интерпретација на светот и затоа, во никој случај не треба да ги генерализираме карактеристиките на сите припадници на одредена култура, затоа што во тој случај би создале стереотипи.

Користена литература

- [1] Симеонова Ѓ. (2010). *Прилики и отлики меѓу естествениа и учебниа диалог, произтичааи от естеството на социопсихологическата ситуациа*. В сп. Езици и култури в диалог. Традиции, приемственост, новаторство, Св. Климент Охридски, София

*

- [2] Civiello, M., & Matthews, A., (2008). *Communication Counts: Business Presentations for Busy People*, John Wiley & Sons, Inc., New York.
- [3] Gudykunst, William B & Ting-Toomey, Stella & Chua, Elizabeth (1988). *Culture and interpersonal communication*. Sage Publications, London.
- [4] Hall, E.T. (1959). *The silent language*, Doubleday, New York.
- [5] Locker, K. O., & Kienzler, D. S., (2008). *Business and Administrative Communication*, McGraw-Hill, New York.
- [6] Martin, J. S., & Chaney, L. H. (2006). *Global business etiquette: A guide to international communication and customs*. Westport, Conn: Praeger Publishers, London.
- [7] Mead R. (1990). *Cross-Cultural Management Communication*, Wiley, New York.
- [8] Miller G. & Steinberg M. (1975). *Between people*, Chicago: Science Research Associates.
- [9] Wolvin, A., & Coakley, C. G., (1996). *Listening*, McGraw-Hill, New York.

Прилози

АМЕРИКАНСКИ ПРЕДАВАЊА ОД ИТАЛО КАЛВИНОЕва Ѓорѓиевска¹¹Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
eva.gorgievska@ugd.edu.mk

Апстракт: *Американски предавања: шест предлози за новиот милениум*, претставува збир на предавањата кои писателот на кратки раскази и новели Итало Калвино, еден од водечките претставници на италијанскиот неореализам, ги беше наменил како одговор на поканата од Универзитетот Харвард, Кембриџ, во Масечусетс. Предавањата требаше да бидат одржани во склоп на т.н. Charles Eliot Norton Poetry Lectures, што претставувало видна почест, со оглед на претходните предавачи на овие поетски читања, меѓу кои Елиот, Борхес, Стравински... Ненадејната смрт на Калвино не му дозволила да го заврши последното, шесто предавање, така што остануваат петте предавања, секое насловено со цел да изрази некоја од вредностите за кои Калвино смета дека ќе ѝ бидат потребни на книжевноста во следниот милениум. Станува збор за вредностите на леснотија, брзина, точност, видливост и многустраност на книжевното дело коишто ќе ги презентираме во следното излагање.

Клучни зборови: леснотија, брзина, точност, видливост, многустраност

AMERICAN LECTURES BY ITALO CALVINOEva Gjorgjievska¹¹Faculty of Philology, “Goce Delcev” University, Stip
eva.gorgievska@ugd.edu.mk

Abstract: *American Lectures: Six Memos for the Next Millennium* is a set of lectures that the short story writer and novelist Italo Calvino, one of the leading representatives of Italian neo-realism, assigned in response to an invitation from Harvard University, Cambridge. The lectures were to be held as part of the Charles Eliot Norton Poetry Lectures, which was a remarkable honor, given previous lecturers of these poetry readings, including Eliot, Borges, Stravinsky ... Calvino's sudden death did not allow him to complete his final, sixth lecture, so remain the five lectures, each titled to express some of the values Calvino thinks literature will need in the next millennium. It is about the values of ease, speed, accuracy, visibility and versatility of the literary work that we will present in this article.

Key words: ease, speed, accuracy, visibility, versatility

Вовед

Американски предавања: шест предлози за новиот милениум не претставува класичен пример за теориска книга, иако отвора одредени прашања поврзани со книжевното дело кои претендираат да бидат универзални за книжевноста на дваесеттиот век. „Тоа е една од најневообичаените книги на книжевна критика кога било напишани (...) толку кратка, а на моменти толку нејасна“, пишува Николас Лезард за *Гардијан* (2016). Калвино, во начинот на изложување на материјата ја задржува својата писателска специфика и служејќи се со ерудитивни примери од книжевни дела – пред сè Данте, Кавалканти, Џојс, Музил, Леопарди,

Лукрециј... – нè наведува да размислуваме за вредностите кои тој ѝ ги сугерира на книжевноста на идниот милениум. Тој предлага одлики кои можат да бидат земени како своевидна терминологија (леснотија, брзина, точност, видливост, многостраност), додека стилот на неговото кажување е апстрактен, па затоа се доближува до научната мисла. Сепак, интертекстуалноста на неговите поглавја повеќе потсетува на херменевтичко читање на избраните дела, на обид за воведување поетика која е всушност негова автентична матрица на пишување и кое ја претставува неговата феноменолошка поставеност кон светот.

Прво предавање: Леснотија

Што подразбира Калвино под „леснотија“? Најпрво, според него постојат два типа писатели и кога би ги претставиле преку примери од италијанскиот среден век, едните би биле како Данте, а другите како Кавалканти, бидејќи секој од нив зазема различен пристап во третирањето на предметната стварност: „би можеле да речеме дека Данте му дава телесна цврстина и на најапстрактното интелектуално промислување, додека Кавалканти ја разложува конкретноста на тактилното искуство во стихови со ритам од стапки, слогови, небаре мислата искри во мракот во брзи електрични празнења“ (Калвино, 2006, стр. 29). Секој писател, во зависност од сопственото восприемање на светот, би се одлучил или да ја уточи предметната стварност или пак да ја слави нејзината вапоризација. На тој начин, за Калвино леснотијата на творештвото се гради преку пристапот кон материјалниот свет во кој се создава специфична атмосфера благодарение на посебното доживување на посматрачот, каде предметите не се ограничуваат на нивните материјални граници и предодредености, туку се расчленуваат или преоѓаат во други состојби. Така на пример, во митологијата метафора за пристапот кој го сугерира Калвино и со кој го започнува своето интертекстуално излагање е митот за Персеј. Персеј е јунакот кој ја избегнува судбината да биде скаменет од погледот на Горгона бидејќи одлучува да го насочи својот поглед посредно, а не директно, односно да гледа исклучиво во одразот во бронзениот штит наместо во реалниот приказ на Горгоната. Митот го сугерира пристапот кон стварноста преку нејзиното имагинарно прекршување, а не преку необработената и сурова реалност. Од крвта на Медузата се раѓа крилатиот коњ Пегаз кој исто така ја сугерира идејата за леснотијата и летот. Во *Метаморфозите* на Овидиј пак, овој мит завршува со тоа што кога Персеј ја остава тешката глава на Медузата на земјата врз морски гранчиња, тие се претвораат во корали со кои се закитуваат нимфите.

Овој пристап со леснотија би била поетската имагинација која го разложува и го прави кревок светот, му придобива посебна аура и духовност, го разградува на најситни елементи секој по себе значаен, претворлив во нешто друго, кој ѝ пркоси на цврстата материја. Друг пример за тоа е Лукрециј кој го гледа светот како составен од безброј атоми, ја почитува и празнината подеднакво како и материјата, а во неговата поезија значење добиваат и „зрнца прашина кои се виорат во круг на сончевиот зрак во темната соба“ или „пајажината што додека чекориме нè обвива без да забележиме“ (Калвино, 2006, стр. 22). Затоа Калвино потсетува „Во мигови кога човечкото кралство ми изгледа осудено на тежина, мислам дека како Персеј би требало да полетам во некој друг простор... Сакам да кажам дека морам да го сменам пристапот, морам да го погледнам светот од друга перспектива, со друга логика, со поинакви методи на сознание и на проверка“ (Калвино, 2006, стр. 20).

Фигуративните слики на леснотијата и на летот, како и јазикот на леснотијата кој е сублимиран и прочистен, треба да бидат материјата од која произлегува творештвото. Но, исто така и изедначувањето на нештата како во случајот на писателот Сирано, кој „слави заедништво на сите нешта, неживи и живи, комбинаторика на елементарни фигури што ја определуваат разновидноста на живите форми“ (Калвино, 2006, стр. 35). Или пак меланхолијата на Шекспировите ликови која не е „компактна и матна“, туку „превез од многу ситни честички од расположенија и впечатоци, ситен прав од атоми, како сето она што ја сочинува срцевината на разновисноста на нештата“ (Калвино, 2006, стр. 34). Леснотијата не претставува непромисленост, туку перцепција на светот според која проникувањето во

неговата суштина се поврзува со јаснотија и едноставност. Таа го гледа светот во неговата слоевитост, имагинарност, разновидност...

Второ предавање: Брзина

Преку вториот предлог кој се однесува на **брзината**, Калвино неминовно го загатнува прашањето на времето во нарацијата. И овој пат брзината не е онаа озлогласена брзина на ерата на моторизација или на медиумска информација, туку менталната брзина која ѝ се противи на физичката: „Менталната брзина е вредност по себе, поради задоволството што го предизвикува кај оној што е чувствителен на такво задоволство, не поради практичната корист што може да се извлече од неа. Брзото размислување секогаш не е подобро од добро промисленото; напротив; но пренесува нешто особено што се наоѓа токму во неговата подвижност“ (Калвино, 2006, стр. 61). Иако Калвино е свесен дека во литературата подеднаква вредност може да има и дигресијата и запирањето на времето и неговото развлекување, сепак тој се одлучува за брзата аргументација и економичност на кажувањето кое во него буди ефект на жив ритам и динамика на духот. Така, од сите верзии на една волшебна приказна раскажана од повеќе собирачи, тој се определува за најконцизната, бидејќи смета дека „е многу посугестивна кусата содржина, во која сè е оставено на имагинацијата, а брзината на нижењето на фактите дава чувство на неизбежност“ (Калвино, 2006, стр. 49). На истиот начин и поетот Леопарди наоѓа оддек во интертекстуалната аргументација на писателот, бидејќи како што наведува во неговото дело *Бележник* „Брзината и концизноста на стилот се пријатни оти на душата ѝ претставуваат мноштво истовремени идеи, кои толку брзо се нижат, што се чини дека се истовремени и ја нишаат душата во такво изобилие од мисли, или од слики и духовни впечатоци, што таа или не е способна да ги прегрне сите, и секоја целосно, или нема време да безделнички, лишена од впечатоци“ (Калвино, 2006, стр. 58).

Во асоцијациите пак, на Калвино, „Брзината на стилот и на мислата првенствено значи итрост, подвижност, лежерност“ (Калвино, 2006, стр. 61), а пак целта на писателот отсекогаш била „потрага по неопходниот, единствениот, збиениот, концизниот, незаборавниот израз“ (Калвино, 2006, стр. 64). Затоа Калвино се определува за раскажување кое не е обременето од заобиколни содржини и кои со прецизно организирани етапи од дејствувањето предизвикуваат посебна состојба на будност на духот и влијаат врз одржувањето на вниманието на читателот и на неговите хеуристички моќи.

Трето предавање: Точност

Третото својство на **точност** Калвино го пронаоѓа во три особини на книжевното дело: осмислената структура, јаснотијата и впечатливоста на сликите кои се доловени со јазикот и прецизноста во изборот на јазични средства за точно да се доловат сите нијанси на мислата и имагинацијата. Многу фактори за кои Калвино е свесен (и кои треба да се бараат „во политиката, во идеологијата, во бирократската еднообразност, во хомогенизацијата на мас-медиумите, во ширењето на просечната култура од страна на училиштата“ (Калвино, 2006, стр. 74), придонесуваат за обезличување на јазикот и загубата на неговата прецизност и богатство, иако не е опсесија на писателот да ги критикува овие небулози, туку да посочи на можните начини за нивно избегнување.

Тоа може да се постигне на два начини: „Од една страна сведување на случајните настани на апстрактни шеми со кои можат да се вршат операции и да се докажуваат теореми; и од другата страна напорот на зборовите со најголема можна прецизност да укажат на сетилниот аспект на нештата“ (Калвино, 2006, стр. 90).

Изгледа дека овие два пристапа се противречни, но сепак и двата пледираат за математичката прецизност и точност пренесена во доменот на книжевноста. Двајца автори кои респективно ги изразуваат овие феномени се Маларме и Франсис Понж – едниот кој го бараше апсолутот зад предметната стварност, обидувајќи се да ја сведе на апстрактна шема,

за да дојде до заклучокот дека тоа што го бара се издначува со ништото или со белината на страницата, а другиот кој минуциозно ги редеше предметите, ги освестуваше и најбезначајните аспекти на стварноста и го презентираше тој мултиплицитет на површината на светот. За Калвино овие две вредности треба да се соединат во неговото пишување: мноштвото сведено на шема и поедноставената стварност претставена како мноштво. Бидејќи, пред сè, пишувањето на Калвино се движи во две спознајни насоки, „првото кое се движи во менталниот простор на расчленетата рационалност, каде што можат да се исцртаат линии што поврзуваат точки, проекции, апстрактни форми, вектори на сили; второто кое се движи во простор преполн со предмети и се обидува да создаде вербален еквивалент на тој простор исполнувајќи ја страницата со зборови“ (Калвино, 2006, стр. 91)...

Четврто предавање: Видливост

Како надоврзување на вредноста на точноста и прецизноста, следи **видливоста** која за Калвино претставува апологија на визуелната слика во книжевното пишување. Почнувајќи од Данте, обидот преку зборовите да се доловат силните слики кои остануваат во меморијата, се основен материјал посебно за писателите кои како Калвино ја вклучуваат фантастиката во своите раскази. Два процеси споменува Калвино, за кои не се знае точно кој кому му предничи, имагинацијата која води кон зборот или пак зборот кој повратно создава имагинарни слики. Ако текстот побудува слики кај читателот, тогаш писателот тргнува од слика за да создаде текст: „Значи, при осмислувањето на некој расказ, првата работа што ми паѓа на ум е слика која од некаква причина ми се чини полна со значење, иако тоа значење не би можел да го формулирам со зборови или поими. Штом сликата во мојот ум ќе стане доволно јасна, почнувам да ја развивам во приказна, или подобро кажано, самите слики ги развиваат можностите што ги содржат, приказната што ја носат во себе. Околу секоја слика се раѓаат други, се формира поле на аналогии, на симетрии, на спротивставени позиции“ (Калвино, 2006, стр. 110).

Исполнетоста на човековата имагинација и потсвест со слики може да се следи уште од колективните претстави за кои зборува Јунг, па сè до денешната мас-медиумска култура преплавена од слики. Ако денешната култура е контаминирана бидејќи „меморијата е прекриена со слоеви од парчиња слики како некоја депонија“, тогаш вредноста која ја бара писателот е „моќта јасно да гледаме визии со затворени очи, да црпиме бои и облици од нижењето на црните букви на некоја азбука на белата страница, да *размислуваме* во слики“ (Калвино, 2006, стр. 113).

Петто предавање: Многустраност

Калвино ја поврзува последната одлика на **многустраност** со енциклопедизмот кон кој имаат стремеж да се приклонат современите дела, односно романот „како метод на создавање, а особено како мрежа на поврзување на факти, личности, работи во светот“ (Калвино, 2006, стр. 128). Калвино ги зема за пример неколку автори од 20 век, Карло Емилио Гада кој „Целиот живот се обидувал да го претстави светот како мешаница, заплетканост или клопче, да го претстави без воопшто да ја намалува неговата неразмрслива комплексност, или подобро кажано, истовремената присутност на најразновидни елементи што учествуваат во определувањето на секоја случка“ (Калвино, 2006, стр. 128) или Музил, за кого „сознанието е свеста за непомирливоста меѓу два спротивни полови: едниот што тој некогаш го вика точност, некогаш математика или чист дух или дури војнички менталитет и другиот што некогаш го нарекува душа, некогаш ирационалност или човештво или хаос“ (Калвино, 2006, стр. 132) или пак Пруст за кого мрежата што ги поврзува сите нешта „е составена од просторно-временски точки што во низа ги зазема секое суштество, што подразбира бескрајно умножување на димензиите на просторот и на времето“ (Калвино, 2006, стр. 133).

Заклучок

Калвино починал еден ден пред да замине во Кембриџ за да ги одржи овие предавања, пет на број, од кои останало ненапишано уште последното шесто предавање, планирано да се однесува на **конзистентноста**. Предавањата нудат еден оригинален начин да се гледа на книжевното дело, иако не претставуваат универзално применливи начела, бидејќи Калвино многупати потсетува дека тоа е еден од можните начини да се пишува, додека постојат писатели кои својата вредност ја постигнале токму преку спротивни процеси на осознавање на светот. Предавањата можат да помогнат во разјаснување на поетиката на самиот автор, а исто така и да придонесат за нови аспекти на читање на значајните класици во книжевноста, поставувајќи релации на блискост помеѓу нив, кои претходно не биле забележани.

Користена литература:

1. Калвино, Итало (2006) *Американски предавања*. Скопје: Темплум.
2. <https://www.theguardian.com/books/2016/aug/23/six-memos-next-millennium-italo-calvino-review>
3. <https://therumpus.net/2010/11/six-memos-for-this-millennium/>
4. <https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/20300/Final%20Thesis-Hodson.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК 2019